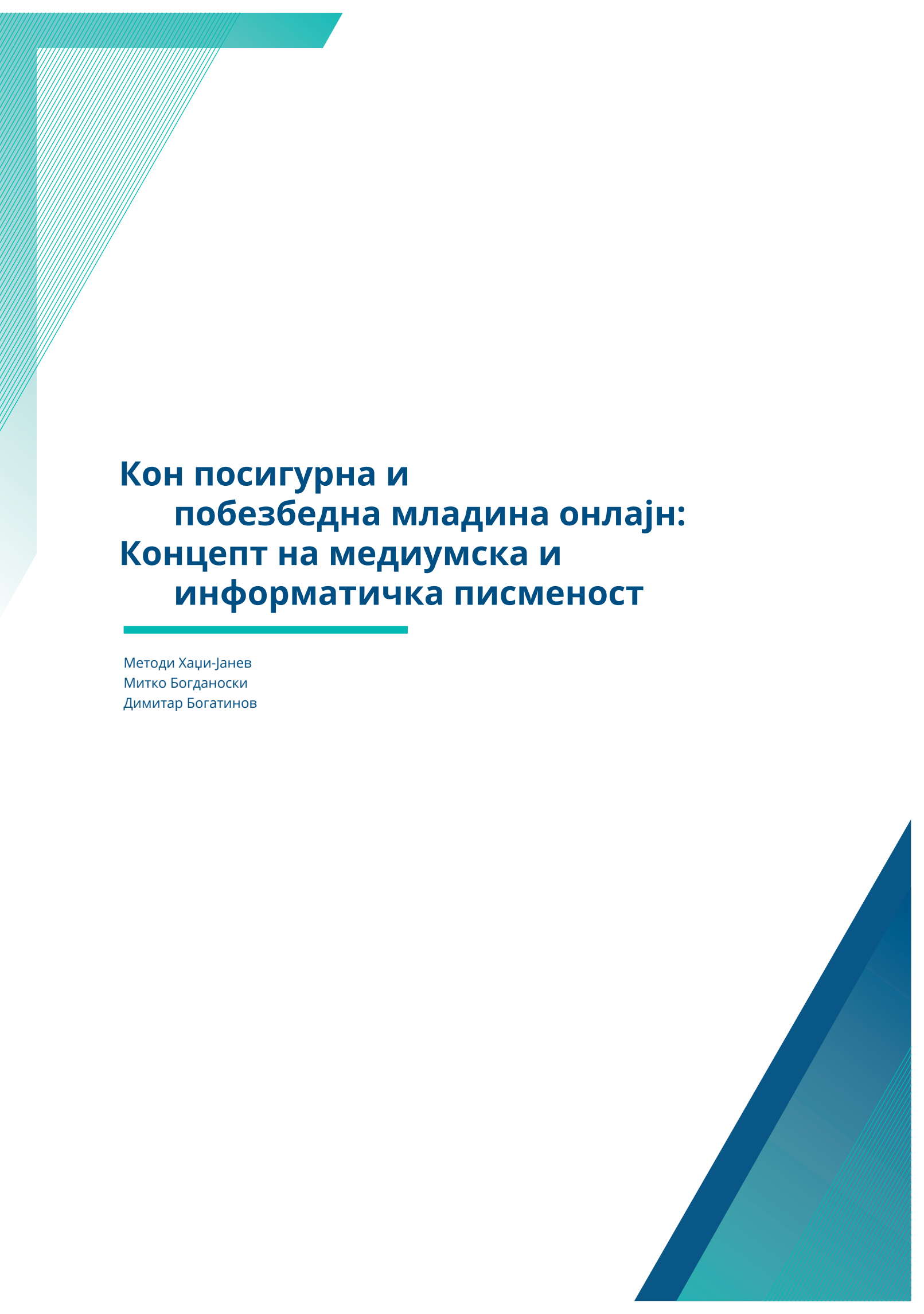

Кон посигурна и побезбедна младина онлајн: Концепт на медиумска и информатичка писменост

Методи Хаџи-Јанев
Митко Богданоски
Димитар Богатинов

Кон посигурна и побезбедна младина онлајн: Концепт на медиумска и информатичка писменост

Методи Хаџи-Јанев
Митко Богданоски
Димитар Богатинов

Импресум

Наслов:

Кон посигурна и побезбедна младина онлајн: Концепт на медиумска и информатичка писменост

Издавачи:

Фондација Конрад Аденауер, Канцеларија Скопје
Иницијативата за сајбер и корпоративна безбедност и кризен менаџмент

Автори:

Методи Хаџи-Јанев
Митко Богданоски
Димитар Богатинов

Координација:

Норберт Бекман-Диркес
Даниела Поповска

Јазична лектура:

Ивана Коцевска

Дизајн:

Дејан Кузмановски

Публикацијата може бесплатно да се преземе на:

<http://www.kas.de/mazedonien/en/>

Напомена:

Ставовите изнесени во публикацијата не се ставови на Фондацијата Конрад Аденауер, туку се лични гледишта на авторите.

Содржина

Извршно резиме	5
<hr/>	
1. Истражувачка рамка	8
<hr/>	
1.1. Разбирање и поставување на проблемот.....	9
1.2. Нашиот аргумент.....	10
1.3. Работни дефиниции.....	12
2. Влијанието на ИКТ и социјалните медиуми врз македонската младина	19
<hr/>	
2.1. Генерални перспективи зошто младите се поподложни на закани од ИКТ и социјалните медиуми и како овие технологии и апликации влијаат на нивниот социјален активизам	20
3. Од можност до предизвик, како ИКТ апликациите и социјалните медиуми можат да станат закана за младите во Северна Македонија	23
<hr/>	
3.1. Негативни ментални и емоционални ефекти кои ИКТ и социјалните медиуми можат да ги имаат врз македонската младина	25
3.2. Негативното влијание на ширењето на мискомуникација, дезинформации и злонамерни информации преку ИКТ и социјалните медиуми и нивниот импакт на македонската младина	28
3.2.1. Општи ставови за ширењето на мискомуникација, дезинформации и злонамерни информации преку ИКТ и социјалните медиуми	28
3.2.2. Влијанието на ширењето на мискомуникација, дезинформации и злонамерни информации преку ИКТ и социјалните медиуми	30
3.2.3. Од мискомуникација, дезинформации и злонамерни информации до онлајн радикализам	32
4. Што се крие под негативното влијание на ИКТ и социјалните медиуми врз македонската младина и зошто погрешните и лошите информации и дезинформациите се во растечки тренд??	36
<hr/>	

5. Проценка на подготвеноста на стратешките, законодавните и релевантните заинтересирани страни да се справат со заканата што се пренесува од ИКТ и социјалните апликации на македонската младина	40
6. Подобрување на онлајн писменоста на македонската младина во контекст на сигурност и безбедност	46
Заклучок	51
Анекс 1: Преглед на истражувања	52
Анекс-2: Каде да побарате помош и да пријавите онлајн малтретирање, погрешни и лоши информации и дезинформации и онлајн радикализација	73
Референци	75

Преглед на некои кратенки

АААМУ – Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги

ВИ – Вештачка интелигенција – доаѓа од Artificial intelligence

БИРН – Балканска истражувачка мрежа – доаѓа од Balkan Investigative Reporting Network

ИКТ – Информациско комуникациски технологии

ИП – Информациска писменост

ИТ – Информатички технологии

МИП – Медиумска и информациска писменост

МИОА – Министерство за информатичко општество и администрација

МП – Медиумска писменост

МОиН – Министерство за образование и наука

OSAC – Прекуокеански безбедносен советодавен совет – доаѓа од оригиналот Overseas Security Advisory Council

Извршно резиме

Процесот на дигиталната трансформација го менува начинот на кој живееме побргу од што можеме да замислиме. Поврзувајќи ги дигиталните и паметните уреди во систем на системи, генерално познати како Интернет на нештата (ИнН) двата света (онлајн дигиталниот и физичкиот) се претопуваат во едно. Модерните информациско комуникациски технологии (ИКТ) и Апликациите за социјални медиуми (АСМ) пружаат многу бенефити, го унапредуваат нашиот начин на живот и сè што правиме, отвораат нови хоризонти и можности. Младите речиси инстантно ги усвојуваат новите уреди и за разлика од родителите се склони и желни за употреба на ИКТ и АСМ во секојдневните активности. Како и да е, зголеменото користење на социјалните мрежи, инстант пораките и мобилната комуникација ги остава вратите отворени за поспитилни напади – и од технолошка и од психолошка природа.

Денес е широко прифатено дека преку ИКТ и социјалните медиуми злонамерни актери можат да ги искористат младите и да влијаат врз нив емоционално и психолошки. Конвергенцијата на онлајн и физичкиот свет е реална и тековна. Влијанието во овој процес ги вклучува емоционалните, социјалните, економските и политичките ефекти врз нашето општество и особено врз младите. Следствено, различни владини сектори, локалните власти, но, исто така, и семејствата се нурнати во трансформативен процес кој бара различни вештини за управување, создавање вредности и воспитување на семејство.

За да се справат со овие нови предизвици, ООН, Советот на Европа, ЕУ, како и други регионални и меѓународни организации, но и многу држави, одлучија да инвестираат во промовирање на медиумска и информациска

писменост (МИП) кај младите. Подобрувањето на МИП им овозможува на општествата да ги ублажат негативните ефекти додека ги зачувуваат позитивните аспекти на користењето на ИКТ и апликациите на социјалните медиуми. Промовирањето медиумска писменост и информациска писменост го подобрува општеството преку проширување и продлабочување на знаењето, инклузивноста, плуралистичкото и демократско дејствување и ги ограничува негативните ефекти од ИКТ и апликациите за социјалните медиуми.

Следејќи ги глобалните трендови, Република Северна Македонија се фокусираше и на писменоста на граѓаните. Овие напори, сепак, не се сосема јасни и се чини дека немаат концептуална рамка. Два аргумента ја потврдуваат оваа опсервација. Прво, не постои нормативна дефиниција за тоа што претставува МИП. Второ, нема дефиниции или објаснувања од каде може да се видат ставовите (позицијата) на владата за тоа што е медиумска писменост (МП) или што е информациска писменост (ИП) одделно. Следствено, нема индикации според кои би можело да се утврди тренд и кој ги следи насоките на УНЕСКО и ЕУ за спојување на МП и ИП во МИП. Покрај тоа, и покрај некои напори за справување и промовирање на медиумската и дигиталната, онлајн писменост кај македонската младина одделно, не можеме да зборуваме за кохерентен и холистички пристап предводен од владата во оваа насока.

Настојувајќи, меѓу другото, и кон подигање на безбедноста преку Интернет просторот, Иницијативата за сајбер безбедност, Корпоративна безбедност и Кризен менаџмент – ЦЗИ и Канцеларијата на Фондацијата Конрад Аденауер во Северна Македонија, ги здружија

силите и иницираа истражување од кое треба да произлезат препораки за подобрување на медиумската и информациската писменост кај македонската младина. Оваа студија е резултат на истражување и анализа, вклучително и на состојбите поврзани со овој проблем на терен.

Студијата, покрај останатото, ги анализираа тековните трендови на употреба на ИКТ и апликациите за социјални медиуми од страна на македонската младина и врши нивна споредба со глобалните трендови. Истражувањето опфаќа анализа за тоа како ИКТ и социјалните медиуми влијаат на македонската младина, а содржат и заклучоци во кои се објаснети причините за ваквите резултати. За да ги потврдиме нашите наоди и препораки, организиравме вебинар (заклучоците се дадени во Анекс-1). Вебинарот вклучи претставници од сите релевантни чинители важни за промовирање на медиумска и информативна писменост кај македонската младина и имаше за цел да ги подобри нашите аргументи и заклучоци. Истражувањето и вебинарот покажаа дека иако апликациите за ИКТ и социјалните медиуми отворија нови можности за македонската младина, нивното користење ги преобликува традиционалните форми на комуникација, со што директно влијаат на начинот на кој се развиваат и негуваат вредностите и традициите.

Екосистемот на ИКТС и социјалните медиуми ги променија и сè уште ги менуваат условите и односите преку македонскиот сајбер простор. Преку различни уреди и ИнН, децата и младите се директно достапни во секое време од денот за врсници, претставници на корпорации, па дури и за екстремистички (или владини агенти) регруттери и предатори. Нашите комбинирани анализи од различни извори и теренски истражувања покажаа дека во Северна Македонија има 53 % активни корисници на социјални медиуми. Во 2019 година имало 2,24 милиони мобилни телефони, што е околу 107 % од населението. Интересно е тоа што бројот на корисници на социјални медиуми во Северна Македонија

е зголемен за 55 000 (+ 5,3 %) помеѓу април 2019 година и јануари 2020 година. Младите помеѓу 14-30 години се најдоминантни актери во македонскиот сајбер простор кои користат социјални медиуми преку различни ИКТ. Според владините претставници, додека „во Европа, над 70 % од децата и младите имале барем една корисничка сметка (профил) на социјалните медиуми во 2019 година, за истиот период скоро 75 % од населението во Северна Македонија на возраст од 15 до 19 години имало профил на социјалните мрежи“. Нашата студија, исто така, покажа дека мнозинството од оние кои користат пристап до социјалните мрежи пристапуваат до своите профили преку паметните телефони.

Земајќи ги предвид овие резултати станува јасно зошто инстант пораките, виртуелното вмрежување на апликациите на социјалните мрежи, можноста за моментално споделување содржина преку веб-камера и од далечина да се вклучат во интеракција во реално време со блиските и пријателите, исто како што е случај со традиционалната интеракција лице в лице влијае, младите да мигрираат на социјалните медиуми и комуникација преку Интернет. Платформите на социјалните медиуми ја компензираат вистинската потреба за социјализација во реалниот живот. Во исто време, способноста на поединци и субјекти да го заобиколат надзорот на родителите или училишните власти во виртуелната средина подложна за обликување/ менување на содржината на корисникот постојано се развива и еволуира. Без реално разбирање на последиците, младите може да учествуваат директно во активности за вознемирување или да ги поддржат овие активности со споделување различни содржини. Оттука, без соодветна медиумска и информациска писменост, македонската младина е потопена во средина за обликување на висококориснички содржини. На тој начин, можностите македонските семејства и напорите на владата (преку училишните власти) да ги воведат сопствените вредности на македонската младина се ограничени и предизвикани.

Денес, менталните и емоционалните ефекти од ИКТ и социјалните медиуми, но, исто така, и мис-, дез- и злонамерните информации, вклучувајќи криминални активности, политички активизам и ширење насилен екстремизам и говор на омраза, не се непознати за македонската младина. Сведоци сме дека ширењето на погрешни мисинформации, дезинформации и злонамерни информации и други форми на сомнителни или лажни информации лесно може и често ја доведува во заблуда македонската младина, меѓу кои многумина ќе станат или веќе се регистрирани гласачи кои донесуваат политички одлуки. Покрај тоа, ние, исто така, бевме сведоци дека апликациите за ИКТ и социјалните медиуми станаа иновативен начин за екстремисти или државни полномошници за регрутирање, радикализирање и предизвикување каскадни ефекти што ги поткопуваат нашето демократско управување, безбедноста на граѓаните и националната безбедност. Додека досега дебатите и истражувањата се фокусираа на политички, економски и психолошки фактори на овие негативни ефекти, постои сè поголем интерес што останува нерешен

во Северна Македонија, исто така, да се фокусира на ранливоста на луѓето кон закани преку Интернет, идентификувани како недостатоци во дигиталната/информациската писменост. На македонската младина ѝ требаат силни вештини и знаења кои ќе помогнат во зголемување на медиумската и информациската писменост и со тоа да си обезбеди конструктивно учество во плуралистичката демократија, соочена со сложени домашни, регионални и глобални предизвици. Покрај тоа, на релевантните институции им е потребен капацитет за да можат да го обезбедат овој стадиум кај младите. Најдобар начин да се постигне ова е ако се развие стратегија која ќе почива на основите и предлозите на УНЕСКО за конвергирање на пристапот на МП и ИП во МИП. Оваа студија го користи овој пристап со цел да предложи воспоставување контекстуална рамка и пристап што ќе ѝ овозможи создавање подобри услови за нашата младина во искористувањето на можностите на ИКТ и апликации за социјални медиуми, а при тоа да ја зачува безбедноста и да го намали влијанието на негативните ефекти што ќе продолжат да се развиваат.

Истражувачка рамка

Истражувачка рамка

1.1. Разбирање и поставување на проблемот

Тековната дигитална трансформација е неповратен процес што ја забрзува конвергенцијата на онлајн и физичкиот свет. Како и во останатите делови од светот така и кај нас, информатичките и комуникациските технологии (ИКТ) и апликациите за социјални медиуми го сменија начинот на пристап до информации, споделување информации, интеракција и комуникација, остварување дневни рутини, барање решенија и водење бизнис. Ова, следствено, влијае на перцепцијата, навиките, пристапот, мислењето на населението (за дневни, комунални и социјални теми на локално, национално, регионално и глобално ниво, но, исто така, и во политички контекст). Тоа се одразува и влијае и на дејствувањето и реакциите. Оттука, трансформативниот процес во светот во кој живееме е реален и тековен.

Различни конструкции помеѓу двата света – сајбер и физички (на пример, анонимност), сепак, претставуваат некои регулаторни и последователни (емоционални, социјални, економски и политички) ефекти во нашиот национален физички свет. Брзината и обемот на размена на информации и интеракција, заедно со различните ефекти од Интернет (исто така, ќе бидат разработени подоцна) може и

обично предизвикуваат позитивни и негативни ефекти. Овие ефекти влијаат на македонските граѓани, групи и целата нација низ различни сектори на општеството. Следствено, различните владини сектори се нурнати во трансформативен процес што бара различни вештини за управување со ИКТ и користење на апликациите за социјалните медиуми.

Важноста на посветување внимание на заканите врз младите (и за целокупното општество, воопшто) е широко препознаена помеѓу политичките елити и Владата на Република Северна Македонија. Сепак, и покрај ова широко изразено признание, се чини дека нема конкретни кохерентни и систематски активности за решавањето на овие предизвици.¹ Од друга страна, неколку истражувачки извештаи, студии и истражувања неодамна веќе посочија дека апликациите за ИКТ и социјалните медиуми претставуваат широк спектар на можности за малициозни актери да ги искористат ранливите делови од општеството воопшто и македонската младина конкретно.

Препознавајќи ги овие предизвици, ООН,² Советот на Европа,³ ЕУ,⁴ како и други регионални и меѓународни организации, но,

1 Поранешната владејачка политичка елита (поранешна влада) и сегашната влада барем за време на ПР-настаните изразија ветувачка свест за растечките и развивачките вектори на закана за македонската младина преку апликации за ИКТ и социјални медиуми. На пример, за работата во однос на ова прашање од страна на поранешната влада, може да се види: Влада на Република Северна Македонија, (2012) „Владата со проект за заштита на деца од интернет злоупотреби“, достапно на: <https://vlada.mk/node/4148?ln=en-gb>; Но, исто така види и на: Влада на Република Северна Македонија, (2019), „Предлог план за развој на акциски план против дезинформации“, достапно на: <https://vlada.mk/node/4148?ln=en-gb>

2 See for example, Recommendations addressed to UNESCO Adopted by the Vienna Conference „Educating for the Media and the Digital Age“, 1999, достапно на: <http://www.nordicom.gu.se/en/clearinghouse/recommendations-addressed-unesco-mediaeducation>

3 Parliamentary Assembly, (June 27, 2000), “Assembly debate, Report of the Committee on Culture and Education”, Recommendation 1466 (2000), Council of Europe, достапно на: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16811&lang=en>

4 The Council of Europe, (2016), “European Ministerial Conferences on Mass Media Policy and Council of Europe Conferences of Ministers

исто така, и многу држави вложија сериозни напори да ги ублажат негативните ефекти од ИКТ и апликациите за социјалните медиуми. Овие напори притоа се преземаат во рамки коишто им овозможуваат на владите да ги зачуваат и да ги стимулираат позитивните аспекти на ИКТ и социјалните медиуми. Така, фокусирањето и инвестирањето во промовирање медиумска писменост и информациска писменост (МИП) за подобрување на општеството водено од знаење, инклузивно, плуралистичко, демократско и отворено, станаа норма низ ЕУ.⁵ Следејќи ги глобалните трендови, Северна

Македонија се фокусираше и на писменоста на граѓаните. Овие напори, сепак, не се сосема јасни и се чини дека им недостасува идејна рамка. Два аргумента ја потврдуваат оваа опсервација. Прво, не постои нормативна дефиниција за тоа што претставува МИП. Второ, нема дефиниции или објаснувања од каде може да се видат ставовите (позицијата) на владата за тоа што е медиумска писменост (МП)⁶ или што е информациска писменост (ИП).⁷ Следствено, нема знаци што го повторуваат постојаниот тренд и насоки обезбедени од УНЕСКО и ЕУ за спојување на МП и ИП во МИП.⁸

1.2. Нашиот аргумент

Негативните ефекти што можат да ги имаат ИКТ и апликациите на социјалните медиуми врз младите го привлекоа вниманието на различните влади и академските заедници. Ова е разбирливо, со оглед на тоа што паметните телефони и екосистемите на социјалните медиуми ги сменија „играта“ и „полето за играње“. Сега, преку уреди, децата и младите се директно достапни во секое време од денот за врсници, корпорации, па дури и екстремистички (или владини прокси) регрутери и предатори.⁹ Способноста на поединци и субјекти да го заобиколат надзорот на родителите или училишните власти постојано се развива. Семејствата кои

сакаат да им ги претстават своите сопствени вредности на своите деца се соочуваат со нови предизвици, за кои многумина не се подготвени. Без реално разбирање на последиците, младите можат директно да учествуваат во активности за вознемирување или да ги поддржат овие активности со споделување различни содржини. Ширењето на мис-, дезинформации и злонамерни информации и други форми на сомнителни или лажни информации ги доведуваат во заблуда гласачите – страв што ги инспирираше владите да преземат активности за решавање на проблемот во многу земји.¹⁰ Покрај тоа, ИКТ и апликациите за социјалните медиуми

5 Recommendations addressed to UNESCO Adopted by the Vienna Conference „Educating for the Media and the Digital Age“, 1999, Available at: <http://www.nordicom.gu.se/en/clearinghouse/recommendations-addressed-unesco-media-education> Also see for example: Hobbs Renee, (1998), „The seven great debates in the media literacy movement“, *Journal of Communication*, достапно на: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1460-2466.1998.tb02734.x>; Also see Johnston, B., & Webber, S. (2003)

6 See European Commission, (November 29, 2019), „Media literacy and safe use of new media, Republic of North Macedonia“, Eacea National Policies Platform,

7 Некои земји веќе имаат развиено МП. Tanriverdi Belgin, Apak Özlem, (2010), „Analysis of Primary School Curriculum of Turkey, Finland, and Ireland in Terms of Media Literacy Education“, достапно на: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ889203.pdf>

8 Види, на пример, резултатот од проектот спонзориран од ЕУ и предводен од УНЕСКО: UNESCO, (May 27, 2014), „First European Media and Information Literacy Forum“, достапно на: <https://en.unesco.org/events/first-european-media-and-information-literacy-forum>

9 Media Literacy Now, (January, 2020), „U.S. Media Literacy Policy Report 2020“, достапно на: <https://medialiteracynow.org/u-s-media-literacy-policy-report-2020/>

10 Jackson Chris, (September 5, 2018), „Fake news, filter bubbles, post-truth and trust: A study across 27 countries“, Ipsos, достапно на: <https://www.ipsos.com/en-us/news-polls/Fake-News-Study>.

станаа иновативен начин за екстремисти или државни полномошници за регрутирање, радикализирање и предизвикување каскадни ефекти што ги поткопуваат демократското управување, безбедноста на граѓаните и националната безбедност.¹¹ Додека дебатите и истражувањата досега се фокусираа на политички, економски и психолошки фактори на овие негативни ефекти, расте интересот за потребата да се утврди и ранливоста од закани преку Интернет, идентификувани како недостаток кој произлегува од ниското ниво на писменост за дигиталните медиуми.¹²

За ефикасно спротивставување на негативните ефекти и зачувување на позитивните аспекти што ги имаат ИКТ и апликациите за социјални медиуми врз младите, владата треба да се фокусира на подобрување на медиумската и информациската (дигитална, онлајн) писменост. Образложението што стои зад ваквите ставови (како што ќе видиме и подоцна) произлегува од фактот дека МИП корисно ги доловува вештините и компетенциите потребни за успешна навигација во фрагментиран и комплексен екосистем на информации.¹³

Заедничката претпоставка на ваквиот пристап е дека оние со поголема МИП имаат капацитет на покритичен начин да консумираат мис-, дезинформации или злонамерни информации, ублажувајќи го на тој начин влијанието на негативните ефекти врз општеството. Како што покажува практиката, дури и под идеални услови повеќето луѓе се борат да го оценат веродостојно квалитетот на информациите со кои се соочуваат преку Интернет, бидејќи им недостасуваат вештини и контекстуални знаења потребни за ефикасно да разликуваат

висока и неквалитетна содржина на вести. Оттука, инвестирањето во МИП е постојан тренд што ги повикува македонските власти да преземат конкретни активности. Нашиот фокус, како што веќе посочивме, е да се осврнеме на делот од напорите на МИП на кои им треба внимание, т.е. на негативните влијанија на ИКТ и апликациите за социјалните медиуми кои ја искористуваат ранливоста на младите.

МИП е област во развој каде се појавија многу нови термини, но, исто така, се спои со други слични термини. Малтретирањето и злонамерни емоцијални дејствија преку Интернет, кампањи за дезинформација и радикализација преку Интернет се три области кои имаат иста почетна точка (потребна е писменост од корисник за да сфати малициозни информации и обиди на Интернет преку ИКТ и социјалните медиуми) и различни негативни ефекти (кои се движат од емоционални и ментални здравствени проблеми до градење когнитивни перцепции и позиции и преземање политички активности, вклучувајќи екстремно однесување и насилство). Овие зголемени закани што веќе ја засегаат македонската младина преку апликации за ИКТ и социјални медиуми досега не беа решени на кохерентен и холистички начин. Активностите за вознемирување преку Интернет (малтретирање преку Интернет, сексуално вознемирување или Интернет/Интернет-разговор, итн.) не се дефинирани и конкретно регулирани. Мис-, дез- и злонамерните информации, исто така, не се специфично инкриминирани и не постојат прифатени (на национално ниво) дефиниции за овие поими. Истото важи и за радикализацијата преку Интернет – не постои национално прифатена дефиниција и не се

11 See more in: N. Grinberg, K. Joseph, L. Friedland, B. Swire-Thompson, D. Lazer, (2019), "Fake news on Twitter during the 2016 US presidential election", *Science*, pp. 363, 374–378;

12 See for example: Melki Jad, (2017), "Media, Youth, & Radicalization: The Role Of Media & Digital Literacy In Countering Violent Extremism", Lebanese American University, available at: https://www.researchgate.net/publication/336533271_THE_ROLE_OF_MEDIA_DIGITAL_LITERACY_IN_COUNTERING_VIOLENT_EXTREMISM/link/5da4d6b045851553ff91f88d/download

13 Eshet-Alkalai Yoarm, (2004), "Digital literacy: A conceptual framework for survival skills in the digital era", *Journal of Educational Multimedia Hypermedia*, 13, pp. 93–106, available at: <https://www.learntechlib.org/primary/p/4793/>

јасни напорите на владата за решавање на ова прашање. Сите овие области се во фаза на развој и постои само официјално признавање на проблемот.

Пред да се осврнеме на новите закани што ја користат ранливоста на македонската младина, вреди да се обезбедат некои работни дефиниции. Ова ќе обезбеди работна рамка

за истражувањето и наодите што следуваат. Исто така, очекуваме дека овие дефиниции не само што ќе му помогнат на читателот да ги разбере наодите и тврдењата, туку, исто така, ќе придонесе за помагање на владините власти да воспостават посистематски пристап во решавањето на новите предизвици од ИКТ и социјалните апликации што имаат негативно влијание врз македонската младина.

1.3. Работни дефиниции

Информациско-комуникациска технологија – е сеопфатен израз за информатичка технологија (ИТ) кој ја нагласува улогата на унифицирани комуникации.¹⁴ Кратенката се однесува и на интеграција на телекомуникациите (телефонски линии и безжични сигнали) и компјутери, како и потребните софтвери (на компаниите, посредниците, складирањето и аудиовизуелните системи), кои им овозможуваат на корисниците пристап, складирање, пренесување и манипулирање со информации.¹⁵

Апликации за социјални медиуми – секоја апликација базирана на веб што поддржува објавување и споделување информации (текст, видео, аудио, фотографија), градење лични профили, поврзување со заедницата и пребарување во заедницата се смета за апликација за социјални медиуми.¹⁶

Социјален медиум – е компјутерски базирана

технолозија која го олеснува споделувањето идеи, мисли и информации преку градење виртуелни мрежи и заедници. Според дизајнот, социјалните медиуми се базирани на Интернет и им даваат на корисниците брза електронска комуникација на содржината. Содржината вклучува лични информации, документи, видеа и фотографии. Корисниците се вклучуваат во социјалните медиуми преку компјутер, таблет или паметен телефон преку веб-софтвер или веб-апликација, честопати користејќи ги за пораки.¹⁷

Интернет на нештата (ИИН) – ја опишува мрежата на физички објекти – „нешта“ – кои се вградени во сензори, софтвер и други технологии заради поврзување и размена на податоци со други уреди и системи преку Интернет.¹⁸ Дефиницијата за Интернет на нештата еволуираше поради приближување на повеќе технологии, аналитиката во реално време, машинското учење, сензорите и вградените системи. Загриженоста во врска

14 Murray, James (December 18, 2011), "Cloud network architecture and ICT - Modern Network Architecture", TechTarget, достапно на: <https://web.archive.org/web/20170920133800/http://itknowledgeexchange.techtarget.com/modern-network-architecture/cloud-network-architecture-and-ict/>

15 FOLDOC, (September 19, 2008), "Information and communication technology from", достапно на: <https://foldoc.org/Information+and+Communication+Technology>

16 IGI Global, "What is Social Media Application", available at: <https://www.igi-global.com/dictionary/social-media-development-usage-challenges-and-opportunities/43791>

17 Dollarhide Maya & Drury Amy, (September 6, 2020), "Social Media Definition", Investopedia, достапно на: <https://www.investopedia.com/terms/s/social-media.asp>

18 Rouse Margaret, (2019), "internet of things (IoT)", IOT Agenda, достапно на: <https://internetofthingsagenda.techtarget.com/definition/Internet-of-Things-IoT>

со опасностите од растот на ИнН, особено во областите на приватност и безбедност, ги принудија приватните сектори и владите во многу земји заеднички да ги решаваат овие проблеми, вклучувајќи го и развојот на меѓународните стандарди.

Младост – терминот се однесува на група млади луѓе обично помеѓу 14-30 или 16-35 години. Стратегијата за млади на ЕУ не вклучува официјална дефиниција за специфичниот период од животот кога некое лице се смета за „младо“. Разбирањето за тоа кои возрастни групи се сметаат за „млади“ варира од една до друга земја членка, и од еден временски период и еден социоекономски контекст во друг. Како инструмент за спроведување на младинската стратегија на ЕУ, програмата Еразмус + ги таргетира младите меѓу 13 и 30 години.¹⁹ ЕУ (Евростат, н.д.) работи со индикатори базирани на три 5-годишни категории каде што е можно, опфаќајќи го возрастниот опсег од 15 до 30 години. Канцеларијата на УСАИД во Северна Македонија, пак, смета дека терминот млади се однесува на лица на возраст од 15 до 17 години.²⁰ Кога ќе го користиме овој термин ќе мислиме на млади лица од Северна Македонија на возраст помеѓу 16-30 години.

Писменост – „Писменоста е можност за идентификување, разбирање, толкување, создавање, комуникација и пресметување, со користење печатени и пишани материјали поврзани со различен контекст. Писменоста вклучува континуитет на учење за да им се овозможи на поединците да ги постигнат своите цели, да го развијат своето знаење и потенцијал за целосно учество во заедницата и поширокото општество“.²¹

Медиумска писменост (МП) – Медиумската писменост ги испитува начините на кои медиумското опкружување го олеснува, го обликува, го овозможува и, во некои случаи, го ограничува учеството со информации и комуникацискиот процес.²²

Информациска писменост (ИП) – се фокусира на целите на вклучување во информациите и на процесот на информирање. Тоа е силно поврзано со концептите на учење за учење и донесување одлуки преку нагласување на дефинирање потреби и проблеми, релевантни информации и нивно критичко и одговорно/етичко користење. Така, информатичката писменост е признаена како динамичен процес на размислување и збир на компетенции што не е целосно зависно од присуството на посебни информациски системи и технологии, но врз кое има големо влијание.²³

Медиумска и информациска писменост (МИП) ги разгледува сите форми на медиуми и други даватели на информации, како што се библиотеки, архиви, музеи и Интернет, без оглед на користената технологија. Овој термин е промовиран од УНЕСКО како обид да се приближат МП и ИП во еден концепт. Информациската писменост и медиумската писменост традиционално се гледаат како посебни и различни полиња. Стратегијата на УНЕСКО ги обединува овие две полиња како комбиниран комплет на компетенции (знаење, вештини и став) неопходни за животот и работата денес.²⁴ Исто како и во информациската писменост, индивидуата е во состојба критички да ги анализира содржините или информациите со кои се соочува.

19 Theben Alexandra, Porcu Federica, Peña-López Ismael, Villanueva Lupiáñez Francisco, (2018), "Study on the Impact of the Internet and Social Media on Youth Participation and Youth Work", European Commission, достапно на: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/b7fbaf6c-5e36-11e8-ab9c-01aa75ed71a1>

20 USAID, (September 30, 2020), "YOUTH EMPLOYABILITY SKILLS (YES) NETWORK", достапно на: <https://www.usaid.gov/macedonia/fact-sheets/youth-employability-skills-yes-network#:~:text=The%20program%20targets%20students%20in,and%20the%20City%20of%20Skopje.>

21 UNESCO (2005), Aspects of Literacy Assessment: Topics and issues from the, UNESCO Expert Meeting. 1012 June, 2003. Paris, France: UNESCO, достапно на: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000140125>

22 UNESCO, (2013), Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines", p.48, достапно на: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/resources/publications-and-communication-materials/publications/full-list/media-and-information-literacy-policy-and-strategy-guidelines/>

23 Исто, p. 47

24 Исто available at: <https://www.common sense.org/education/digital-citizenship/internet-safety>

Медиумската писменост се протега надвор од границите на информациската писменост за решавање, на пример, застапеност на социјални и етнички групи и гледишта и мислења изразени во медиумите, вклучувајќи ги и оние со кои луѓето се занимаваат за забава. Со други зборови, додека концептот на информациска писменост се фокусира на корисникот на информации како автономен носител на одлуки, граѓанин и ученик, медиумската писменост ги испитува начините на кои медиумското опкружување ја олеснува, ја обликува, ја овозможува и, во некои случаи, ја ограничува соработката со информации и процес на комуникација, било да е тоа за намерно или индиректно учење, социјално учество или едноставно за забава.

Постојат три круцијални заеднички именители помеѓу медиумската писменост и информациската писменост:

- › вкрстената улога што ИКТ ја играат во двата концепта, замаглувајќи ги линиите меѓу нив;
- › и двата концепта ја нагласуваат потребата за критичко оценување на информациите и медиумските содржини; и
- › и двата концепта ја потенцираат потребата за етичка употреба на информациите.²⁵

Безбедност на Интернет или „е-безбедност“ – вклучува знаење и свест за нечија приватност на Интернет и како нечие однесување може да поддржи здрава интеракција со употреба на Интернет.²⁶

Зависност од социјални медиуми – зависност од социјални медиуми или прекумерна употреба на социјални медиуми е предложена форма на психолошка или бихејвиорална зависност од платформите на социјалните медиуми, позната и како нарушување на зависноста од Интернет и други форми на прекумерна употреба на дигиталните медиуми.²⁷

Социјална споредба – се однесува на тенденцијата да се користат други луѓе како извори на информации за да се утврди како работиме во однос на другите (споредба на способноста) или како треба да се однесуваме, да размислуваме и да се чувствуваме (споредба на мислење).²⁸ Овие споредби ни даваат информации за сопствените и способностите на другите луѓе, социјалната положба и перформансите, овозможувајќи ни да се движиме непречено во социјалниот свет.

Виртуелен идентитет – се однесува на развој на нечие интегрирано јас во мрежни мрежи; конструкција што може да се разликува од идентитетот во реалниот живот.²⁹

Онлајн предатори на Интернет – се лица кои вршат сексуална злоупотреба на деца што започнува или се случува на Интернет.³⁰

Вознемирување преку Интернет – вклучува насочување погрдни или навредливи коментари кон насочени лица постојано. Може да се појави во следниве форми: малтретирање преку Интернет, компјутерски разговор, тролање или ширење омраза.³¹

25 Исто, p.48

26 Common sense education, “Internet safety”, достапно на: <https://www.common sense.org/education/digital-citizenship/internet-safety> Hogan, Marjorie; Strasburger, Victor C. (12 April 2018). “Social Media and New Technology: A Primer”. *Clinical Pediatrics*. 57 (10): 1204–1215, достапно на:

27 Festinger Leon, (1954), “A theory of social comparison processes Hum Relations”, 7, pp. 117-140, достапно на: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/001872675400700202>

28 Festinger Leon, (1954), “A theory of social comparison processes Hum Relations”, 7, pp. 117-140, достапно на: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/001872675400700202>

29 Yee Nick and Bailenson Jeremy, (2007), “The Proteus effect: The effect of transformed self-representation on behavior”, *Human Communication Research*, vol. 33, no. 3, pp. 271-290, достапно на: <http://web.stanford.edu/~bailenso/papers/proteus%20effect.pdf>

30 Williams, Pete (February 3, 2006), “MySpace, Facebook attract online predators”, *NBC News*, достапно на: <https://www.nbcnews.com/id/wbna11165576>

31 The Council of Europe, (2017), “Internet Literacy Handbook”, Ch-5, достапно на: <https://rm.coe.int/internet-literacy-handbook/1680766c85>

Сајбер простор – е концепт кој опишува широко распространета, меѓусебно поврзана дигитална технологија. Терминот влезе во популарната култура од научната фантастика и уметноста, но сега го користат технолошки стратегии, безбедносни професионалци, владини, воени и индустриски лидери и претприемачи за да го опишат доменот на глобалното технолошко опкружување, обично дефинирано како застапеност на глобалната мрежа на меѓузависни инфраструктури на информатичката технологија, телекомуникациските мрежи и компјутерските системи за обработка.³² Други сметаат дека сајбер просторот е само поимна околина во која се јавува комуникација преку компјутерски мрежи.³³

Сајбер силеџство – е малтретирање преку Интернет или други ИКТ, вклучува навредливи или малициозни пораки, е-пошта, сала за разговор или коментари на таблата со пораки или, уште поекстремни, веб-страници изградени со штетни намери кон индивидуа или одредена група на луѓе.³⁴ Сајбер силеџиите користат мобилни телефони за да прават непријатни/непристојни слики на други или да испраќаат навредливи СМС или ММС-пораки. Светската здравствена организација го признава однесувањето на овој вид малтретирање како „намерна употреба на физичка и психолошка сила или моќ, заканувачка или реална, против себе, друго лице или против група или заедница што или резултира или има голема веројатност да резултира со повреда, смрт, психолошка штета, мал развој или депримирање“. ³⁵

Сајбер демнење – е употреба на Интернет или други електронски средства за следење или малтретирање на индивидуа или група. ³⁶

Тролање – е чин на предизвикување проблеми на Интернет со започнување расправи или вознемирување луѓе, со објавување на воспалителни, вонредни или теми надвор од темата во мрежна заедница, како што е група за вести.³⁷

Лажни вести – во најопшта форма се невистинити информации презентирани како вести.³⁸ Како и да е, и покрај тоа што е широко користен, има сè поголем број институции, вклучително и влади кои се воздржуваат од употреба на овој термин. Во октомври 2018 година британската Влада одлучи терминот „лажни вести“ повеќе да не се користи во официјалните документи, бидејќи тоа е „лошо дефиниран и погрешен поим кој спојува различни лажни информации, од вистинска грешка до странско мешање во демократски процеси“. Ова следува по препораката на Комитетот за дигитални, културни, медиуми и спорт на Долниот дом за да се избегне поимот.³⁹ Некои студии сугерираат дека „*потполно е несоодветно да се опишат сложените појави на загадување на информациите*“.⁴⁰ Според овие ставови, „*Терминот, исто така, започна да се присвојува од политичарите широм светот за да ги опише новинарските/медиумските организации чие покритие сметаат дека не е спорно. На овој начин се создава механизам со кој моќните институции или поединци можат да го стегнат, да го ограничат, да го поткопаат и*

32 “Cyberspace”, Definition of cyberspace in US English by Oxford Dictionaries, достапно на: <https://www.lexico.com/en/definition/cyberspace>

33 Strate Lance, (1999), “The varieties of cyberspace: Problems in definition and delimitation”, Western Journal of Communication. 63 (3): 382–83, достапно на: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10570319909374648>

34 The Council of Europe, (2017), Ch-5,

35 World Health Organisation, (2002), “World report on violence and health: summary”, Geneva, достапно на: https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/summary_en.pdf

36 “Cyberstalking”, Oxford University Press

37 “Definition of troll”, Collins English Dictionary, достапно на: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/troll>

38 Higdon Nolan, (August 15, 2020), “The Anatomy of Fake News: A Critical News Literacy Education”, University of California Press, available at: <https://www.ucpress.edu/book/9780520347878/the-anatomy-of-fake-news>

39 Murphy Margi, (October 23, 2018), “Government bans phrase ‘fake news’”, available at: <https://www.telegraph.co.uk/technology/2018/10/22/government-bans-phrase-fake-news/>

40 Wardle Claire & Derakhshan Hossein, supported by: Burns Anne & Dias Nic, (2017), “Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy making”, Council of Europe, p. 5

да го заобиколат слободниот печат“.⁴¹

Ние веруваме дека е важно да се направи разлика помеѓу три различни типа: мисинформација (мис-), дезинформација (дез-) и злонамерна информација. Во оваа линија го прифаќаме предлогот даден од Вардл и Деракшан и димензиите на штета и лажноста, ги опишуваме разликите помеѓу овие три вида на информации:

Мисинформација (мис-) е кога се споделуваат неточни информации, без да се има намера да се нанесе штета.

Дезинформација (дез-) е кога лажните информации се споделуваат свесно за да предизвикаат штета.

Злонамерна информација е кога вистинската информација се споделува за да предизвика штета, честопати со пренесување информации дизајнирани да останат приватни во јавната сфера.⁴²

Clickbait (Кликбајт) – форма на лажно рекламирање, користи текст за хиперврска или минијатура, дизајнирана да привлече внимание и да ги примами корисниците да ја следат таа врска и да читаат, да прегледуваат или да слушаат поврзано парче содржина на Интернет, која, всушност, е измама, типично сензационализирана или погрешна. Едноставно кажано, тоа е наслов што го искушува читателот да кликне на врската до приказната. Но, името се користи пејоративно за да се опишат наслови кои се сензационализирани, се покажаа како реклами или едноставно се во заблуда.⁴³

Радикализација – не постои универзално прифатена дефиниција за радикализација. За потребите на овој документ, наједноставно кажано, би заклучиле дека радикализацијата е примена на идеи, убедувања или цели кои треба да предизвикаат дејствие за драстична длабока промена на она што се смета за нормално и секојдневно. Во македонскиот речник за радикализацијата се вели дека е: „Применување на коренити, решителни мерки во решавањето на прашањата“⁴⁴ (значи остварување некаква цел). Радикализмот како именка означува и политички правец.⁴⁵

Онлајн радикализација – значи, се однесува на истиот процес кој се спроведува преку ИКТ и апликациите на социјалните медиуми.

Радикализацијата генерално опфаќа регрутирање (селекција и придобивање) и индоктринација. Затоа, би рекле дека оние кои радикализираат се обидуваат да селектираат, да привлечат/придобијат поединец или група (тоа е регрутирање) најчесто преку разговори и убедување, наговарање, покажување, поучување, споредби и сл. со цел поединецот и/или групата да се поистовети(ат) – (тоа е индоктринација) со потребата за некоја промена или решавање на некои прашња (таа промена или може да биде поддршка може да биде: навивање, верување, толерирање, дејствија кои се насилни и сл.). Однесувањето со кое се настојува да се оствари промената (значи длабоки, темелни промени на она што се смета за нормално или што се разликува од однесувањето на останатите) се нарекува радикално. Радикализацијата може да биде од:

41 Исто

42 Исто

43 Frampton Ben, (September 14, 2015), “Clickbait - the changing face of online journalism”, BBC, достапно на: <https://www.bbc.com/news/uk-wales-34213693>

44 Дигитален речник на македонскиот јазик, „радикализам“ <http://www.makedonski.info/show/%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%B%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%BC/%D0%BC>

45 Истото

- › политичка природа (на пример, промена на општественото уредување – наместо демократско уредување како што ние сега имаме, да се укинат изборите и да имаме еден постојан владетел кој ќе владее додека е жив и сл.),
- › социјална природа (на пример, фановите на спортските екипи здружени во навивачки групи кога би сакале да предизвикаат промена, да остварат цел, со која сите останати поддржувачи и љубители на спортот ќе го поддржуваат клубот за кој тие навиваат) или
- › религиозна природа (кога припадниците на одредена религија сакаат да наметнат промена со која религијата во која тие веруваат ќе биде единствена).

Радикализацијата може да промовира однесување кое ќе тежнее промените да се остварат без насилство и/или по пат на насилство.⁴⁶ Остварувањето на промените по мирен пат, преку дебати и толеранција за разликите, без да предизвикаат говор на омраза или насилство, да упатат на насилство, или да предизвикаат создавање непријателства (во маалото/соседството, училиштето, населбата и/или државата) не би требало да се забранети. Секое радикализирање (промовирање усно/пишано, повикување, привлекување, придобивање/наговарање, подучување, советување и покажување на дејствија за темелна промена на општоприфтената состојба – она што го сметаме за нормално) преку насилство е забрането (за ова повеќе во законската рамка против радикализацијата).

Против радикализацијата која промовира насилен екстремизам и тероризам мораме да се бориме сите заедно. Понатаму кога ќе зборуваме за радикализација која промовира насилен екстремизам и тероризам ќе мислиме на насилна радикализација.

Ако ги земеме предвид претходните примери, насилна радикализација ќе имаме ако во примерот за радикализација од:

- › политичка природа (на пример, промена на општественото уредување – наместо демократско уредување како што ние сега имаме, да се укинат изборите и да имаме еден постојан владетел кој ќе владее додека е жив и сл.) во настојувањето за промената на општественото уредување се упатува да се користат насилни методи на насилства против оние кои размислуваат различно,
- › социјална природа (на пример, фановите на спортските екипи здружени во навивачки групи кога би сакале да предизвикаат промена – да остварат цел, со која сите останати поддржувачи и љубители на спортот ќе го поддржуваат клубот за кој тие навиваат, а против сите други кои не го поддржуваат истиот клуб да се употреби или да се промовира насилство,
- › религиозна природа (кога припадниците на одредена религија сакаат да наметнат промена со која религијата во која тие веруваат ќе биде единствена), а против неистомислениците е дозволено да се користи или се промовира насилство.

46 Schmid, A. P. (2013-03-27). "Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review". The International Center for Counter-Terrorism – The Hague (ICCT).

Насилната радикализација често се поистоветува со верски фундаментализам, говор на омраза, насилен екстремизам и/или акти на тероризам.

Верскиот фундаментализам е пристап кон промовирање и практикување религија. Речиси секоја религија има свој фундаментален дел.

Говор на омраза – Искан став усно или напишан кој има за цел да омаловажи, да вознемири, да создаде страв или да поттикнува насилство против едно или повеќе лица поради нивните лични карактеристики или припадноста кон одредена група или заедница. Овој говор е насочен против оние кои се гледаат како различни.⁴⁷ Процесот на радикализација вообичаено може да содржи говор на омраза.

Насилен екстремизам зборуваме кога поединец/група изразува/ат верувања/убедувања кои поддржуваат или поттикнуваат насилство и/или преземаат активности на насилство за да остварат некоја цел (социјална, идеолошка, религиозна или политичка).⁴⁸

47 Повеќе за говорот на омраза може да се види во Препораката бр. R (97) 20 на Комитетот на министри на Советот на Европа за „говор на омраза“ од 1997 година, пристапено на: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/doc/cm/rec%281997%29020&expmem_EN.asp

48 За ова повеќе види во прирачникот за насилен екстремизам на УНЕСКО, UNESCO (2016), A Teacher's Guide on the Prevention of Violent Extremism <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002446/244676e.pdf>, или во упатството на Владата на Австралија за достапно на: <https://www.livingsafetogether.gov.au/get-the-facts/Pages/default.aspx>

2

Влијанието на ИКТ и социјалните медиуми врз македонската младина

Влијанието на ИКТ и социјалните медиуми врз македонската младина

Модерните информациско комуникациски технологии (ИКТ) и социјалните медиуми станаа интегрален дел на нашиот живот. Конвергенцијата кон сајбер и физичкиот простор е наједноставно и најефикасно искористена од македонската младина.

Во согласност со податоците од DataReportal (составена од различни веродостојни извори и со последно ажурирање во јануари 2020), Република Северна Македонија е 58 % урбанизирана и 81 % од популацијата користи Интернет. Дополнително, 53 % од населението се активни корисници на социјални медиуми, со фантастични 2,24 милиони активни мобилни телефони, што е околу 107 % од населението.⁴⁹ Истиот портал посочува дека бројот на корисници на социјални медиуми во Северна Македонија е зголемен за 55 000 (+

5,3 %) корисници во период од април 2019 до јануари 2020 година. Иако во овие извештаи не е а одредена возрастната група, нашето истражување покажува дека младите од 14 до 30 години се најдоминантни корисници на социјални медиуми во македонскиот сајбер простор користејќи различни ИКТ. На пример, поранешниот министер за информатичко општество и администрација (МИОА), го изјавил следново: „Додека во Европа, во 2019 година над 70 % од децата и младите имаат барем еден профил на социјалните медиуми, дури 75 % од младите на возраст од 15 до 19 години во Република Северна Македонија имаат профил на социјалните мрежи.⁵⁰ Мнозинството од овие корисници на социјалните медиуми, до своите профили пристапуваат преку своите паметни телефони.“⁵¹

2.1. Генерални перспективи зошто младите се поподложни на закани од ИКТ и социјалните медиуми и како овие технологии и апликации влијаат на нивниот социјален активизам

Бројни независни студии посочуваат дека младите имаат тенденција да бидат поприспособливи на новите технологии и дека оваа способност е во согласност со нивните

потреби. Тоа вклучува користење социјални медиуми за интеракција во реално време на исто ниво како традиционалната интеракција лице в лице. Користењето на новите начини

49 Data from DataReportal, (February 18, 2020), “Digital 2020: North Macedonia”, by Simon Kemp, available at: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-north-macedonia>

50 Ministry of Internatl Affairs, (October 16, 2019), “Spasovski, Mancevski and Ademi, part of the event Traveling Classroom” (Original: “Спасовски, Манчевски и Адеми дел од настанот „Патувачка училница“: Само со хоризонтален пристап ќе се зајакнат капацитетите и свесноста за сајбер безбедност од најмала возраст”), available at: https://mvr.gov.mk/vest/10216?fbclid=IwAR3OghzMIJB9-s90iHIS2bvWqqUIRT-f1m-wNV7jffD_Ni7m6WxPvYh3-z8Y

51 Податоци од Data Reportal (18 февруари 18 2020), “Digital 2020: North Macedonia”, од Simon Kemp, достапно на: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-north-macedonia>

на комуникација им овозможува на младите да спроведат/да реплицираат активности офлајн преку нови медиуми.⁵² Други истражувања посочуваат дека употребата на Интернет, а особено на социјалните медиуми, е производ на нивните вообичаени и блиски социјални кругови надвор од нивните семејства – нивните пријатели и врсници.⁵³ Оттука, високото ниво на интеграција на овие технологии во секојдневниот живот на младите е онлајн екстензија на нивниот офлајн живот. Инстант пораките, виртуелното вмрежување на социјалните мрежи, можноста за моментално споделување содржина преку веб-камера, како и интеракција во реално време, на исто ниво како традиционалната интеракција лице в лице, ги примамува младите да мигрираат кон социјалните медиуми и комуникација преку Интернет. Со тоа, социјалните медиуми им ги компензираат вистинските потреби за социјализација во реалниот живот.⁵⁴

Социјалните медиуми и привлечноста на Интернетот за младите, исто така, се производ на анонимноста и лесниот пристап со кој младите ги надминуваат социјалните бариери кои ги имаат во реалниот живот. Анонимноста е особено значајна за маргинализираните групи. Овие групи од различни причини се изолирани од социјални и културни интеракции надвор од нивните кругови. Лесниот пристап и анонимноста им нуди скоро неограничени можности. На пример, проширување на хоризонтите во однос на тоа каде да се биде присутен и каде да се оди.

Понатаму, аналитичарите кои ги потенцираат позитивните аспекти на поврзаноста се базираат на аргументот дека традиционалните сфаќања за дигиталниот јаз во однос на пристапот можеби веќе не се одржливи, затоа што младите имаат непречена можност да се поврзат и да учествуваат во онлајн социјалните заедници.⁵⁵

Иако ИКТ и апликациите за социјалните медиуми отворија нови можности, тие, исто така, изменија некои од традиционалните начини на комуникација, а со тоа и развој на вредностите и традициите соодветно. Сајбер конструкцијата што произлезе од хоризонталните (а не од вертикалните семејни) односи и еднаквите можности во виртуелниот свет не ги одразува традиционално-физичките односи и положби, креирајќи нови социо-демографски карактеристики што произлегуваат од специфичната цел за која се создадени ИКТ и социјалните медиуми. Меѓу другото, начините за пребарување информации и добивањето знаење за специфични теми се сменија.

ИКТ и социјалните медиуми до одреден степен ги намалија традиционалните семејни активности за здобивање со знаење, како што се пребарување информации, обликување перцепции, инкорпорирање вредности и традиции при восприемање на знаење.⁵⁶ Родителите обично заостануваат во веб-базирани вештини, а поради тоа и не се традиционални креатори на ставови

52 McKerlich, R., Ives, C. & McGreal, R. (2013), The Effect of Social Network Sites on Adolescents' Social and Academic Development: Current Theories and Controversies, *International Review of Research in Open and Distance Learning*, Vol. 14, No. 4, pp. 90-103

53 Sánchez-Navarro, J. & Aranda, D. (2012), "Messenger and social network sites as tools for sociability, leisure and informal learning for Spanish young people", *European Journal of Communication*, Vol. 28, No. 1, pp.67-75, достапно на: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/026732311143241154> McKerlich, Ives & McGreal, (2013)

55 Ahn June, (2011), "Digital Divides and Social Network Sites: Which Students Participate in Social Media?", *Journal of Educational Comput*

56 Hargittai Eszter & Walejko Gina, (2008), "The participation divide: Content creation and sharing in the digital age", *Information, Communication & Society*, pp. 239-256, достапно на: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13691180801946150>

кај младите по основ на овие прашана, и најчесто не се извор на одговори за одредени прашања.⁵⁷ Наместо тоа, младите се останати сами во истражувањето на корисничката околина. Проблемот со ова е што присуството на Интернет и создавањето содржина бараат поопсежен сет на вештини отколку обично користење Интернет.⁵⁸

Социјалното вмрежување генерално ја рефлектира идејата за Интернет, што е комуникација во корисничко пријателско опкружување. Ова, сепак, ненамерно ги меша социјалните медиуми со содржини генерирани од корисници. Многу апликации, како што се Фејсбук, Фликр, Блогер или Јутјуб се изградени на овие основи. Додека сурфањето бара само учество, комуникација преку Интернет и создавање содржини бараат доста знаење и учество.⁵⁹ Ова го издигнува предизвикот на сосема ново ниво, каде младите не се само собирачи на информации, туку учесници на многу влијателно и комплексно опкружување.

57 Hoffmann, C.P., Lutz, C. & Meckel, M. (2015), "Content creation on the Internet: a social cognitive perspective on the participation divide", *Information, Communication & Society*, Vol. 18, No. 6, pp. 696–716, достапно на: <https://www.alexandria.unisg.ch/238646/>

58 Hargittai Eszter & Walejko Gina, (2008),

59 Östman Johan (2012), "Information, expression, participation: How involvement in user-generated content relates to democratic engagement among young people", *New Media & Society*, Vol. 14, No. 6, pp.1004–1021, достапно на: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1461444812438212>

3

**Од можност до предизвик, како
ИКТ апликациите и социјалните
медиуми можат да станат закана за
младите во Северна Македонија**

Од можност до предизвик, како ИКТ апликациите и социјалните медиуми можат да станат закана за младите во Северна Македонија

Покрај првичната идеја за комуникација и социјализација, ИКТ и апликациите за социјалните медиуми станаа простор за граѓански и политички ангажман, вклучително и протести и други контекстуални форуми.⁶⁰ Во врска со ова, Европската комисија заклучи дека различните форми на политичко учество и социјален ангажман базирани на Интернет и социјалните медиуми ги оспоруваат гледиштата на младите.⁶¹ Благодарение на меѓусебната поврзаност, македонската младина може да го искуси живот, вредностите, и да се самоизрази, да консумира и да учествува во социјален и политички активизам, бојкоти, самоорганизирани протести и да дискутира за политика на Интернет. Овој пристап до голем број на информации и политички дискусии се протега далеку од нивните родители, наставници и географски блиски врсници.⁶²

Веб-страниците на социјалните мрежи станаа важен канал за комуникација кој отворено е користен за политичко дејствување, кој не често е користен за мобилизирање на истомисленици.⁶³ Главен проблем кој

произлегува од ова е фактот дека сегашната дигитална трансформација не ги промени само каналите за пристап до информации, туку и природата на самите информации. Во денешно време информациите имаат различни форми на презентација, кои вклучуваат графички компоненти и обично се придружени со силна симболичка содржина. Ова влијае на начинот на нивно восприемање (комфорно и практично во реално време), нивна обработка (за постигнување специфично влијание), влијание врз корисникот (реактивно, со силно сентиментално оптоварување) и врз начинот на пренесување и редистрибуирање.⁶⁴

Покрај тоа, друга важна карактеристика на социјалните медиуми која може да има несакани добри и лоши ефекти врз младите е инклузивноста. Можноста да бидат вклучени и чувството на припадност кон заедницата, обично го стимулираат учеството.⁶⁵ Промената на околината каде што се одвива комуникацијата (имајќи ја предвид и анонимноста) помеѓу поединци и групи, овозможува дијалогот да се демократизира, да биде слободен, обично без контрола

60 За да се направи сподедба во трендовите меѓу македонската и ЕУ младината, видете го примерот (Freelon, Wells & Bennett (2013).

61 European Commission (2015), Council Resolution on encouraging political participation of young people in democratic life in Europe (2015/C 417/02), Official Journal of the European Union, Retrieved 13 September 2017, from [http://eur-ex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:42015Y1215\(02\)&from=EN](http://eur-ex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:42015Y1215(02)&from=EN)

62 Middaugh Ellen, Bowyer Benjamin, Kahne Joseph (June 24, 2016), "U Suk?! Participatory Media and Youth Experiences With Political Discourse", *Youth & Society*, Vol. 49, No. 7, pp. 902-922, достапно на: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0044118X16655246>

63 Clark, L.S. (2015), "Participants on the Margins: #BlackLivesMatter and the Role That Shared Artefacts of Engagement Played Among Minoritized Political Newcomers on Snapchat, Facebook, and Twitter", *International Journal of Communication*, Vol. 10, pp. 235-253, достапно на: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1354856520933747>

64 Álvaro A & Rubio R, (2016), "ICT in political participation of young people", Instituto de la Juventud, достапно на: https://issuu.com/injuve/docs/tic_participacionpolitica

65 Dumitrica Delia. (October 30, 2014), "Imagining engagement: Youth, social media, and electoral processes", *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*, Vol. 22, No. 1, pp. 35-53, достапно на: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1354856514553899>

и одговорност.⁶⁶ Во оваа поврзување, социјалните медиуми се појавуваат и како алатка што поттикнува ангажман и простор каде се одвива овој ангажман. Ставени во контекст на креирање содржина, социјалните медиуми стануваат совршена платформа за информациско влијание која може да предизвика разни каскадни ефекти. Технологијата и поврзаноста која ги искористува научените методи за споделување содржини, служи за наметнување влијание и овозможува експоненцијално ширење на информациите (добри и лоши).⁶⁷

Експертите и академската фела во голема мера посочуваат на нарушувачките ефекти на Интернетот и социјалните медиуми. Менталните и емоционалните ефекти на ИКТ и социјалните медиуми, но и влијанието на мис комуникацијата, дезинформациите, злонамерните информации, криминалните активности, политичкиот активизам, ширењето насилан екстремизам, како и говорот на омраза, не се нешто што е непознато за македонската младина. Затоа, одделно и накратко ќе разгледаме некои од овие преостанати негативни ефекти.

3.1. Негативни ментални и емоционални ефекти кои ИКТ и социјалните медиуми можат да ги имаат врз македонската младина

Негативните ментални и емоционални ефекти кои ИКТ и социјалните медиуми можат да ги имаат врз македонската младина од неодамна привлекоа пошироко внимание. Иако постојат добри анализи обезбедени од социјални и здравствени работници, вклучувајќи експерти за комуникација и професори, овие анализи се спорадични и без систематски пристап (истражување или студија).⁶⁸

Експертите се согласуваат дека негативните ментални и емоционални ефекти од ИКТ и социјалните медиуми најчесто се предизвикани или се производ од активности за Интернет вознемирување (на пр., сајбер силаџство), негативна слика за себе и своето тело,

зависност од социјалните мрежи и помалку време за активности поминати во реалниот свет. Во оваа насока, сè поголем број студии се обидуваат да дадат одредено размислување или став за тоа дали широката употреба на ИКТ и социјалните медиуми ја зголемува депресијата кај младите.⁶⁹ Истражувања на адолесценти во САД од 2017 година покажуваат дека симптомите на тинејџерска депресија и стапките на самоубиства се зголемиле помеѓу 2010 и 2015 година, особено кај женскиот пол. Истражувачите забележале дека зголемувањето на употреба на социјалните медиуми и целокупната употреба на Интернетот во тие години биле една од основните чинители за тоа зголемување.⁷⁰

66 García-Galera María-Carmen, Del-Hoyo-Hurtado Mercedes & Fernández-Muñoz Cristóbal, (June, 2014), "Engaged Youth in the Internet, The role of social networks in Social Active Participation", *Comunicar*, Vol. 22, No. 43, pp. 35–43, достапно на: <https://www.mendeley.com/catalogue/5ffb3593-2092-3b2b-b2bc-dee24870346c/>

67 Tang Grey & Lee Frances L.F., (2013), "Facebook Use and Political Participation: The Impact of Exposure to Shared Political Information, Connections with Public Political Actors, and Network Structural Heterogeneity", *Social Science Computer Review*, Vol. 31, No. 6, pp. 763–773, достапно на: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0894439313490625?journalCode=ssce>

68 Дobar пример за овие ефекти може да претставува приказна поддржана од ЕУ и претставена на веб-порталот Модерни технологии, дискутирајќи за ефектите

на современите технологии врз младите. Современи технологии МК (18 ноември 2020), „Родителите мора да научат како да ги заштитат децата од прекумерна употреба на Интернет“, достапно на: <https://sovremenitehnologii.mk/ekspertite-za-internetot/>

69 Baker A David & Algorta Perez Guillermo, (October 12, 2016), "The Relationship Between Online Social Networking and Depression: A Systematic Review of Quantitative Studies", *Cyberpsychol Behav. Soc. Netw.* 2016 Nov, 19(11), pp. 638-648

70 Jean M. Twenge, Thomas E. Joiner, Megan L. Rogers, Gabrielle N. Martin, (November 14, 2017), "Increases in Depressive Symptoms, Suicide-Related Outcomes, and Suicide Rates Among U.S. Adolescents After 2010 and Links to Increased New Media Screen Time", достапно на: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/2167702617723376?journalCode=cpxa>

Студијата на Си-ен-ен, од 2015 година, спроведена на 13-годишни тинејџери покажала дека учесниците кои проверувале Фејсбук или други мрежни страници помеѓу 50 и 100 пати на ден, биле за 37 % повознемирени од оние кои проверувале само неколку пати на ден. Оние кои проверувале повеќе од 100 пати на ден, биле во просек 47 % повознемирени.⁷¹

Домашните експерти сè повеќе се согласуваат со овие наоди. Универзитетскиот професор од Националната универзитетска психијатриска клиника во своето истражување посочува како ИКТ и социјалните медиуми како што се Фејсбук, Твитер, Линкдин, Инстаграм и сл., се одговорни за негативните ефекти врз здравјето, вклучувајќи ја и зависноста, кои подоцна резултираат со други здравствени проблеми.⁷² Невропсихијатарот Тина Васков тврди дека зависноста од ИКТ и социјалните медиуми предизвикува состојба на „когниција“, што ги одвлекува децата од социјален ангажман во физичкиот свет.⁷³

Друг начин како ИКТ и социјалните медиуми можат да го нарушат здравјето на македонската младина, што вреди да се спомене, е ефектот на социјалната компарација. Поминувајќи повеќе време на социјалните мрежи, младите имаат тенденција да се споредуваат со набудување на животот и сликите на нивните врсници. На пример, ова вклучува гледање профили на кои врсниците објавуваат за нивните здрави навики, социјални настани или достигнувања. Во согласност со Извештајот од 2018 на Pew Research Center за влијанието на социјалните медиуми врз тинејџерите, 43 % од тинејџерите велат дека чувствуваат притисок само да објавуваат содржина на социјалните мрежи, што ги прави да изгледаат добро за другите. Понатаму, 26 % од тинејџерите велат

дека овие страници прават да се чувствуваат полошо за сопствениот живот.⁷⁴

Дополнително, сличен ефект што е предизвикан од негативното влијание на ИКТ и социјалните медиуми е создавање виртуелен идентитет. Иако овој ефект не секогаш може да има негативен контекст, самопрезентирање и споделување на ставовите, верувањата, вклучително и голотија, може да резултира со последователни негативни ефекти. Интернет предаторите (на кои ќе се осврнеме подолу), но и врсниците (споделување содржина за забава) обично може ненамерно да предизвикаат значителна штета и емоционална болка на многу различни начини.⁷⁵ Ова е особено важно, бидејќи младите се љубопитни и желни за социјална драма без навистина да ги разберат негативните ефекти што може да ги предизвика нивното дејствие. На пример, горенаведениот извештај на Pew Research Center открива дека околу 45 % од тинејџерите тврдат дека се чувствуваат презаситени од целата драма на социјалните мрежи. Додека приближно ист број тврдат дека често или понекогаш ги бришат или не ги следат одредени профили на социјалните мрежи. Всушност, 52 проценти велат дека сајбер силеџиството насочено кон нив или другите е нивната причина за бришење на тие профили. Ваквото онлајн сајбер силеџиство има значителен негативен ефект на социјалните медиуми врз тинејџерите.⁷⁶

Сајбер силеџиството и сличните активности на Интернет вознемирување, се останаатите значајни ефекти кои бараат поголемо внимание во Северна Македонија.⁷⁷ Постојат неколку различни платформи преку кои сајбер силеџиството и Интернет сексуално вознемирување се шират преку нови

71 Hadad Chuck, (October 13, 2015), "Why some 13-year-olds check social media 100 times a day", CNN Health, достапно на: <https://edition.cnn.com/2015/10/05/health/being-13-teens-social-media-study/index.html>

72 Modern Technologies MK, (November 18, 2019),

73 Исто

74 Anderson Monica And Jiang Jingjing, (November 29, 2018), "Teens' Social Media Habits and Experiences", Pew Research Center, достапно на: <https://www.pewresearch.org/internet/2018/11/28/teens-social-media-habits-and-experiences/>

75 Williams, Pete (February 3, 2006)

76 Anderson Monica And Jiang Jingjing, (November 29, 2018),

77 Ministry of Internatl Affairs, (October 16, 2019),

технологии побрзо од кога било. Според студијата на Newport академијата, методите за сајбер силеџство може да вклучуваат: Објавување коментари за тинејџерери, кои се сурови, штетни или непријатни; Објавување на непријатна слика или видео од тинејџер; Започнување гласини за тинејџер кои ја нарушуваат неговата репутација; Поставување непријатни прашања што се дизајнирани да ги повредат нивните чувства; Објавување погрдни зборови или коментари за раса, религија или етничка припадност на тинејџер; Закани преку Интернет за да се повреди одреден тинејџер или да се охрабри да направи самоповредување или самоубиство; Имперсонирање како некој друг со цел добивање лични или ширење лажни информации за тинејџер, па дури и целосна онлајн кражба на идентитет. Доксинг (скратена форма на зборот „документи“) вознемирување преку Интернет во кое се објавуваат лични информации на тинејџер, вклучувајќи адреси, броеви за социјално осигурување, кредитни картички и телефонски броеви (ова, исто така, може да доведе до кражба на идентитет).⁷⁸ Истата студија прави стимулации за локациите каде се јавува сајбер силеџството кај тинејџерите и може да ги вклучува следниве социјални мрежи: ТикТок, Фејсбук, Твитер, Инстаграм, Снапчат и YOLO (апликација за прашања и одговори кои тинејџерите – сајбер силеџиите ги користат за да ги засрамат ранливите адолесценти, поставувајќи навредливи прашања за нив); Текстуални пораки на мобилни телефони и други уреди, вклучувајќи ги и поединечните пораки и групните пораки; Форуми од игри или комуникација за време на онлајн играње видеоигри, каде тинејџерите играат карактери со игри во повеќекориснички формати; Инстант пораките преку социјалните медиуми, апликациите за паметни телефони и другите

сервиси за комуникација. Анонимните апликации за комуникација како Kik, Sarahah, и Askfm, кои овозможуваат праќање пораки и повратни информации без идентификување на изворот; Вклучувајќи ги и апликациите за комуникација и споделување слики како што се Телеграм и Снапчат итн.⁷⁹

Во овој контекст вреди да се споменат два неодамнешни случаја кои ја потресаа македонската јавност кои вклучуваа споделување сексуална содржина од помалите градови. Еден од тие случаи е таканаречената група „Јавна соба“ – телеграм група која броела повеќе од 7400 членови која се користела за ширење експлицитни фотографии и видеа од млади девојки.⁸⁰ „Јавната соба“ беше затворена и сите членови беа избришани откако администраторот на групата – тинејџер со кодно име „Медо“ кој самиот се пријавил на полицијата откако две девојки го пријавиле случајот. Членовите на групата побарувале разголени фотографии од девојки со посочени имиња и презимиња. Секторот за компјутерски криминал и дигитална форензика од Министерството за внатрешни работи направи идентификација на сите корисници и нивните телефонски броеви со цел да ги најде корисниците кои имале администраторски и модераторски привилегии во групата. Постои и еден сличен случај кој вклучува експлицитни фотографии и видеа од девојки и жени од градот Гевгелија и околината. Експлицитните слики и видеа се споделувале преку Вибер и Месенџер.⁸¹ Обично, по откривањето, овие групи се затвораат, но само за кратко време, кое е потребно за да се креираат нови. Исто така, има многу лажни профили кои се користат за уцени, имперсонација и слични активности. Овие и други слични настани можат да имаат негативно ментално и здравствено влијание врз жртвите.

78 Newport Academy, (March, 2020), “How to Recognize Teen Cyberbullying”, достапно на: <https://www.newportacademy.com/resources/restoring-families/teen-cyberbullying/>

79 Исто

80 „Порнографската група „Јавна соба“ е затворена, членовите отвораат нова“ А1ОН), достапно на: <https://a1on.mk/macedonia/pornografskata-grupa-javna-soba-e-zatvorena-chlenovite-otvoraat-nova/>

81 Независен (8 јули 2020), „Порнографски видеа и фотографии со девојки и жени од Гевгелиско препраќани на Вибер, Месинџер“, достапно на: <https://nezavisen.mk/pornografski-videa-i-fotografii-so-devojki-i-zheni-od-gevgelis-ko-preprakjani-na-viber-mesindzher/>

3.2. Негативното влијание на ширењето на мискомуникација, дезинформации и злонамерни информации преку ИКТ и социјалните медиуми и нивниот импакт на македонската младина

3.2.1. Општи ставови за ширењето на мискомуникација, дезинформации и злонамерни информации преку ИКТ и социјалните медиуми

Традиционалниот модел на вести заснован на професионализам, етички и обучени новинари, користејќи и цитирајќи веродостојни извори кои вклучуваат проверка на фактите пред објавување веќе не постои. Намерното дизајнирање на мискомуникација, дезинформации и злонамерни информации најчесто служат за забава или доведување до збунетост, предизвикуваат светски негативни ефекти.⁸² Додека дезинформациите (намерна манипулација) датираат од времето на Адам и Ева, она што е ново е поради каналите и можноста за нивно ширење (24/7 пристап). Конвергенцијата од физички кон сајбер простор овозможува достигнување нови височини на користење дезинформации како алатка за убедување и оружје за влијание. Додека пристапот до вести преку медиумските канали, социјалните медиуми и радио е едноставен, денес многу поедноставно е за креаторите на вести и информации/дезинформации да стигнат до нас (во кој било час од денот или ноќта на кој било од многуте наши уреди поврзани со Интернет – Интернет на нештата – IoT, паметни телефон, таблети, лаптопи, паметни часовници, Алекса, Сири и повеќе). Овие негативни ефекти се особено засилени со трендот на дигитална трансформација и можноста за користење машини зад ширењето на мискомуникации, дезинформации и злонамерни информации. Денес е релативно лесно теориите на заговор и гласините да се шират преку мноштвото канали, користејќи

пораки кои често се повторуваат и средини кои најчесто служат за ширење контрадикторни информации.⁸³ Како последица на ова, социјалните медиуми се покажале како плодна почва за ширење дезинформации, кои имаат емоционално социјално, економско и политичко влијание на општеството.

Психолошкиот ефект на мискомуникациите, дезинформациите и злонамерните информации најдобро е опишан во истражувањата на Американската психолошка асоцијација.⁸⁴ Во согласност со оваа студија, две третини од Американците се под стрес за иднината на земјата, еден од главните виновници за тоа е постојаното следење вести. Во колумната објавена во весникот „Вашингтон пост“, терапевтот д-р Стивен Стосни, тврди ... „Многу луѓе, постојаните нотификации од сајтовите кои работат со вести, блоговите и социјални медиуми ги восприемаат како ракетни експлозии во опсада без крај.“⁸⁵ Многу негативни чувства како што се вознемиреност, безнадежност, очај, тага се разгоруваат со вклучување во 24-часовниот циклус вести. Во согласност со она што го забележал Стосни, со толкава голема количина на дезинформации кои се публикуваат како вистини, ние се наоѓаме во уште полоша ера во која „насловните страни ни креираат растројство и стрес“, и во која „ударните вести нè кршат“.⁸⁶

82 See for example: Shu Catherine, (January 7, 2020), “Why the world must pay attention to the fight against disinformation and fake news in Taiwan”, Techcrunch, достапно на: <https://techcrunch.com/2020/01/07/why-the-world-must-pay-attention-to-the-fight-against-disinformation-and-fake-news-in-taiwan/>

83 Erdelyi M. Karina, (2019), “The Psychological Impact of Information Warfare & Fake News”, PSYCOM, достапно на: <https://www.psycom.net/iwar.1.html>

84 American Psychological Association, (February 15, 2017),

“Many Americans Stressed about Future of Our Nation, New APA Stress in America, Survey Reveals”, достапно на: <https://www.apa.org/news/press/releases/2017/02/stressed-nation>

85 Stosny Steven, (February 6, 2017), “He once called it ‘election stress disorder.’ Now the therapist says we’re suffering from this”, The Washington Post, достапно на: <https://www.washingtonpost.com/news/inspired-life/wp/2017/02/06/suffering-from-headline-stress-disorder-since-trumps-win-youre-definitely-not-alone/>

86 Исто

Мискомуникација, дезинформации и злонамерни информации, исто така, може да имаат големо општествено влијание, затоа што генерално, информациите го обликуваат нашиот поглед кон светот. Ние донесуваме важни одлуки во согласност со информациите кои ги имаме. Исто така, формираме слика за луѓето или дадена ситуација врз основа на добиените информации. Ова значи, ако информациите што ги гледаме на Интернет се извртени, лажни, претерани или искривени, нема да донесеме добри/правилни одлуки. Ширењето дезинформации од антиваксерите на социјалните медиуми (и нивните импликации за јавното здравје и глобалната борба против Ковид-19) е класичен школски пример за тоа како дезинформациите можат да имаат сериозни ефекти врз реалниот свет, особено додека светот се справува со пандемијата.⁸⁷ Од неодамна, теориите на заговор во врска со наводно штетното здравствено влијание на 5G технологија, и нејзиното поврзување со Ковид-19 пандемијата, го преплавија Интернетот и социјалните медиуми. Овие мискомуникации, дезинформации и злонамерни информации имаат големо влијание и предизвикуваат насилно однесување против општествениот поредок, но, исто така, имаат и негативни економски ефекти.

Всушност, тактиката на убедување користејќи ги Интернетот и социјалните медиуми стана голем бизнис. Додека овие тактики се користат за профит од корпорациите или претпријатија, тие, исто така, можат да предизвикаат реакција што ќе има негативни економски ефекти.

Еден таков пример е подметнување пожар врз 5G базни мобилни телефони низ цела Европа и САД.⁸⁸ Каскадните ефекти од ова може да предизвикаат и долгорочни ефекти, кои можеби ќе доведат до забавување или спречување на економскиот раст. Имено, значителниот ефект на мобилните технологии врз економскиот раст е добро документиран.⁸⁹ Сличен ефект може да важи и за 5G стандардот и бурата од теориите на заговор што се шири преку социјалните медиуми и Интернетот за него.⁹⁰

Политички, дезинформациите и денешните лажни вести се добро развиени под концептот на измама. Всушност, Сун Цу во неговото најпознато дело „Уметност на војување“ како 18 правило го навел следново: „Сите војни се засновани на измама.“⁹¹ Додека водењето војна обично се смета за воена деловна активност и се подразбира дека ја водат луѓе во униформа, современиот конфликт ја побива оваа логика. Во денешницата, државните и недржавните актери ги користат модерните технологии, вклучително Интернетот и социјалните медиуми, за да ги постигнат своите стратешки цели со искористување на таканаречените „меки цели“.⁹² Оттука, социјалните медиуми „станаа бојно поле каде што самите информации стануваат средства за војување“.⁹³ Анонимноста дозволила тој/таа/тие да прават што сакаат и да бираат што сакаат. Појавата на Интернетот креираше цел арсенал на манипулативни алатки кои можат да се користат за хакирање, користење псевдоними, ботови, веб-страници исполнети со измислена содржина, аватари

87 SCL, (August 10, 2020), "The real-world effects of 'fake news' – and how to quantify them", SCL ORG, достапно на: <https://www.scl.org/articles/12022-the-real-world-effects-of-fake-news-and-how-to-quantify-them>

88 BBC, (June 8, 2020), "Coronavirus: Man jailed for 5G phone mast arson attack", достапно на: <https://www.bbc.com/news/uk-england-merseyside-52966950>

89 See, for example, Eastwood David, (March 10, 2005), "Calling across the Divide", The Economist, достапно на: <https://www.economist.com/finance-and-economics/2005/03/10/calling-across-the-divide>

90 Andrews M. Travis, (May 1, 2020), "Why dangerous conspiracy theories about the virus spread so fast — and how they can be stopped", The Washington Post, достапно на: <https://www.washingtonpost.com/technology/2020/05/01/5g-conspira->

cy-theory-coronavirus-misinformation/

91 Tzu Sun, "The Art of War", текст напишан од Сун Цу и превод од Лајонел Гилес, прва публикација во 1910

92 Терминот „меки цели“ вообичаено се однесува на цивилни места каде невооружените луѓе се собираат во голем број, но не само на местата во кои што живеат самите цивили. Погледнете на дефиницијата од Оксфордскиот речник за терминот „Мека цел“, достапно на: https://www.lexico.com/en/definition/soft_target; или од: Forest James J.F., (2006), "Homeland Security: Protecting America's Targets", Greenwood, p.36

93 Видете во примерот на: Singer P.W., Brooking ET. (2018), "Like War: The Weaponization of Social Media", Eamon Dolan/Houghton Mifflin Harcourt, New York

на социјалните мрежи кои објавуваат лажни вести. Покрај тоа, во либерализираниот свет поединци и специјализирани групи кои се грижат за националната безбедност на државите, можат, исто така, да ги нудат своите услуги и за комерцијални цели.⁹⁴ Живеењето во конектираниот свет може многу лесно да се смени во нестабилност, па дури и хаос. Засновајќи се на способноста за предизвикување емоционален ефект, државните и недржавните актери намерно манипулираат со информации за да предизвикаат чувство на лутина или сомневање кон владата и нејзините политики. Ова често може да предизвика непосакувана реакција и да ги мотивира луѓето (претежно

млади) да преземат насилни активности „за да ги исправат работите“, но, исто така, може да предизвика вознемиреност, па дури и депресија со изобличување на размислувањето.⁹⁵ Како резултат на ова, сведоци сме како низ целиот свет се врши радикализација на младината и како лутината е извор на екстремните активности. Луѓето ја изгубија довербата во своите влади и целокупниот општествен поредок, без навистина да ја разберат содржината што ги мотивира за тоа, со тоа ставајќи го во ризик демократскиот поредок, стабилноста и просперитетот. Овие глобални трендови имаат значителен ефект врз македонската младина.

3.2.2. Влијанието на ширењето на мискомуникација, дезинформации и злонамерни информации преку ИКТ и социјалните медиуми

Малите земји во развој како Република Северна Македонија не се имуни на глобалните трендови на мискомуникација, дезинформации и злонамерни информации, иако глобалните трендови на мискомуникација, дезинформации и злонамерни информации се лесно препознатливи кога се користат преку Интернет и социјалните медиуми во Северна Македонија, бидејќи ефектите се специфични за културата и внатрешната социјална динамика. Информациите кои произлегуваат од употребата на ИКТ и социјалните медиуми во македонското општество посочуваат дека нашето општество има големо ниво на изложеност на глобалните трендови на дезинформации. Додека мискомуникацијата,

дезинформациите и злонамерните информации имаат ефект како насекаде во светот (во согласност со претходниот текст), дебатата за ефектите од дезинформациите во голема мера се фокусираше на политичкиот контекст. До одреден степен, ова е разбирливо со оглед на тоа што Република Северна Македонија двапати во последниве години беше во фокусот на дезинформациите, еднаш како жртва, но и како извор – производител на мискомуникација, дезинформации и злонамерни информации. Дури и самите дезинформации како метод – тактиката постојат во македонскиот сајбер простор и се одговорни за онлајн радикализацијата,⁹⁶ Изборите во САД – 2016 година,⁹⁷ референдумот

94 Entous Adam & Farrow Ronan, (February 11, 2019), "Private Mossad for Hire, Inside an effort to influence American elections, starting with one small-town race", The New Yorker, достапно на: <https://www.newyorker.com/magazine/2019/02/18/private-mossad-for-hire>

95 The American Psychiatric Association, (May 7, 2018), "Baby Boomers Report Greatest Increase in Anxiety", New York, достапно на: www.psychiatry.org/newsroom/news-releases/americans-say-they-are-more-anxious-than-a-year-ago-baby-boomers-report-greatest-increase-in-anxiety

96 Hadji-Janev Metodi & Bogdanoski Mitko, (2015), "The Terrorist Threat to the Critical Information Infrastructure in South East Europe", Future Access Enablers for Ubiquitous and Intelligent Infrastructures, Springer, достапно на: <https://www.springer-professional.de/en/the-terrorist-threat-to-the-critical-information-infrastructure-/6885392>

97 See for example: Subramanian Samantha, (February 15, 2017), "Inside The Macedonian Fake-News Complex, The Macedonian Teens Who Mastered Fake News", Wired, достапно на: <https://www.wired.com/2017/02/veles-macedonia-fake-news/>

од 2018,⁹⁸ пандемијата предизвикана од Ковид-19⁹⁹ го свртеа вниманието на светот кон земјава.

Трендот на креирање лажни вести откриен уште кон крајот на 2016 година и елабориран во 2017 ја откри асиметријата која стои зад мискомуникацијата, дезинформациите и злонамерните информации кои се шират преку социјалните медиуми. Млади Македонци, на илјадници километри од САД, заработувале голема сума пари преку креирање лажни вести за изборите во САД, скоро без никаков труд и трошок во споредба со големите електронски и телевизиски медиуми. Оваа пракса, еволуираше и се ажурираше од тогаш, приспособувајќи се кон clickbait трендовите, каде што не само индивидуи туку и цели групи користат лажни вести и дезинформации.¹⁰⁰ Истражувачкиот извештај составен од БИРН објаснува како компанија за реклами во Северна Македонија, која под притисок од економската криза предизвикана од Ковид-19, влегла во бизнисот со дезинформации.¹⁰¹ За разлика од реалното новинарство, кое ги следи информациите, настаните или трендовите, новата нормала (под која мискомуникацијата, дезинформациите и злонамерните информации оперираат) ги креира информациите. Како резултат на тоа, зголемувањето на бројот на непроверени информации, полни со сензационализам, без изворот на информации (не сме сигурни кој ги креира вестите) станува сè поатрактивна можност. Извештајот на БИРН, исто така, открива како млади новинари се свртеле кон мискомуникација, дезинформации и злонамерни информации користејќи „Кликбајт

новинарство како кариерна можност“.¹⁰² Во согласност со сведоштвото на младата македонска новинарка, Лила Карлиевна, таа и соработниците добивале извори на дневна база, претежно од српски таблоиди како „Курир“, „Информер“, „Блиц“ и други, со задача да го камуфлираат изворот на содржината со кликбајт наслови по што го објавувале на македонската веб-страница. Таа тврди дека тие „имале квота, 50 написи во период од осум часа“, што „било толку лесно“. И покрај тоа што ова може да изгледа како легитимна деловна активност, штетното влијание на ширењето дезинформации е над чисто економските и етичките дилеми.

Голем дел од основната инфраструктура на социјалните медиуми што промовира дезинформации во Северна Македонија е бесплатен или достапно евтин, а со тоа и лесен за анонимност. Проблемот, сепак, е троен. Прво, за да се води веб-портал, потребни се пари. За да се плати за кликбајт, без оглед на евтината работна сила, потребни се пари. Второ, изворот на парите е обично нетранспарентен, можеби лажно рекламирање кое посочува кон економска измама.¹⁰³ Тоа поттикнува обвинувања за економски криминал, перење пари или други незаконски активности кои стојат зад нив. Освен измамата и влијанието врз потрошувачите (наводниот економски криминал) сместен во политички/геополитички контекст, оваа морално сомнителна практика станува сè поголема закана за националната безбедност.¹⁰⁴

На конференцијата посветена на справување со хибридните закани, министерката за

98 Crosby Alan, (September 24, 2018), "Macedonia's 'Fake News' Exports Now For Domestic Consumption", Radio Free Europe, достапно на: <https://www.rferl.org/a/macedonia-s-fake-news-exports-now-for-domestic-consumption/29507388.html>

99 Dukic Simeon, (November 2, 2020), "COVID-19 Disinformation: Implications For Polarisation In Kumanovo", достапно на: <https://strongcitiesnetwork.org/en/covid-19-disinformation-implications-for-polarisation-in-kumanovo/>

100 Видете пример како овој тренд се развива: Hennessey Jason, (April 22, 2020), "12 Surprising Examples of Clickbait Headlines That Work", Search Engine Journal, достапно на: <https://www.searchenginejournal.com/12-surprising-examples-of-clickbait-headlines-that-work/362688/#close>

101 Cvetkovska Saska, (November 2, 2020), "Trump and COVID-19 Fuel North Macedonia's Clickbait Boom", Balkan Insight, достапно на: <https://balkaninsight.com/2020/11/02/trump-and-covid-19-fuel-north-macedonias-clickbait-boom/>

102 Исто

103 Видете за пример: The U.S. Embassy in North Macedonia, (March 9, 2020), "Remarks of Ambassador Byrnes at 'The Harmful Influence of Disinformation'", достапно на: <https://mk.usembassy.gov/remarks-of-ambassador-byrnes-at-the-harmful-influence-of-disinformation/>

104 Исто

одбрана, Радмила Шекеринска Јанковска, подвлече дека „хибридните закани се присутни преку влијанието на информациите со црна пропаганда“, што ја ослабува државната логистика во важните политички процеси и ги оцрнува институциите.¹⁰⁵ Ова признание и повикот за единство, сепак, не го спречи наводното влијание врз јавното мислење и негативните резултати на референдумот што следуваше. Имено, за време на неговата посета пред референдумот во 2018 година, тогашниот американски секретар за одбрана Џејмс

Матис, јавно ги посочи руските официјални лица за мешање во Северна Македонија, меѓу другото, и преку ширење дезинформации. Во согласност со Њујорк тајмс, повикувајќи се на Русите, Матис подвлече дека „тие префрлувале пари и, исто така, спроведуваат широки кампањи за влијание.“¹⁰⁶

Друга загриженост која е производ на онлајн мискомуникацијата, дезинформациите и злонамерните информации во Северна Македонија се и насилната радикализација која

3.2.3. Од мискомуникација, дезинформации и злонамерни информации до онлајн радикализам

води до насилен екстремизам меѓу младите. ЕУ поддржаната истражувачка студија во рамките на проектот „Премин кон превенција: употреба на образованието за спречување на онлајн радикализација помеѓу младите“, во која авторите од ЦЗИ имаат свој удел, заклучи дека мискомуникацијата, дезинформациите и злонамерните информации се главни методи за привлекување, манипулирање и радикализирање на младите во Северна Македонија. Користејќи социјални медиуми, веб-страници и чат соби на различни форумски групи, малициозни актери ја искористуваат онлајн неписменоста на младите, користејќи методи за примамување и манипулирање за да си ја постигнат зацртаната цел. Студијата, исто така, откри дека видеоматеријалите и игрите, заедно со веб-порталите за промовирање дезинформации, генерално, финансирани надвор од земјата, како и полуистините или пристрасните информации имаат големо ниво

на веродостојност и кредибилитет.¹⁰⁷

Додека во последниве години вниманието во Република Северна Македонија беше насочено првенствено на милитантниот салафизам и странските борци, (повторно) се појавија нови форми на екстремизам преку Интернет и современи технологии. Тие вклучуваат ненасилен салафизам, етнонационални движења и нео-анти-западна десница, главно инспирирани од малигни странски влијанија. Иако овие лица и групи во Северна Македонија може да имаат различни агенди и цели кои вклучуваат геополитички контекст, како што видовме за време на последниот референдум, може да го поттикнат ефектот на „кумулятивен екстремизам“ или „реципрочна радикализација“ (каде што современата технологија и Интернетот играат олеснителна улога).¹⁰⁸ Потенцијалот, независно или во соработка, може да ги наруши, па дури и да

105 Ministry of Defence, (September 12, 2018), “Minister Shekerinska from the International Conference “We are working together against hybrid threats”: Democracy, interethnic relations and membership in NATO and the EU are strengthening the country in dealing with hybrid threats”, достапно на: <http://www.mod.gov.mk/?mainnews=ministerkata-sekerinska-od-megunarodnata-konferencija-rabotime-zaedno-protiv-hibridnite-zakani-demokratijata-meguethnickite-odnositelstvoto-vo-nato-i-eu-ja-jaknat-dr&lang=en>

106 Santora Marc & Barnes E. Julian, (September 16, 2018), “In the Balkans, Russia and the West Fight a Disinformation-Age Battle”, The New York Times, достапно на: <https://www.nytimes.com/2018/09/16/world/europe/macedonia-referendum-russia-nato.html>

107 Препораките како и самата студија го поминаа последното читање, докажуваат процедури од страна на ЕУ и Хетаја како поддржувачи на истражувањето и ќе бидат објавени наскоро. Истражувањето/препораките беа дел од Проектот „Премин кон превенција: употреба на образованието за спречување на онлајн радикализација помеѓу младите“, Спонзорирано од ЕУ Стриве развојната програма.

108 Morina Engjellushe, Austin Beatrix, Roetman Jan Tim & Dudouet Véronique, (2019), “Community Perspectives on Preventing Violent Extremism, Lessons learned from the Western Balkans”, Research Report, Berghof Foundation, available at: https://www.berghof-foundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Other_Resources/WB_PVE/CTR_PVE_WesternBalkans_Research_Report.pdf

спречи некои од посакуваните стабилизирачки процеси (интеграција во ЕУ), и истите не треба да се потценуваат и побаруваат соодветен пристап.

Процесот на онлајн насилната радикализација во македонскиот сајбер простор, како и на други места, варира. Имајќи предвид дека овој процес е приспособен кон одредена жртва (цел), тој може да следи специфични шаблони и динамика или може да биде спорадичен и уникатен за таа жртва. Иако не постои стандарден модел за тоа како се случува онлајн радикализацијата преку Интернет, експертите се согласуваат дека насилната радикализација обично следи одредена шема. Ова, исто така, може да се примени на насилна онлајн радикализација во Република Северна Македонија.

Како и кај класичната, онлајн насилната радикализација, како и кај другите методи, го користи Интернетот и социјалните медиуми за регрутирање и индоктринација. За време на процесот на регрутирање, оние кои радикализираат се обидуваат да изберат/привлечат и изолираат одредена индивидуа (или група), така што тој/таа/тие можат да се поврзат/здружат (т.е., е/се индоктринираат) за потребата од користење насилни средства (методи) за решавање суштински промени или решавање некој проблеми. Процесот на индоктринација често се случува преку разговори (чат соби), убедување, влијание, приврзаност или обуки организирани во затворени или изолирани форуми. Крајната цел на индоктринација е намерно да се предизвика ефект или потреба за борба во која ќе се применат сите потребни средства (вклучително и насилство каде жртвата/целта е убедена дека таквите методи се прифатливи). Потребата за промена може да биде промена

на верување, однесување или промена на средствата (методите) за решавање на прашањата – прибегнување кон употреба на насилство.

Онлајн насилната радикализација најчесто започнува со селекција. Изборот може да биде насочен и организиран, или може да биде спонтан, т.е. самоизбор кога некој се избира преку негово/нејзино однесување. Злоупотреба на современите технологии и прифатено социјално однесување (т.е., удобно да се користат модерни комуникациски технологии и апликации како конвенционална комуникација во физичкиот свет),¹⁰⁹ овозможиле малициозни индивидуи и групи да мигрираат на Интернет и да развиваат одредени методи со кои ќе ги постигнат своите цели. Постојат неколку начини како малициозни групи и лица можат да прибираат лични податоци од македонски граѓани преку Интернет. Ова може да вклучува:

Лични профили на социјалните медиуми како што се Фејсбук, Твитер, Инстаграм, Јутјуб) и останати платформи за комуникации и споделување видеа. Пристапот за прибирање голема количина на податоци може да ги користи слабостите во приспособувањата на приватноста на онлајн корисниците или со едноставно побарување на пријателство по случаен избор на Фејсбук. Останатите методи за идентификување цел или жртва може да вклучат и одредени хаштагови на постовите на социјалните медиуми и сл.

Прибирање информации од веб-страници и чат форуми. Многу често луѓето со злонамерни намери имаат добро организирани веб-страници кои се привлечни и исполнети со содржина наменета за одредени таргет групи.¹¹⁰ Информациите на овие сајтови може да се вистински, делумно вистински

109 Види за пример: Postmes Tom & Brunsting Suzanne, (2002), "Collective action in the age of internet: Mass-communication and online mobilization", *Social Science Computer Review*, 20, 290-301, достапно на: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/089443930202000306>

110 Weimann Gabriel, (2015) "Terrorism in Cyberspace: The Next Generation", New York, NY: Columbia University Press/ Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press, ISBN: 978-0-231704496.

или целосно лажни.¹¹¹ Веб-страниците или чат форумите може а и не мора да имаат содржини поврзани со крајната цел. Овие веб-страници често имаат содржини кои се претходно подготвени и имаат за цел да ја тестираат потенцијалната жртва.¹¹² Оние кои ги имаат информациите знаат како да ги измерат индивидуалните реакции кон одредена содржина и да формираат стратегија за пристап кон утврдената цел врз основа на тоа. Прибирање информации од гледање видеосодржини. Како и кај останатите техники за мониторирање на однесувањето, онлајн регрутерите може да изберат соодветни жртви за насилна радикализација во согласност со историјата на прегледани видеосодржини. Повеќето платформи имаат соодветни алгоритми – програми кои следат што гледате на нив. Видеата имаат прегледи како и информации за тоа кој ги има гледано. Може многу лесно да се забележи ако тој/таа гледа видеа што имаат содржина наменета за насилна радикализација/ саморадикализација. Дури и покрај добрата намера, некои социјални медиуми го потпомагаат овој процес преку можностите кои ги нудат. На пример, Јутјуб следачи и гледачи. Многу е едноставно на регрутерите да ги реплицираат овие методи за да ги постигнат своите цели.¹¹³

Игри. Игрите се, исто така, извор на информации за регрутерите. Модерните видеоигри и преземените апликации за играње, овозможуваат комуникации во специјално дизајнирани чат соби кои се

користат меѓу играчите, и како такви се одлична околина за регрутери. На пример, криење зад карактер на игра за генерирање дискусија во форма на говор на омраза, кој многу лесно може да се искористи како форма на агресија против групи/поединци од физичкиот свет.¹¹⁴ Некои студии посочуваат дека видеоигрите можат да го стимулираат насилството кај младите.¹¹⁵ Според некои статистички податоци, младите во нашата земја претпочитаат да играат на Интернет, а 38 % користат Интернет за играње и преземање игри, што е далеку над европскиот просек од 34 %.¹¹⁶

Разбирање на горенаведените точки во врска со процесот на селекција, откако регрутерите ќе ја лоцираат целта, ја злоупотребуваат комуникацијата на социјалните мрежи (Фејсбук, Твитер, Инстаграм, Снапчат, Јутјуб, итн.) за да преминат на следната фаза регрутирање – пристапување и изолација. Регрутерите обично се вешти во одредување вистинско време кога да се приближат кон избраната цел, како и методот за воспоставување

комуникација. Првичните комуникации обично се спорадични и добронамерни. Целта во оваа фаза е да се развијат или да се охрабрат различните припадности и да се здобие доверба.¹¹⁷ Многу често припадноста може да е општа, на одредено движење или група која има за цел креирање заедничко моги и одредени цели. Ова значи дека „лицето“ и „групата или идниот тим“ преку Интернет

111 Several independent researches confirm this, see for example: Brachman Jarret and Levine Alex, (April 13, 2011), "The World of Holy Warcraft", Foreign Policy, достапно на: <http://foreign-policy.com/2011/04/13/the-world-of-holy-warcraft/>; or see: Behr Ines Von, Reding Anaïs, Edwards Charlie & Gribbon Luke, (2013); or: Sageman Martin, (2008), "Leaderless Jihad", University of Pennsylvania Press

112 Busher Joel (2015), "What part do social networks play in radicalisation?", Radicalisation Research, достапно на: <http://www.radicalisationresearch.org/debate/busher-social-networks/>

113 See more at YouTube Creator Academy, accessed at: <https://creatoracademy.youtube.com/page/lesson/discoverability-analytics>

114 Selepak, Andrew, (2010), "Skinhead Super Mario Brothers: An Examination of Racist and Violent Games on White Suprem-

acist Web Sites" Journal of Criminal Justice & Popular Culture, 17(1), 1-47, достапно на: <https://www.semanticscholar.org/paper/Skinhead-Super-Mario-Brothers%3A-An-Examination-of-on-Selepak/581e60a66b63bd58853d9c9ffb9304fb-81f25314e>

115 Hasan Youssef, Bègue Laurent, Scharrow Michael, & Bushman J. Brad (2013), "The more you play, the more aggressive you become: A long-term experimental study of cumulative violent video game effects on hostile expectations and aggressive behavior, Journal of Experimental Social Psychology, 49(2), 224-227, достапно на: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0022103112002259>

116 Игор Петровски (29 јуни 2018), „Младите и интернетот“, Капитал

117 Weimann Gabriel, (2015)

можат да воспостават посебни односи поради наводно сличните интереси, навики, искуства, погледи, мислења и ставови. Голем дел од овие наводни сличности се претходно поставени и приспособени врз основа на податоците од процесот на профилирање. Многу често, во овој период добро координирани претставници на малициозните групи се претставуваат како членови кои споделуваат слични ставови со жртвата, и со тоа работат на зголемување на довербата во „чат собата“. Крајната цел во оваа фаза е да се создаде врска. Поради ова, се креираат затворени чат соби. Ова е моментот кога започнува изолацијата.

За да напредува во оваа фаза (изолација), жртвата може да добие ексклузивна понуда. Пример за тоа е предлог за одредени привилегии, т.е. да стане дел од „избраните“. Првично, затворената група е фокусирана на градење доверба и затоа темите се обично општи¹¹⁸. Друг метод за изолација на целта може да биде влез со препорака во избрани или специјални групи каде што се појавуваат сите „жешки теми“. Овие теми и „ексклузивните информации“ се само за избраните. Дискусиите кои се подготвени со цел, најчесто вклучуваат теми како што се насилства, промена на системот и говор на омраза против оние кои се различни. Во суштина, затворените групи имаат правила базирани на принципот „само за членови“. Целта на ова фаза е да се развие чувство на припадност и жртвата да се чувствува еднаква со останатите. Здобивањето со доверба

може да вклучува и компензација. Од лицето (жртва на онлајн насилната радикализација) може да биде побарана одредена услуга (да направи нешто) за кое тој или таа ќе бидат наградени. Откако довербата е достигната, процесот на развој на заеднички идентитети – индокринација започнува¹¹⁹.

За време на фазата на индокринација, одредени зборови и фрази доминираат во изолираните чат простории за да се поттикне општ став за конкретни прашања. Не постои правило за тоа колку време поминува од процесот на селекција и изолацијата до индокринација. Може да биде долг процес, но може да се случи и брзо. Овој процес се прави преку манипулација – верувањето дека нешто што треба да се промени мора да се направи, дури и насилно. Манипулацијата има за цел да произведе изобличување и злоупотреба на убедувањата, политичките идеологии и етничките и културните разлики (привлекување едноставни глобални ставови што го делат светот на „нас наспроти нив“), со што ги поттикнува жртвите да бараат одговори.¹²⁰ Фразите како „ние“, „нас“, „заедно“ и „наше“ се користат за да ја охрабрат припадноста, компензација за одредени несреќи и трагедии, како и охрабрување за дадено однесување преку наметнатата лојалност и потрага по „возбуда и авантура“, „моќ и контрола“ – да го замени и компензира реалниот со виртуелниот свет.¹²¹ Во согласност со профилирањето во изолираните групи за време на индокринацијата, жртвите може да се изразат, да се чувствуваат

118 Weimann, Gabriel, (2010), "Terror on Facebook, Twitter, and Youtube", *Brown Journal of World Affairs*, 16(2), 45-54, достапно на: <http://bjwa.brown.edu/16-2/terror-on-facebook-twitter-and-youtube/>

119 Some have called this process "identity fusion", see: Swann William Jr. & Buhrmester D, Michael (2015), "Identity Fusion", *Psychological Science*, Vol. 24(1) 52-57, достапно на: <https://labs.la.utexas.edu/swann/files/2016/03/52-57.pdf>

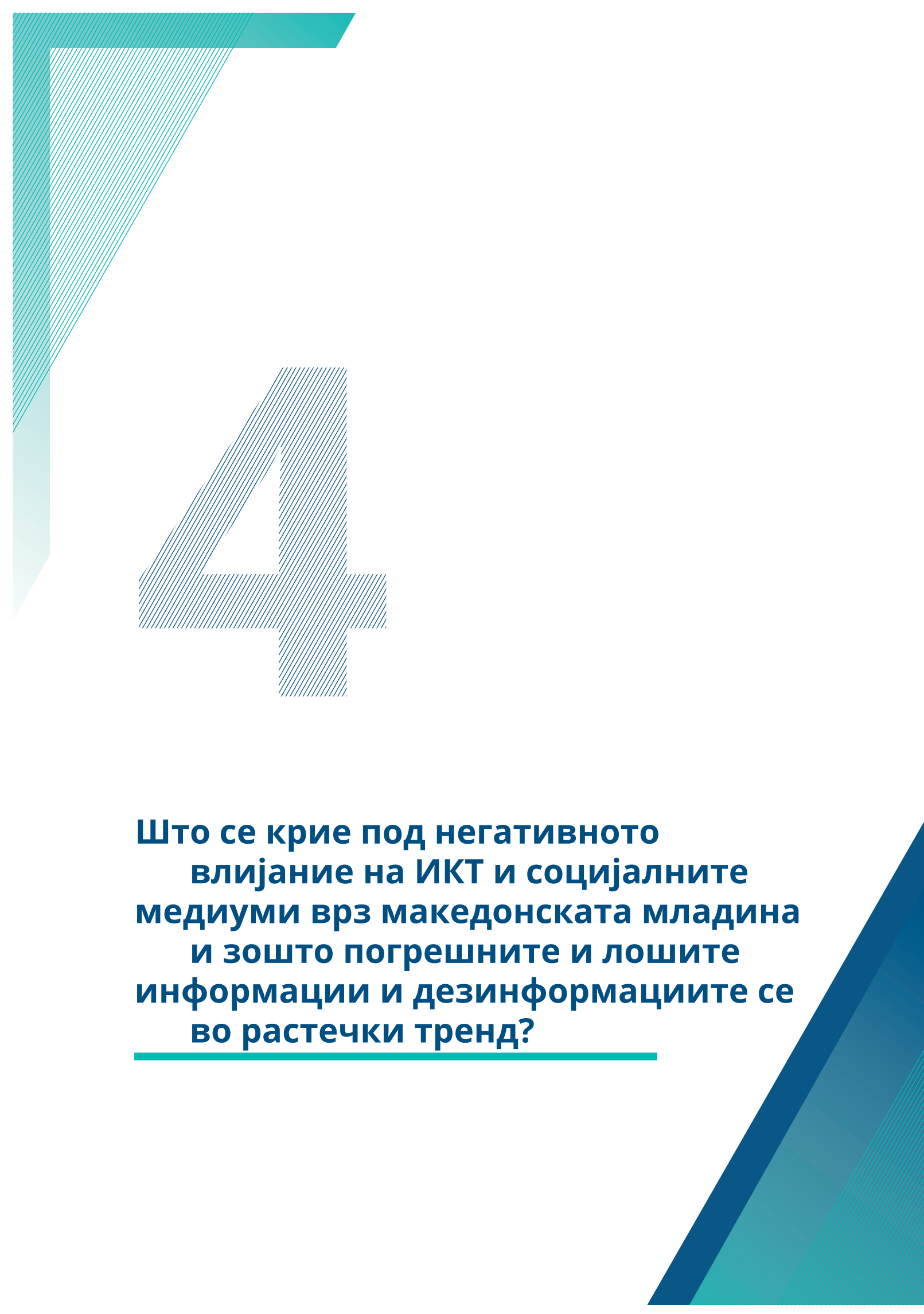
120 Исто

121 In the 2017 the Atlantic Initiative research, the so-called human touch is always identified as the beginning of the radicalization, in the edition of Azinovic, V (ed) (2017). "Between Salvation and Terror: Radicalisation and the Foreign Fighter Phenomenon in the Western Balkans. The Atlantic Initiative, p. 17, достапно на: http://www.atlantskainicijativa.org/bos/images/BETWEEN_SALVATION_AND_TERROR/BetweenSalvationAndTerror.pdf

емоционално комфорни и заштитени. Овие групи создаваат круг на доверба и кога жртвата се чувствува безбедно, таа/таа е подготвена да ѝ биде вметнато однесувањето кое претходно ѝ било забрането или чудно.¹²² Прибегнувањето кон насилство честопати станува морално оправдување против сите кои ја сместуваат/ја ставаат жртвата на спротивниот пол од поларизираниот спектар во општеството.

Практиката покажува дека целиот процес опишан погоре може да се случи преку „саморадикализација“¹²³. Како што веќе напоменавме, претходно приспособени манипулативни веб-страници (полни со мискомуникација, дезинформации и злонамерни информации) може да се најдат на Интернет и тие користат текст, видео, музика со цел искривување на фактите и да влијаат во привлекувањето кон насилна радикализација или насилно саморадикализирање. Ова се случува кога случајни жртви читаат литература, форуми или блогови, од сомнителни извори или видео и аудиозаписи кои имаат за цел насилно радикализирање.

123 More about this can be found in: Sageman Martin (2008), "Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-First Century", Philadelphia: University of Pennsylvania Press

4

**Што се крие под негативното
влијание на ИКТ и социјалните
медиуми врз македонската младина
и зошто погрешните и лошите
информации и дезинформациите се
во растечки тренд?**

Што се крие под негативното влијание на ИКТ и социјалните медиуми врз македонската младина и зошто погрешните и лошите информации и дезинформациите се во растечки тренд?

Современите ИКТ и социјалните медиуми (а ова е особено точно за време на Ковид-19) создадоа нови екосистеми во Северна Македонија, менувајќи го начинот на живеење. Современите технологии имаат влијание врз начинот на кој луѓето комуницираат, содејствуваат, учат, работат, добиваат информации, изразуваат политички мислења или ја следат благосостојбата. Како што покажува статистиката обезбедена од DataReportal (ве молиме погледнете погоре) трендот на користење на Интернет, ИКТ и социјалните медиуми расте. Како и да е, растечкиот технолошки бум во земјата не одговара на паралелниот фокус на сигурна и безбедна експлоатација.

Покрај генералната онлајн неписменост на општество, постојат и други фактори кои создаваат плодна почва за негативното влијание на ИКТ и социјалните медиуми и особено за ширење дезинформации и лажни вести. Широко достапната, евтина и софистицирана технологија за уредување и објавување повеќе од кога било му олесни на секого да креира и да дистрибуира содржина преку македонскиот сајбер простор и активните социјални платформи. Социјалните медиуми, исто така, го сменија начинот на консумирање на информациите. Тие го претворија консумирањето информации од приватно во јавно. Исто така, се промени и брзината со која се дистрибуираат информациите /погрешните и лошите

информации и дезинформациите. Користејќи ја воспоставената практика од страна на веродостојната медиумска индустрија за 24/7 циклус на информации, фармите за погрешни и лоши информации и дезинформации имаат можност да го „бомбардираат“ генерално дигитално неписменото македонско население и да го експлоатираат на сензационалистичка (кликбајт) реторика и содржина. Покрај тоа, оние кои ги произведуваат овие вести сметаат на практиката за споделување информации во реално време помеѓу доверливи страни каде што каква било информација е многу помалку веројатно да биде оспорена (ве молиме, видете, исто така, поопшто во 2.1., и во 3.2.).

Сепак, овие нови трендови, како што покажаа горенаведените и многу други дискусии, најмногу ги користат младите како прогресивна сила во општеството. Иако погрешните и лошите информации и дезинформациите се болест за целото општество, се чини дека македонската младина е најранливата група. Сега, преку уредите, младите се директно достапни во секое време од денот од блиските корпорации, па дури и од државни застапници и екстремистички регрутери и предатори. Всушност, анализата погоре покажува дека повеќето од македонските граѓани вклучени во погрешно и лошо информирање и дезинформирање (или како дисеминатори или како цел) се млади луѓе кои бараат можности.

Додека овие трендови обично го привлекуваат

вниманието на владата и на релевантните заинтересирани страни и државите партнери и организациите, намерните и политички мотивирани кампањи за дезинформација, честопати во центарот на македонските медиуми драстично ги обликуваат перцепциите и политиката на јавноста. Добронамерните напори за решавање погрешни и лоши информации и дезинформации преку македонскиот сајбер простор, без систематска содржина, предизвикуваат уште еден загрижувачки ефект, т.е. општа недоверба на вестите. Како резултат на ова, овој ефект (недовербата во вестите) придонесува за широко распространет цинизам и сè поголемо верување дека ништо не е точно. Покрај тоа, адресирањето на последиците од погрешните и лошите информации и дезинформациите на политичките елити во Северна Македонија (како и на друго место) го подвлече и во некои случаи го извади идеолошкиот контекст. И владејачката и опозициската политичка елита се обидуваат да го спинуваат контекстот на адресирање погрешни и лоши информации и дезинформации со што уште повеќе ја делат пошироката јавност понатаму, како идеолошки така и околу прифаќање на фактите, обезбедувајќи веродостојност на идеолошките тврдења за „лажни вести.“¹²⁴ Овие последователни ефекти се опасност за нашето општество, а најмногу за развојот на деца и

млади кои учат да препознаат што е реално и вистинито и како да се однесуваат како ангажирани граѓани, одговорни потрошувачи, здрави индивидуи и информирани креатори на содржини.

Со цел да се процени подготвеноста на владата и другите релевантни заинтересирани страни да се справат со негативните ефекти од ИКТ и социјалните апликации кај македонската младина, нашата анализа ќе влезе длабоко во владиниот стратешки и политички пристап кон ова прашање. Овој дел ќе биде додаток на теренските истражувања кои се фокусираат на свесноста и подготвеноста на заинтересираните страни во образовниот систем (работници во средно училиште, ученици, родители) и подготвеност да ги разберат законите од ИКТ и социјалните медиуми. Покрај тоа, анализата што следува, исто така, се заснова на заклучоците (а со тоа претставува и компилација) од контекстуалната вебинар дебата со релевантните засегнати страни за ова прашање.

124 Погледнете за пример наоди од студија заснована на Стенфорд: Cable Jack, Isabella Garcia-Camargo, Renée Diresta, (October 13, 2020), "A Look Into Viral North Macedonian Content Farms", available at: <https://www.eipartnership.net/rapid-response/north-macedonian-content-farms>; Also see: Synovitz Ron, Mitevska Maria, (October 22, 2020), "Fake News' Sites In North Macedonia Pose As American Conservatives Ahead Of U.S. Election", Radio Free Europe, достапна на: <https://www.rferl.org/a/macedonia-fake-news-sites-us-election-conservatives/30906884.html>

5

**Проценка на подготвеноста на
стратешките, законодавните
и релевантните заинтересирани
страни да се справат со заканата
што се пренесува од ИКТ и
социјалните апликации на
македонската младина**

Проценка на подготвеноста на стратешките, законодавните и релевантните заинтересирани страни да се справат со заканата што се пренесува од ИКТ и социјалните апликации на македонската младина

Неколку истражувачки извештаи, но, исто така, и инциденти, индицираат дека постои зголемена закана за македонската младина која се пренесува од ИКТ и социјалните медиуми.¹²⁵ По полициската акција „Келија“ во 2015 година, наводно, исламска организација хакирала владини веб-страници. За време на церемонијата на отворање на Регионалното училиште за безбедност во 2019 во Скопје, бугарскиот универзитетски професор Татјана Дронзина тврди дека „Македонија е мета на руски сајбер закани од центри со седиште во Бугарија.“¹²⁶ Овие напади, според неа, се случиле „За време на изборите во Северна Македонија“, кога „центрите на руското разузнавање со седиште во Бугарија спроведоа неколку сајбер операции против Северна Македонија“.¹²⁷

Советодавниот совет за безбедност на САД во странство (OSAC), заедничко залагање меѓу Стејт департаментот и приватниот сектор на

САД, во владиниот Извештај за безбедност на земјата за Северна Македонија забележа дека компјутерскиот криминал во Северна Македонија продолжува да претставува загриженост¹²⁸ Според Извештајот, сајбер криминалците користат спам и електронски пораки за фишинг за да компромитираат преку интернет-сметки и да украдат лични информации. Извештајот, исто така, тврди дека во 2019 година Северна Македонија имала документирано 156 кривични дела за компјутерски криминал, а најчести се штетите и нелегалниот пристап до компјутерските системи (60 случаи). Владата, според овие податоци, покренала 26 кривични случаи против лица кои користеле компјутери за дистрибуција на расистички или ксенофобичен материјал. Сепак, алармантно е што „Вкупно, криминалот поврзан со сајбер просторот во Северна Македонија се зголемил за 70 % во споредба со 2018 година“.¹²⁹

125 Vjesti, (2015), („Хакирани страни на македонски институции“ (Оригинал на хрватски “Hakovani sajтови makedonskih institucija”), Достапно на: <https://www.vijesti.me/svijet/balkan/168775/hakovani-sajtovi-makedonskih-institucija>

126 Skopje Diem, (October 7, 2019), “Dronzina: North Macedonia Was Target of Russian Cyber-threats”, достапно на: <https://skopjediem.com/2019/10/07/dronzina-north-macedonia-was-target-of-russian-cyber-threats/>

127 Исто

128 Overseas Security Advisory Council (OSAC), (July 14, 2020), “North Macedonia 2020 Crime & Safety Report”, достапно на: <https://www.osac.gov/Country/NorthMacedonia/Content/Detail/Report/4c2842d7-0569-4811-8e69-192b0f314190>

129 Имајќи предвид дека за целите на овој извештај, контактираме со некои од учесниците вклучени во подготовката на Националната стратегија за сајбер безбедност, вреди да се спомене дека нивното гледиште за тврдењата на оваа приказна има логично објаснување што обезбедува различна перцепција на резултатите од резултатите и вреди да се спомене. Имено, според експертите, ја интервјуираме причината за бавната реакција на Советот која лежи на скорешните избори и ефектите предизвикани од Ковид-19. Како што подвлекоа експертите, иако Советот не е активен, консултациите се во тек.

Нашето истражување покажа дека владините службеници имаат доволно свесност за заканата и дека имаат одредено ниво на посветеност за решавање на овие закани. Следејќи ги напорите на ЕУ и УНЕСКО за промовирање на МИП,¹³⁰ различни владини авторитети ја прифатија оваа рамка и настојуваа да се реши на различни начини.

Република Северна Македонија нема специфична стратегија за МИП. Наместо тоа, одредени одредби од соодветните закони или подзаконски акти се однесуваат, имплицираат или промовираат елементи на МИП, и тоа МП. Такви одредби се, на пример, слободата на изразување и слободата на медиумите, етичкото однесување на новинарите и уредниците, заштитата на децата од несоодветна содржина и заштитата на јавноста. Од друга страна, наместо ИП, владините авторитети го користеа изразот дигитална писменост во различни национални документи, законодавство и регулативи.¹³¹ Сепак, во сите овие адресирања, главниот фокус е на градење капацитети за населението (вклучително и на младите преку основните и средните училишта) да ги разбере ИКТ и да ја зголеми сопствената ефикасност и продуктивноста на работата со користење на ИКТ.

За разлика од ИП, што беше најголем фокус на владата, МП беше во фокусот и во голема мера развиена од новинарите и заедницата на граѓанските организации.¹³² Овој тренд, сепак, неодамна го смени Агенцијата за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги (ААМУ), која според официјалните документи е одговорна за развој и унапредување на медиумската писменост и безбедно користење на новите медиуми. Имено, заедничкиот проект помеѓу ЕУ и Советот на Европа насловен „Зајакнување на судската експертиза за слободата на изразување и медиумите во Југоисточна Европа“, во 2019 година, го поддржа ААМУ во промовирање стратешка рамка и политика за МП во Република Северна Македонија.¹³³ Новата политика за медиумска писменост би требало да го води процесот напред, особено по Програмата за поттикнување на медиумската писменост во Република Македонија 2016-2018 година.¹³⁴ Вклучувајќи ги и засегнатите страни и граѓаните, новата политика предвидува активности составени во рамките на специфична програма кои за прв пат имаат за цел борба против феномени како што се дезинформации и пропаганда, малтретирање преку Интернет и надзор и овозможуваат подобра употреба на технологиите.¹³⁵ Според документот, Агенцијата треба да *придонесе граѓаните да*

130 UNESCO, (2013), "Media and Information Literacy Policy & Strategy Guidelines", достапно на: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/media-development/media-literacy/developing-mil-policy-and-strategy/>; Исто така, видете за Заедничките напори со ЕУ подвлечени за време на Форумот во 2015 година што следеше по Првиот европски форум за медиуми и информациска писменост (EU-MILINFO) одржан во 2014 година. Корисноста и желбата за колективна сопственост EMELINFO беше повторена на Првиот координативен состанок на Европско подпоглавје на Глобалната алијанса за партнерства за медиумска и информативна писменост иницирана од УНЕСКО одржана на 8 и 9 октомври 2015 година, повеќе информации достапни на: UNESCO, (2015), "Second European Media and Information Literacy Forum", достапни на: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/media-development/media-literacy/global-alliance-for-partnerships-on-media-and-information-literacy/second-european-media-and-information-literacy-forum/>

131 Види за пример Министерство за информациско општество и администрација (21 декември 2017), „Проект за унапредување на дигиталната писменост во Република Македонија - Национален MOS“ (Microsoft Office Specialist), достапно на: <http://arhiva.mioa.gov.mk/?q=node/4534>;

Исто види Министерство за информатичко општество и администрација (22 октомври 2020), „Потпишан Меморандум за соработка меѓу МИОА и МАСИТ“, каде меѓу останатото, „подигнување на нивото на дигиталната писменост кај граѓаните преку организирање на обуки“ е една од проектирани активности., достапно на: <https://mioa.gov.mk/?q=mk/node/3136>

132 European Commission, (29 ноември, 2019), "6.8 Media literacy and safe use of new media, Republic of North Macedonia", EACEA National Policies Platform, достапно на: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/en/content/youthwiki/68-media-literacy-and-safe-use-new-media-former-yugoslav-republic-macedonia#_ftn2

133 Agency For Audio And Audiovisual Media Services, (март 2019), "Media Literacy Policy", достапно на: <http://mediumskapismenost.mk/media/2019/04/Media-Literacy-policy-online-version.pdf>

134 Agency For Audio And Audiovisual Media Services, (2017), "Programme for Promoting Media Literacy in the Republic of Macedonia, достапно на: http://mediumskapismenost.mk/media/2017/12/Programme_for_Promoting_Media_Literacy.pdf

135 Agency For Audio And Audiovisual Media Services, (March 2019)

ја разбираат медиумската писменост и да ја зголеми нејзината видливост и препознавање (подигање на свеста); да соработува со меѓународни организации, министерствата и други чинители преку вмрежување, консултации и извештаи (соработка и консултации); да ги подобри условите за граѓанско и демократско учество, вклучувајќи го и вградувањето на медиумската писменост и нејзините инспиративни принципи во релевантните национални политики и стратегии, вклучувајќи ги тука и медиумската слобода и плурализам (политики и трендови).¹³⁶ Во март 2019 година ААМС ја усвои новата Регулаторна стратегија за развој на аудио и аудиовизуелната дејност 2019-2023.¹³⁷ Стратегијата опфаќа повеќе области, вклучително и медиумска писменост. Извештајот за работата на ААМС за 2017 година предвидува дека Агенцијата се залагала за унапредување на медиумската писменост и затоа остварила низа активности.¹³⁸ Едно од достигнувањата што вреди да се спомене е „Мрежата за медиумска писменост на Република Северна Македонија“, во која членуваат 35 основачки министерства, државни институции, високообразовни институции, граѓански здруженија и организации.¹³⁹ Според официјалниот извештај, ААМУ со дел од членовите на Мрежата промовираше едукативен материјал за медиумска писменост за основните училишта во земјата; финализираше развој на посебна веб-страница посветена исклучиво на медиумската писменост; отпечати леток кој експлицитно ги објаснува основните принципи на медиумска

писменост; даптираше и промовираше видеоклип од ЕАВИ за подигнување на свеста за медиумската писменост итн.¹⁴⁰

При анализата на работата на ААМУ може да се разбере дека МП, вклучително и борбата против дезинформации, може да биде исклучителна стратешка и организациска одговорност во 2019 година, владата објави свој план за справување со дезинформациите. Имено, откако беше обележан како „главен град на лажните вести“, владата објави дека работи на „Акциски план за управување со дезинформации на системско ниво“.¹⁴¹ Целта, според официјалниот претставник кој ги објави информациите, е „да се зајакне националната безбедност и безбедноста на нашите граѓани при одбрана и унапредување на демократијата“.¹⁴² Овој Предлог-план за акција претставува збирка на процеси, проекти, мерки и препораки за борба против дезинформациите, подготвени како резултат на мерките на Европската комисија, Агенцијата за информации и комуникации на НАТО, како и Комитетот на експерти за квалитетно новинарство во рамките на Советот на Европа. Предложениот акционен план, сепак, како што беше објавено тогаш, треба да се дискутира во рамките на институциите и да стане предмет на консултации со граѓанскиот сектор, медиумите и различните засегнати страни во општеството, вклучително и стратешките партнери на Република Северна Македонија, со цел да се рафинира последната верзија на овој план.¹⁴³

136 Исто

137 Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, (март 2019) Регулаторна стратегија за развој на аудио и аудиовизуелната дејност за периодот од 2019 до 2023 година) Достапно на: <https://avmu.mk/wp-content/uploads/2019/03/%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%B%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%98%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D1%82-%D0%BE%D0%B4-2019-%D0%B4%D0%BE-2023-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0.pdf>

138 Извештај за работата на Агенцијата за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги за 2017 година, Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги (март 2018) стр.6 https://cdn.epra.org/organisations/second_docu-

[ments/54/original/%D0%93%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0%BD-%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98-%D0%B7%D0%B0-%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%82-%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%90%D0%92%D0%9C%D0%A3-%D0%B7%D0%B0-2017-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0.pdf?1535034532](https://cdn.epra.org/organisations/second_docu-ments/54/original/%D0%93%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0%BD-%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98-%D0%B7%D0%B0-%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%82-%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%90%D0%92%D0%9C%D0%A3-%D0%B7%D0%B0-2017-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0.pdf?1535034532)

139 Исто

140 Исто

141 Влада на Република Северна Македонија (24 јули 2019), “Proposed Plan for Resolute Action against the Spreading of Disinformation”, Достапен на: <https://vlada.mk/node/18641?n=en-gb>

142 Исто

143 Исто

Иако овие и слични напори остануваат вредни како и секогаш и демонстрираат јасна посветеност на владата да го преземе водството во решавањето на овој проблем, нашето истражување идентификуваше два други предизвици.

Прво, постои концептуален предизвик (недостаток на рамка што ќе ги спои медиумската и информатичката писменост). Второ, нема систематски пристап во подигнување на свеста и/или градење капацитети за одржување, спротивставување и ублажување на негативните ефекти од ИКТ и социјалните медиуми кои ја користат ранливоста на македонската младина. Поинаку кажано, нема логично операционализирање на стратешките документи и акционите планови. Во врска со првиот предизвик, вреди да се спомене дека неодамнешните стратешки документи на АААМУ и владата се обидуваат да ги спојат МП и ИП. Од поголемиот дел од минатата и сегашната работа, може да се добие чувство дека компетенциите на АААМУ и владата во МП се посилената страна, а во ИП не се. Како и да е, без конкретни активности што би можеле да се проценат, не е јасно дали назначените авторитети за справување со предизвикот на законите што ги пренесуваат ИКТ и социјалните апликации имаат капацитет да промовираат и да одржуваат МИП во целост (МП плус ИП).

Вториот предизвик е очигледен во контекст на МП и ИП. Иако АААМУ препознава дека МП треба да се унапредува преку образовниот систем, и покрај бројните реформи во наставните програми и предмети и нивната содржина, и во основното и во средното образование не постои единствен

документ, закон, стратегија, програма за развој на образованието, во кое е вклучена МП. Дури и во релативно новата Стратегија за образование 2018-2025, МП како поим воопшто не е спомената.¹⁴⁴ Иако Стратегијата е иновативна и право во целта е насочена кон развој на општи и основни компетенции на учениците (и сите ученици), „со што се промовираат критички мислители, активни и релевантни учесници во општествениот живот“, не постои посебна студиска програма за МП што се учи во училиштата.¹⁴⁵ Да бидеме фер, нашето истражување покажа дека одредени сегменти на медиумите (нивните карактеристики, разлики помеѓу лажни и реални вести, како и едукација за препознавање извори на информации и проценка на нивниот квалитет) се присутни во наставната програма по предметот Граѓанско образование во основно и средно образование. Сепак, вкупниот број часови на кои се дискутираат овие теми е скоро занемарлив, што ги отежнува дискусиите за стекнување сеопфатно знаење од оваа област. Вториот предизвик во контекст на ИП е уште посложен. Различни области идентификувани како извор на вектори на закана за младите кои се пренесуваат преку ИКТ и социјалните мрежи, не ги решава единствен орган. Иако АААМУ и до одреден степен владата тврдат дека инвестираат во безбедност, надлежностите за вознемирување преку Интернет и до одреден степен ширење дезинформации¹⁴⁶ се на Министерството за внатрешни работи. Радикализацијата преку Интернет е дури и поголем проблем, бидејќи освен свеста нема регулаторна норма, концептуална и систематска рамка, а со тоа и јасно назначен орган што треба да му пристапи и да се справи со ова прашање.

144 Министерство за образование и наука (2018), "Education Strategy and Action Plan", достапни на: <http://mrk.mk/wp-content/uploads/2018/10/Strategija-za-obrazovanie-ENG-WEB-1.pdf>

145 Исто

146 Министерството за внатрешни работи ги информираше граѓаните - корисници на социјалните мрежи да не споделуваат и шират непроверени или „лажни“ вести за вирусот Ковид-19, што создава вознемиреност и паника кај граѓаните. Злоупотребите ќе бидат законски

санкционирани затоа што на овој начин се вознемируваат граѓаните и се создава непотребна паника. Нема да има компромис во санкционирањето на оние кои свесно шират лажни вести. Апелираме до медиумите и корисниците на социјалните мрежи да се повикуваат само на официјално објавените податоци од надлежните институции. Погледнете: Блажевски Тео, (12.3.2020), „За ширење лажни вести за „Ковид 19“ може да заврши во затвор“, достапно на: <https://vistinomer.mk/za-shirenje-lazhni-vesti-za-kovid-19-mozhe-da-se-zavrshi-i-vo-zatvor/>

Оттука, документите како што се Националната стратегија за сајбер безбедност 2018-2022 година и Акцискиот план за сајбер безбедност 2018-2022 година, или Националната стратегија на Република Северна Македонија за борба против насилен екстремизам, исто така, треба да бидат разгледани и синхронизирани со горенаведените планови што се однесуваат на МП.

Другиот дел од овој комплексен предизвик во контекст на ИП произлегува од недоволно докази за операционализација на стратешка рамка. Имено, иако постојат очигледни владини напори што ја одразуваат свеста на политичката елита за важноста да се справи со заканата што се пренесува од ИКТ и социјалните медиуми, нема јавно достапни докази што ќе ги опишат напорите за операционализација на овие стратешки документи.¹⁴⁷

Се чини дека независен истражувачки извештај, објавен од БИРН, ги поддржува овие тврдења.¹⁴⁸ Извештајот признава дека политичките власти биле агилни во усвојувањето на некои стратешки документи, како што се Националната стратегија за сајбер безбедност¹⁴⁹ и Акцискиот план за стратегијата за сајбер безбедност.¹⁵⁰ Сепак, оттогаш, според извештајот, владата не е активна во пренесувањето на стратешката рамка во активности.¹⁵¹ Додека овие напади постепено растат, Националниот совет за сајбер безбедност, обединувајќи ги министрите за внатрешни работи, одбрана и информатичко општество и администрација (како што предвидува Националната стратегија за сајбер

безбедност), наводно се состанал само еднаш од своето основање (2019).¹⁵²

Покрај овие предизвици, независна студија од Оксфорд, спонзирана од Светска банка,¹⁵³ дополнително ги поддржува нашите откритија и тези а) за спојување на МП и ИП и б) за кохерентни и непосредни напори за синхронизација и операционализирање на националните напори за решавање на векторите на закана од ИКТ и социјални медиуми кои ја искористуваат ранливоста на македонската младина. Алармантните резултати од студијата за подготвеноста и зрелоста на капацитетот на сајбер безбедноста на земјата, меѓу другото, откриле дека „мнозинството корисници на Интернет „слепо“ им веруваат на информатичките и комуникациските технологии (ИКТ) и Интернет услугите. Учесниците посочија дека корисниците претежно не се свесни за какви било ризици кога користат Интернет и претпоставуваат дека се безбедни за користење услуги преку Интернет. Повеќето корисници немаат можност критички да ја проценат содржината што ја гледаат и ја примаат на Интернет, ниту од апликациите што ги користат. Меѓу загриженостите покренати од учесниците беа и оние случаи каде што корисниците беа свесни за ризиците – во случаи на компјутерски криминал, малтретирање преку Интернет и кршење податоци, на пример, но тие не ги презеле потребните безбедносни мерки“.¹⁵⁴

Затоа, веруваме дека вреди да се разгледа предлогот даден во следното поглавје.

147 Иако немаме емпириски докази за таков исход, една причина за ова може да биде ефектот на светска пандемија предизвикана од КОВИД-19. Во врска со ова, забележавме дека скоро сите стратешки документи и планови споменати во контекст на нашето истражување датираат од 2018 година. Сепак, оваа претпоставка треба дополнително да се разјасни.

148 Stojkovski Bojan, (May 22, 2020), “Hackers Expose Gaping Holes in North Macedonia’s IT Systems”, BIRN, достапно на: <https://balkaninsight.com/2020/05/22/hackers-expose-gaping-holes-in-north-macedonias-it-systems/>

149 Влада на Република Македонија, (17 јули 2018), “National Cybersecurity strategy 2018-2022”, available at: https://mioa.gov.mk/sites/default/files/pbl_files/documents/strategies/cyber_security_strategy_macedonia_2018-2022_-_eng.pdf

ber_security_strategy_macedonia_2018-2022_-_eng.pdf

150 Влада на Република Македонија, (декември 2018), “Republic of North Macedonia: National Cyber Security Action Plan 2018-2022”,

151 Stojkovski Bojan, (May 22, 2020)

152 Stojkovski Bojan, (July 28, 2020), “New Cyber Attacks on North Macedonia Spur Calls for Better Defences”, BIRN, достапен на: <https://balkaninsight.com/2020/07/28/new-cyber-attacks-on-north-macedonia-spur-calls-for-better-defences/>

153 Nagyfejeo Eva, Weisser Carolin & Griffin Matthew, (2018), “Cybersecurity Capacity Review FYR Macedonia 2018”, Global Cyber Security Capacity Centre, Oxford

154 Исто

**Подобрување на онлајн
писменоста на македонската
младина во контекст на
сигурност и безбедност**

Подобрување на онлајн писменоста на македонската младина во контекст на сигурност и безбедност

Пејзажот на онлајн закани ги повикува релевантните засегнати страни од националното/локалното и граѓанското општество да се справат со предизвиците што ги поткопуваат нашата безбедност, сигурност и приватност на младите. Македонската младина треба да ги разбере последиците од користењето и злоупотребата на ИКТ и социјалните медиуми; да ја разбере заканата во која може да се вклучи; критички да ги процени информациите што ги добива или гледа; да направи добра проценка за содржината што ја добива или да ја разгледа пред да ја сподели оваа информација или да одлучи да преземе какво било дејство врз основа на информацијата или содржината што ја добила или пристапила (наишла). Покрај тоа, нашата младина треба да биде во можност да направи добар избор во врска со приватноста, етиката, безбедноста и верифицирањето на информации кога користи ИКТ и социјални медиуми додека е дигитално вклучена.

Исклучувањето на младите од ИКТ и социјалните медиуми како протекционистички пристап не е избор. Презаштита и прекумерна регулација, исто така, може да предизвикаат тензии и да го сменат балансот помеѓу безбедноста и сигурноста, од една страна, и иновациите, барањето можности, и да не зборуваме за приватност и слободи, од друга страна, што може да доведе до погрешен крај. Владата треба да осигури дека младите постепено се здобиваат со компетенции за медиумите и информациите за да им овозможат целосно да го искористат овој потенцијален пристап. Најдобар начин да се постигне ова е да се инвестира во млади и

еластични ИКТ и социјални медиуми.

Еластичноста генерално е концепт што треба да ја поттикне македонската младина да апсорбира, да одржува и да отскокнува од векторите на закана што доаѓаат од ИКТ и експлоатацијата на социјалните медиуми, зачувувајќи ги и истовремено користејќи ги позитивните аспекти. Меѓу другите, една од главните напори за градење отпорна младина на ИКТ и социјалните медиуми е да се подобри онлајн писменоста на младите.

На македонските млади им требаат силни вештини за описменување за да учествуваат конструктивно во плуралистичката демократија, соочувајќи се со сложените домашни, регионални и глобални предизвици. Овие предизвици се движат од голем национален долг, социјална стабилност, етнички и верски односи на ниво на заедница и национално ниво, демографска динамика до регионални несогласувања, спорови и предизвици како што се пораст на насилен екстремизам, хибридни закани, глобално затоплување, дигитална трансформација, пролиферација на нуклеарното оружје и ВИ апликациите и системите.

ИКТ и социјалните медиуми содржат многу информации за овие предизвици. Проблемот е, сепак, што сурфањето низ спротивставените аргументи и судењето кои докази се држат под контрола бараат значителни вештини за писменост. Способноста на нацијата да ги исполни овие предизвици, веројатно зависи од степенот до кој електоратот ги разбира. Со оглед на тоа што целната публика на оваа

студија (млади 15-18 години) за неколку години ќе бидат квалификувани гласачи (а некои веќе се квалификувани гласачи), итноста за решавање на онлајн писменоста е императив.

Потрагата по идејна рамка, насоки и добри практики за подобрување на онлајн писменоста кај македонската младина доведува до пионерска работа на ова поле. Признавањето на важноста за подобрување на медиумската писменост воопшто датира од 7. Европска министерска конференција за политика за масовни медиуми.¹⁵⁵ Во 2007 година, Европската комисија усвои Комуникација – Европа пристап кон медиумската писменост во дигиталното опкружување. Документот опфаќа различни нивоа на медиумска писменост и прави разлика меѓу „информациска писменост“, „дигитална писменост“, „аудио-визуелна писменост“, „филмска писменост“ и „културолошка писменост“.¹⁵⁶ Препораката на Европската комисија за медиумска писменост во дигиталното опкружување од 2009 година отиде чекор понатаму и се расправаше за „интелектуално и емоционално разбирање на дигиталните медиуми“, но, исто така, побара вклучување на медиумската писменост во наставните програми на сите нивоа.¹⁵⁷ Она што е, исто така, значајно е дека од 2010 година ЕУ започна да ги спојува медиумската и информациската писменост.

Образовната, научна и културна организација

на Обединетите нации (УНЕСКО) ја препозна важноста на ова прашање. Затоа, во 2013 година УНЕСКО објави обемни Насоки за политика и стратегија за медиумска и информативна писменост.¹⁵⁸ Овој сеопфатен ресурс на Упатства за политика и стратегија за информатичка писменост е прв од ваков вид што ги третира медиумската и информатичката писменост како составен концепт. Упатствата ги обединуваат информациската писменост и медиумската писменост, земајќи ги предвид правото на слобода на изразување и пристап до информации преку ИКТ.¹⁵⁹ Иако политиките и упатствата за стратегија за писменост на УНЕСКО имаат поширок фокус од нашата студија, документот обезбедува рамка што бара понатамошно внимание и нуди идејна рамка за идна работа. Подоцна, ЕУ се приклучи на УНЕСКО во промовирање на овој концепт.¹⁶⁰

Како што покажа анализата (видете во 5.), иако има некои напори за подобрување на дигиталната писменост во смисла на градење дигитални (ИКТ) капацитети за пристап и употреба на ИКТ во образовниот процес, нема систематски напори за развој на свеста за безбедноста и сигурноста како дел од целокупната онлајн писменост кај македонската младина.

Добра почетна точка кон оваа насока е да се следи предлогот на УНЕСКО за развој на стратегија што ќе се однесува на проблемот. Стратегијата треба да го премости јазот помеѓу

155 The 7th European Ministerial Conference on Mass Media Policy, as seen in The Council of Europe, (2016), "European Ministerial Conferences on Mass Media Policy and Council of Europe Conferences, of Ministers responsible for Media and New Communication Services", стр.46, достапно на: <https://rm.coe.int/16806461fb>

156 The European Commission, (December 12, 2007), "A European approach to media literacy in the digital environment", Brussels, COM(2007), достапно на: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM%3A2007%3A0833%3AFIN%3AEN%3APDF>

157 The European Commission, (August 20, 2009), "Commission Recommendation of 20 August 2009 on media literacy in the digital environment for a more competitive audiovisual and content industry and an inclusive knowledge society", OJ L 227, 29.8.2009, p. 9–12, достапно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32009H0625>

158 UNESCO, (2013), "Media and Information Literacy, Policy and Strategy Guidance", достапно на: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/resources/publications-and-communication-materials/publications/full-list/media-and-information-literacy-policy-and-strategy-guidelines/>

159 Исто

160 UNESCO, (April 5, 2019), "EU and UNESCO collaborate to strengthen youth media and information literacy skills", достапно на: <https://en.unesco.org/news/eu-and-unesco-collaborate-strengthen-youth-media-and-information-literacy-skills-0>

политиките и посакуваното влијание што сакаме да го постигнеме кај младите. Оттука, стратегијата што ќе помогне да се подобри онлајн писменоста на македонската младина (во контекст на безбедност и сигурност) треба да ги опфати следниве широки стратешки области:

- › Формално образование (градење капацитети меѓу наставници, студенти, библиотекари, креатори на политики, истражувачи, администратори);
- › Неформално образование и континуирано образование (подигнување на свеста кај родителите, старателите, лидерите на заедниците и сл.)
 - › Цивилното општество воопшто: групи во заедницата, невладини организации, организации на цивилно општество, итн.;
 - › Надвор од дофат (граѓани од сиромашните заедници), оние кои немаат пристап до образование или се неписмени;
 - › Професионалци – на обука од работа;
- › Други чинители. Организации поврзани со медиуми и технологија, регулаторни тела за медиуми, библиотеки и други институции за складирање, институти за обука, корпоративниот свет (рекламирање и неговото влијание, корпоративна општествена одговорност), други партнери државни субјекти, особено министерства и други релевантни организации;
- › Интеграција на стратегиите за МИП со други сродни стратегии. Овозможува опкружување (идентификување на владините политики и програми што можат да промовираат МИП или спротивставување на МИП).

Заклучок

Заклучок

Добро прифатен аргумент е дека ИКТ и социјалните медиуми имаат позитивни и негативни влијанија врз младите ширум светот. Македонската младина не е имуна на овие трендови. Истражувањето покажа дека во Северна Македонија, ИКТ и социјални медиуми најмногу ги користи македонската младина. Различни фактори влијаат врз тоа зошто ИКТ и социјални медиуми најмногу се користат од македонската младина. Младите имаат тенденција да бидат поприспособливи на новите технологии, а ова, исто така, е во согласност со потребите на младите за комуникација. Како и да е, овие трендови го спојуваат онлајн и физичкиот свет и ја туркаат македонската младина надвор од традиционалната комора на вредности, генерално обликувана од семејството.

Оттука, ИКТ и социјалните медиуми лесно се претвораат во можност за нарушување. Благодарение на меѓусебната поврзаност, македонската младина може да доживее начин на живот, вредности и самоизразување, да консумира и да учествува во социјален и политички активизам, бојкоти, политичка комедија, самоорганизирани протести и да дискутира за политика онлајн. Во оваа линија, ИКТ и социјалните медиуми можат да имаат негативни ментални и емоционални ефекти врз македонската младина. ИКТ и платформите за социјални медиуми се користат како канали за погрешно и лошо информирање и дезинформирање на македонската младина, со што се влијае на нејзината способност да донесува критички одлуки во социјален, економски и политички контекст. Покрај тоа, користењето на ИКТ и социјалните медиуми за политички цели предизвика радикализација што доведува до насилни екстремни активности од македонската младина.

Владата генерално ги препозна овие негативни трендови. Врз основа на трендот за зачувување на позитивните аспекти на користење на ИКТ и социјалните медиуми и ублажувањето на негативните, владините авторитети се

свесни за важноста за подобрување на медиумската писменост. Како и да е, освен свеста, нема конкретни и концептуални обиди за решавање на овој проблем. Неколку владини авторитети беа вклучени во овие напори во обидот да се справат со различни аспекти на медиумската писменост. Наместо да ги синхронизираат и да ги оптимизираат напорите, различни авторитети се обидуваат да го решат проблемот индивидуално со што може да произведат дуплирање на ресурси, главни напори, работна сила и други непотребни конкуренции. Нашето истражување ги потврди овие претпоставки кои укажуваат на тоа дека младите се свесни за заканата (информации добиени од испитаниците), но немаат капацитет за критичко размислување (резултатите од испитаниците, но и неодамнешните инциденти) што може дополнително да ги ублажи негативните ефекти на ИКТ и социјалните медиуми. Затоа, даваме препорака за сеопфатен и стратешки пристап што ќе ги изгради и надгради постојните напори обезбедени од Секторот за медиуми и граѓанското општество и ќе ги интегрира напорите за медиумска писменост и напорите за информациска писменост во напори за медиумска и информациска писменост. Овој пристап ќе ѝ овозможи на владата да ги синхронизира сите напори, да ги стимулира и да ги зајакне решенијата од долу-нагоре и конечно да ги зајакне заедниците за да обезбедат важна поддршка за градење еластично онлајн општество.

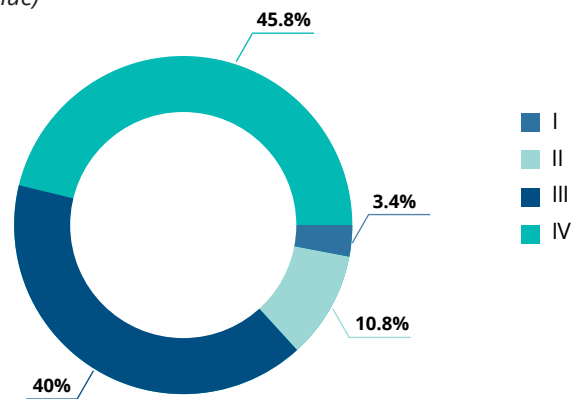
Друг важен заклучок од нашето истражување е дека локалните власти, училиштата и семејствата на учениците покажаа интерес за подобрување на нивните вештини за медиумска и информативна писменост. Затоа, доколку владата сака да ги ублажи негативните ефекти од ИКТ и социјалните медиуми и да ги промовира позитивните, потребни се итни напори за одржување на овие вредни барања со приспособени програми за градење капацитети.

Анекс 1: Преглед на истражувања

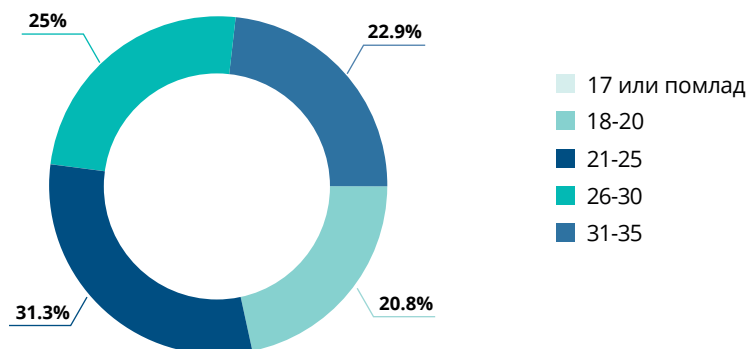
Со цел да се испитаат ставовите на различни теми од областа на употребата на ИКТ, безбедноста на Интернет, медиумска писменост и практики за справување со разни ризици со кои корисниците (вработените во

средно училиште, учениците, родителите и младите до 35 години) би се соочиле при користење на Интернет, беа креирани 3 (три) прашалници:

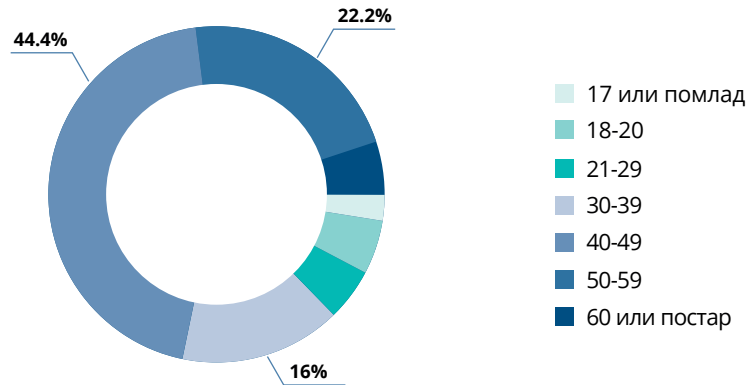
Графикон 1. Прашалник за онлајн медиумска писменост на ученици (120 одговори); (Година средно образование)

Графикон 2. Прашалник за онлајн медиумска писменост за млади (48 одговори) Која е вашата возраст?

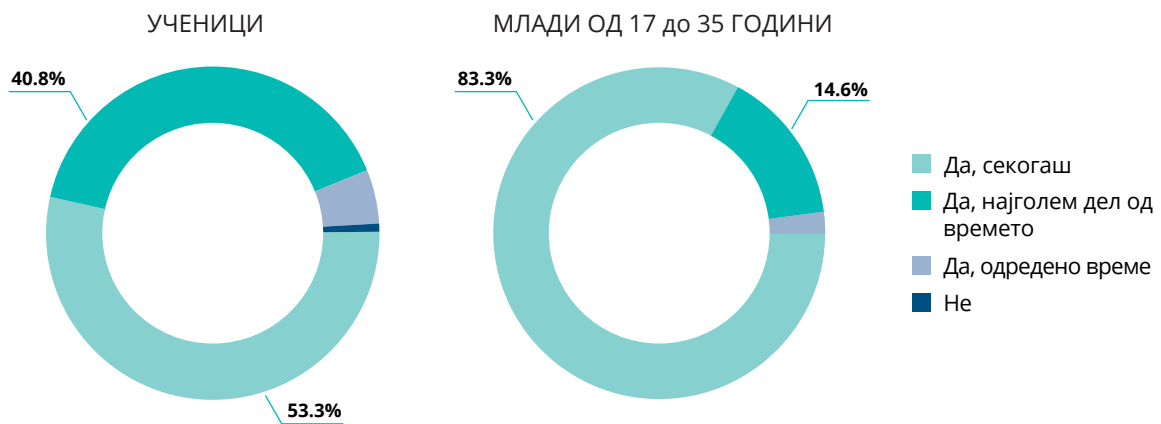
Графикон 3. *Прашалник за онлајн медиумска писменост за наставен персонал и родители (83 одговори); Која е вашата возраст?*

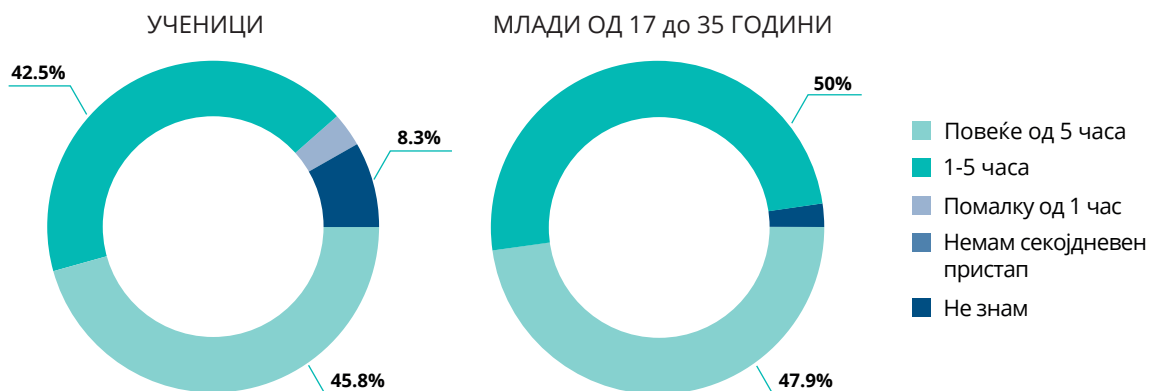
Испитаниците беа од 5 училишта за средно образование од Скопје, Струга, Свети Николе, Велес и Штип. Првиот и вториот прашалник имаат слични прашања, поради тоа ќе

направиме споредба на нив, а потоа ќе ги прикажеме резултатите од прашалникот за онлајн медиумска писменост за наставен персонал и родители.

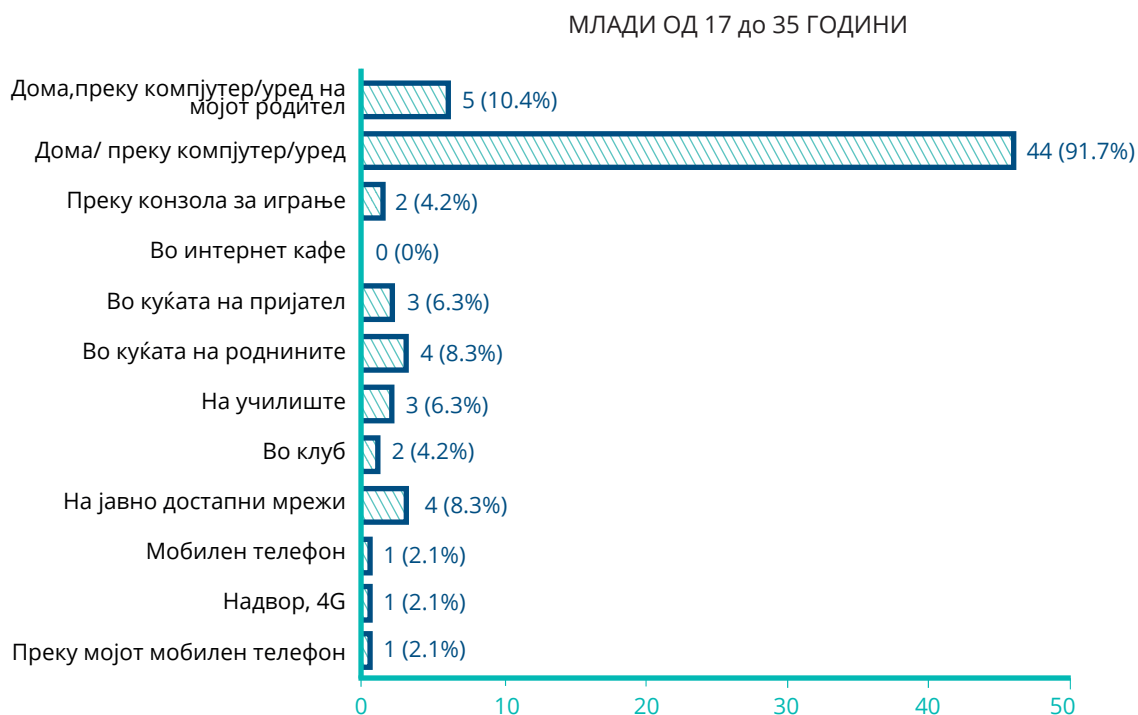
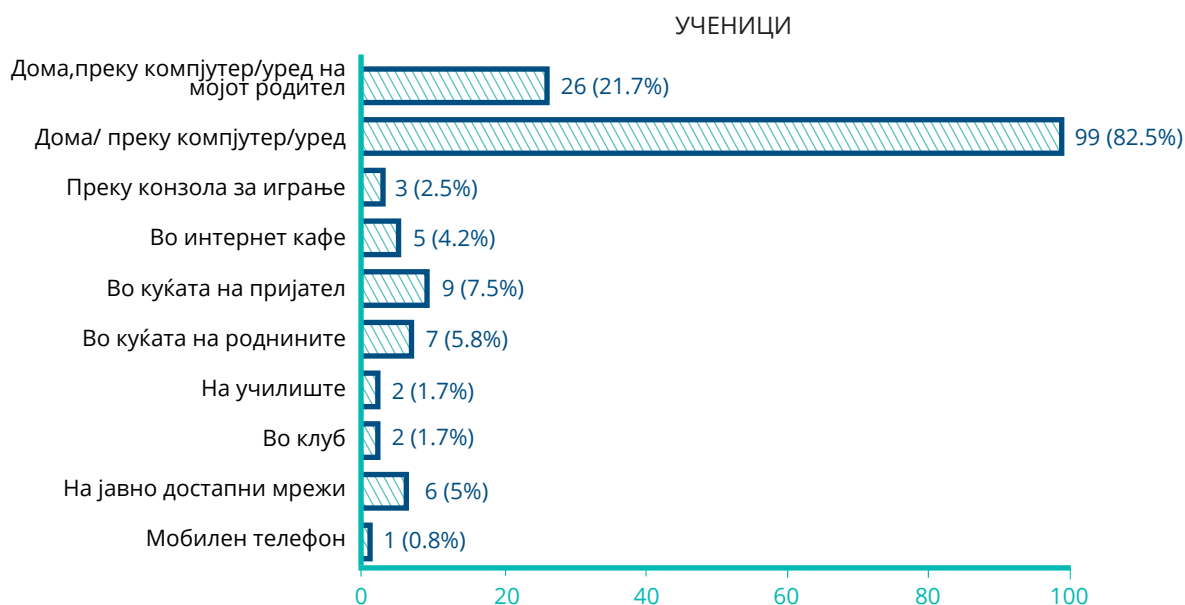
Графикон 4. *Дали имаш пристап на Интернет во твојот дом?*

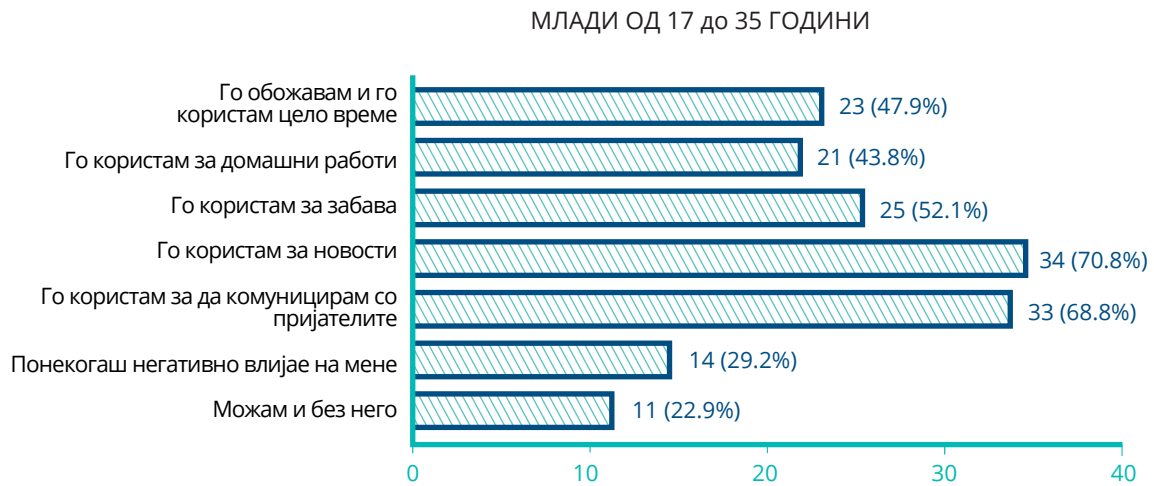
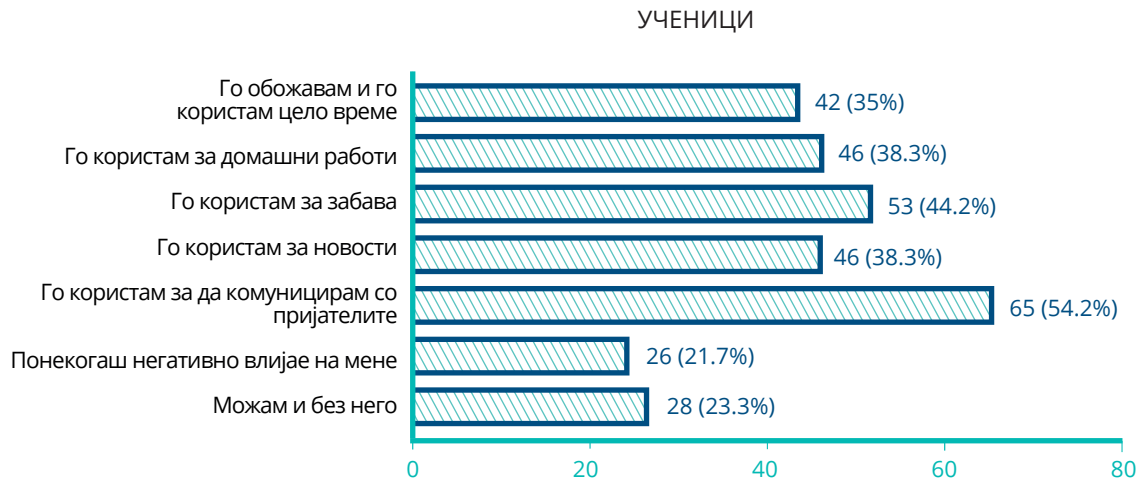
Графикон 5. *Колку време трошиш на Интернет секој ден (не земајќи ја предвид онлајн наставата)?*

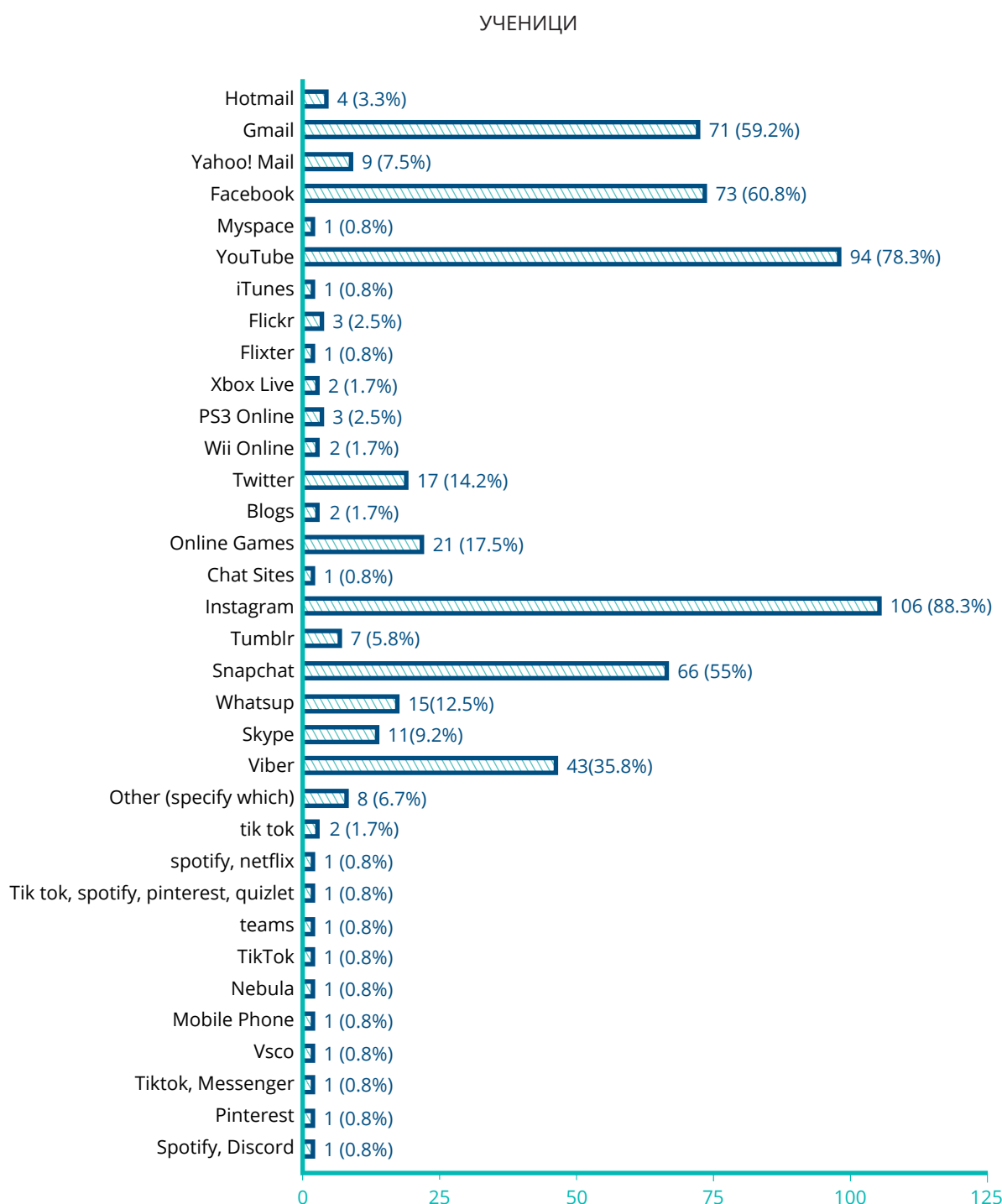
Графикон 6. Како пристапуваш на Интернет?

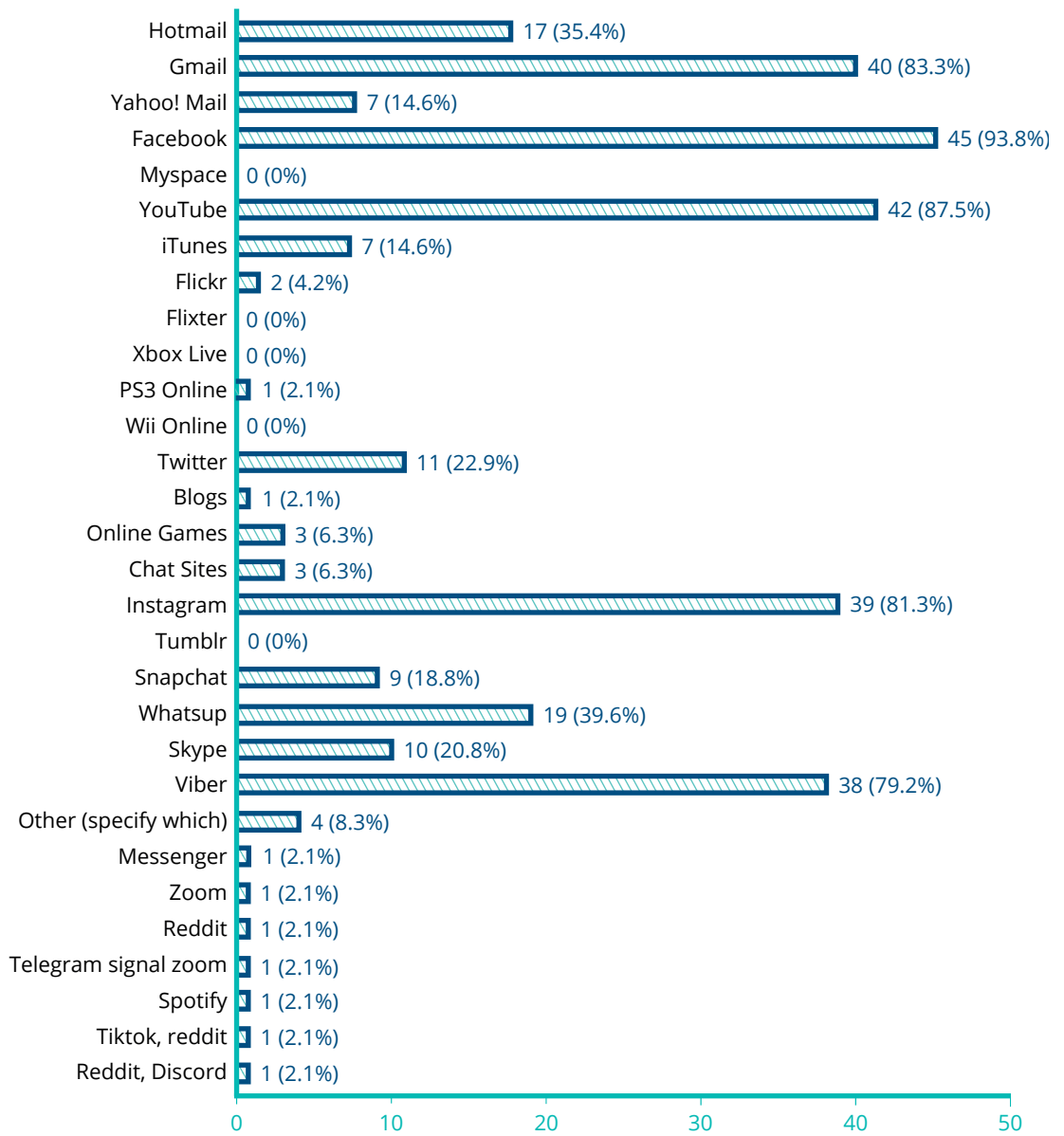
Графикон 7. Со што од долуизнесеното се согласуваш во врска со Интернетот?

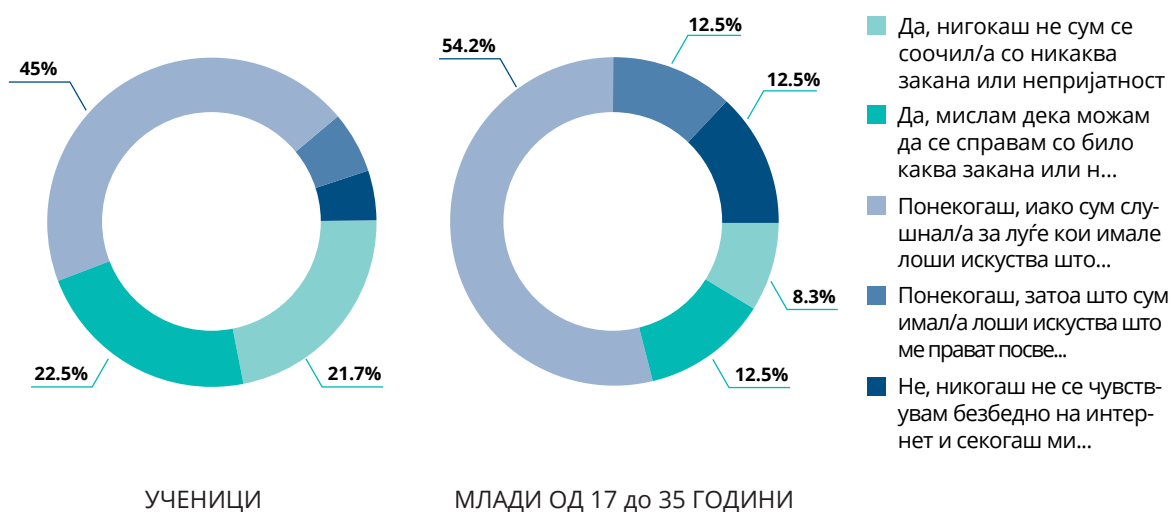
Графикон 8. Кои од следните услуги често ги користиш (дневно или неделно)?

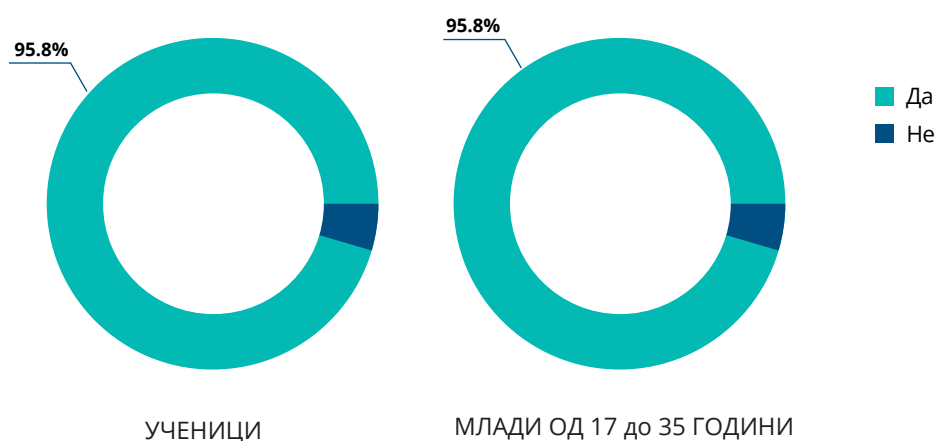
МЛАДИ ОД 17 до 35 ГОДИНИ

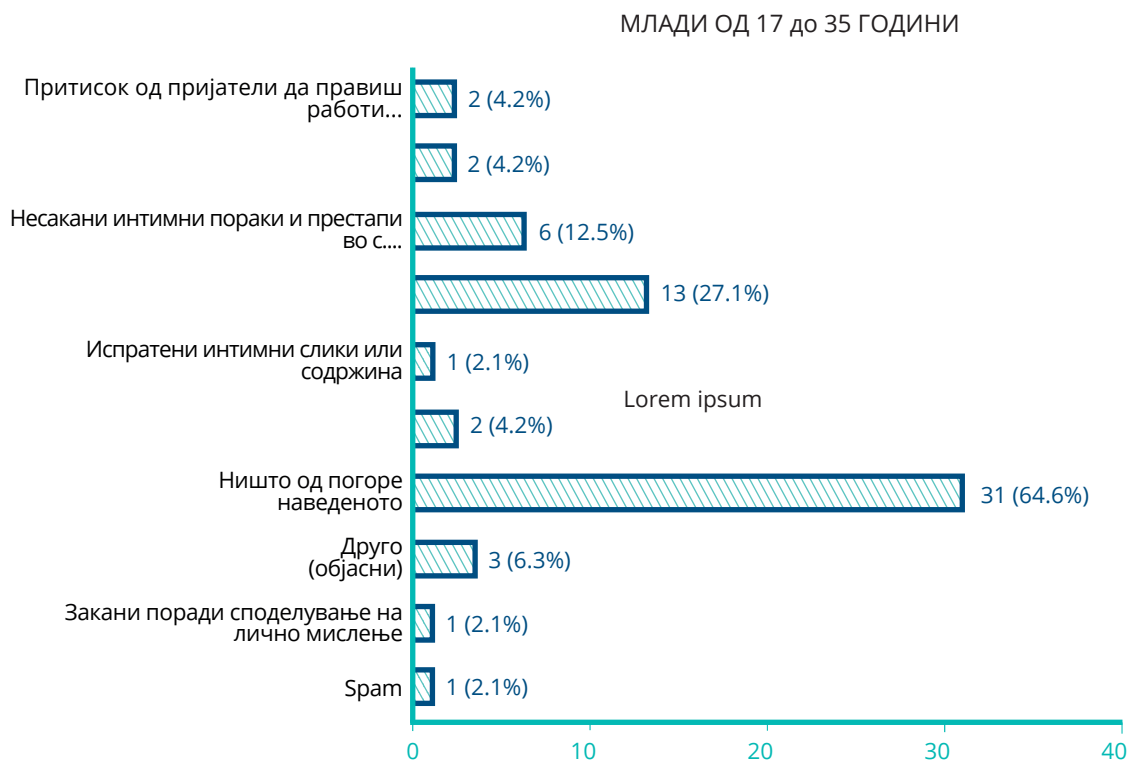
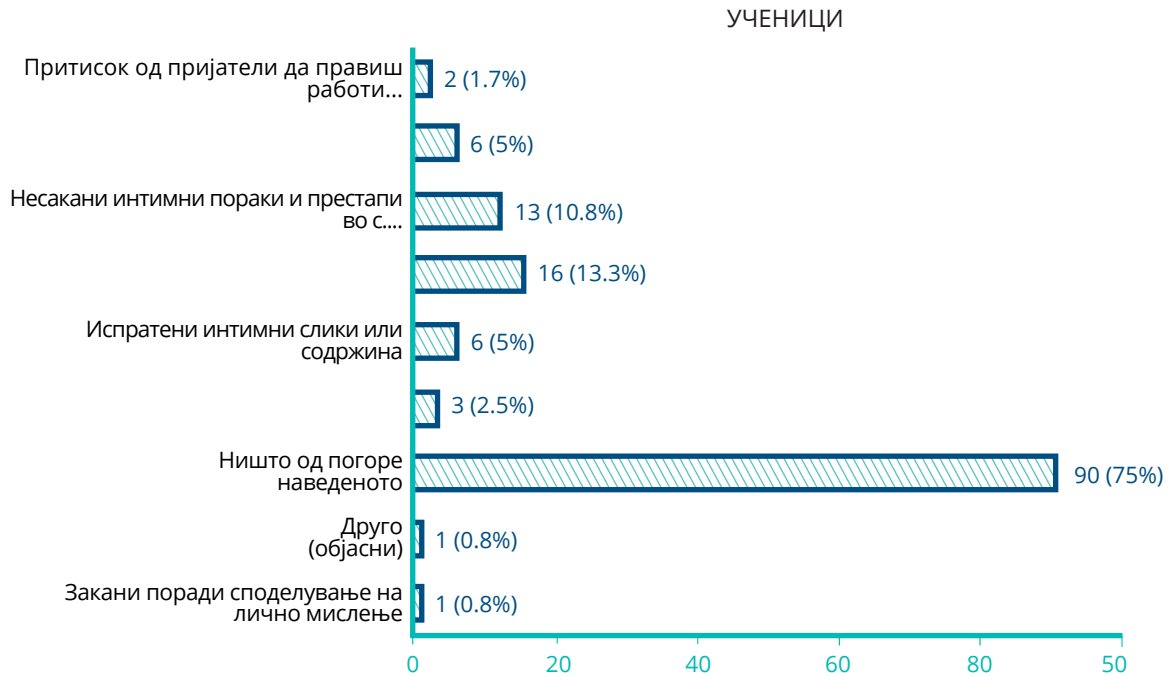
Графикон 9. Дали се чувствувааш безбедно на Интернет?

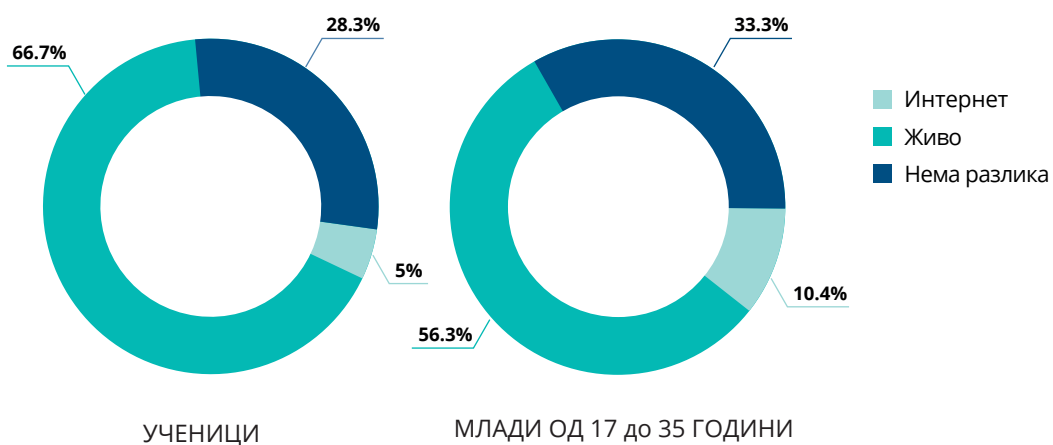
Графикон 10. Ако пристапиш кон некоја возбудлива веб-страница која не ја познаваш доволно, дали ако е потребно да се регистрираш и да оставиш податоци за местото и адресата на живеење, за твоите родители, лозинката на твојата и-меил адреса или твојот профил од социјалните мрежи, ќе се регистрираш?

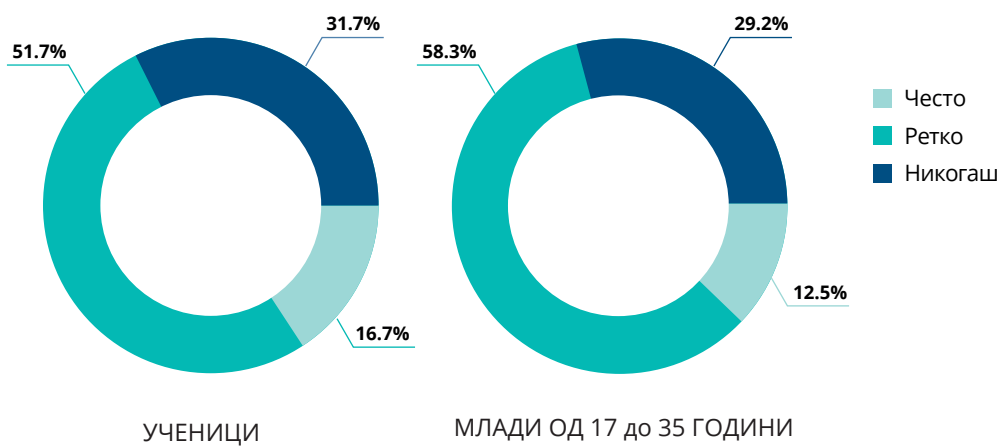
Графикон 11. Дали си се соочил/а со нешто од долунаведеното?

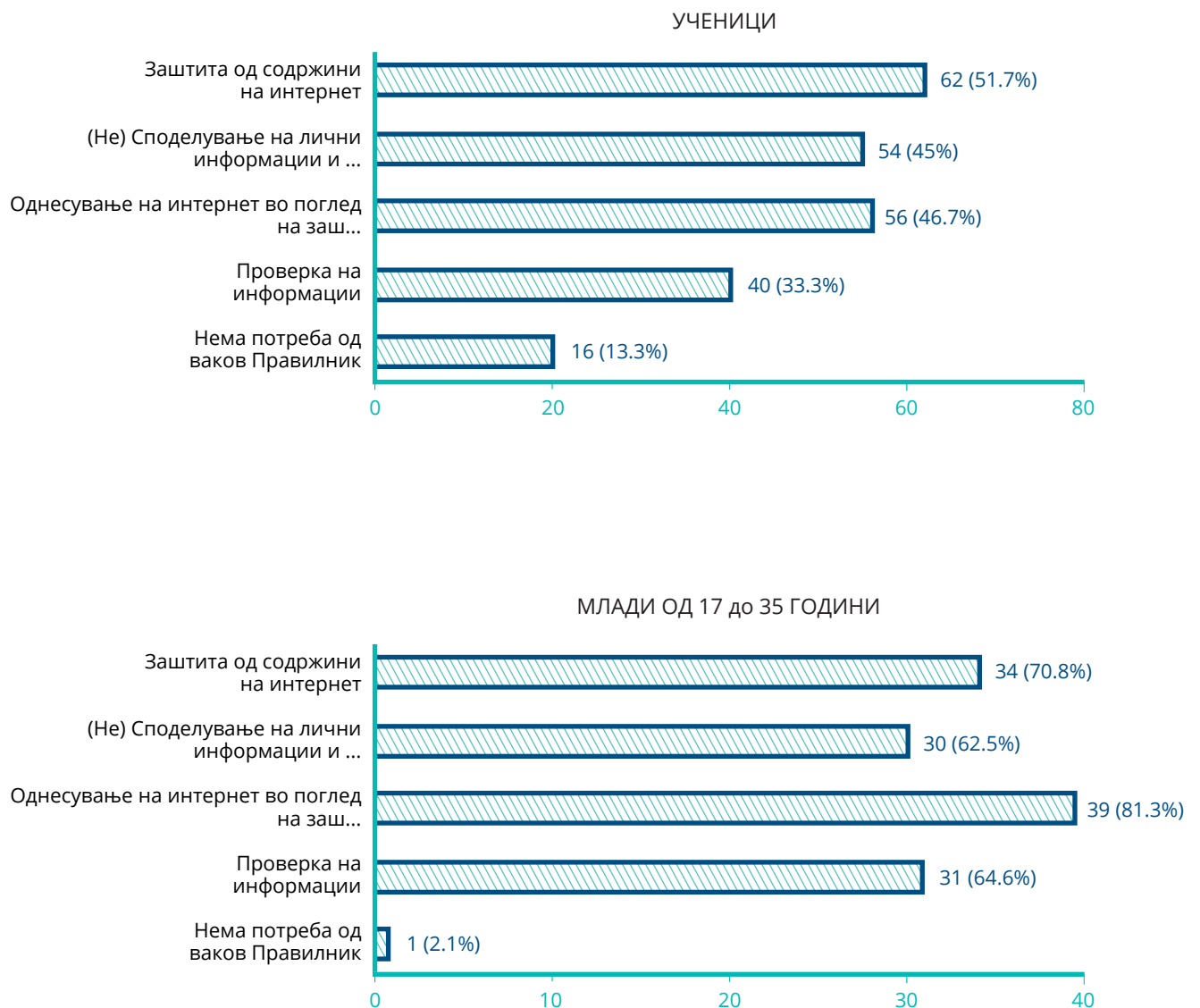
Графикон 12. Дали ти е полесно да размениш искуство и информации преку Интернет или во живо?

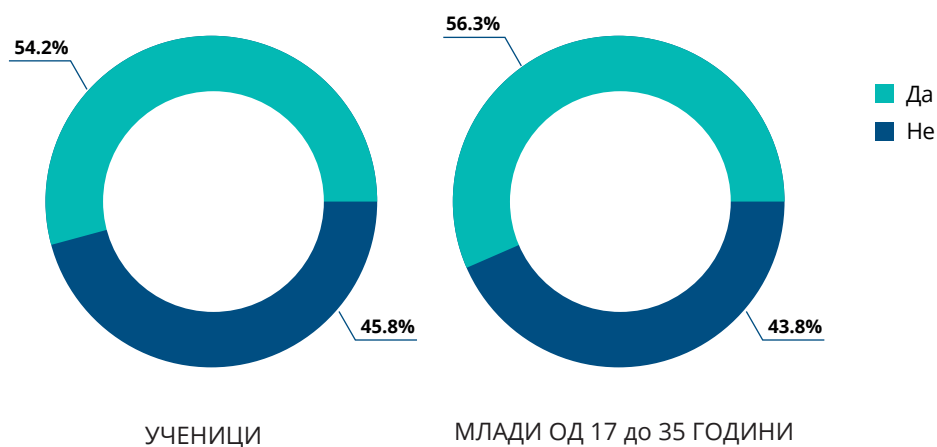
Графикон 13. Дали до сега си наседнал/а на шега или на лажна информација преку Интернет?

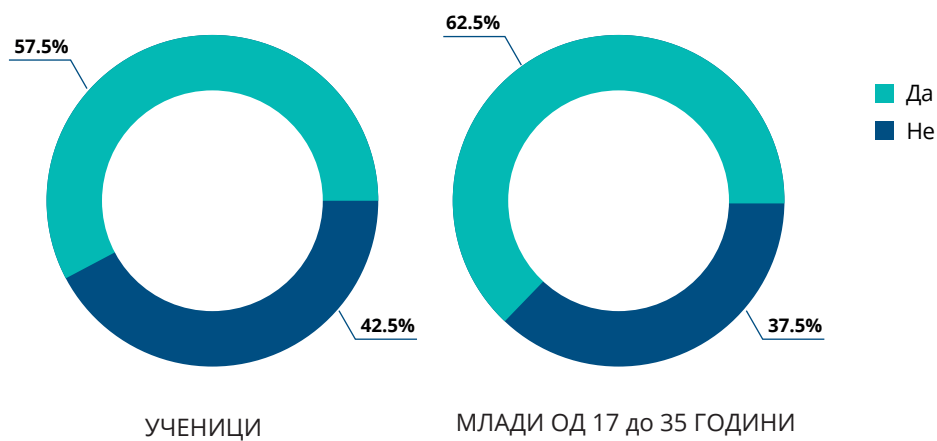
Графикон 14. Дали сметаш дека треба да има Правилник за употреба на паметни уреди и Интернет во училиштето кој ќе содржи насоки за (означи тоа што мислиш дека треба да содржи Правилникот):

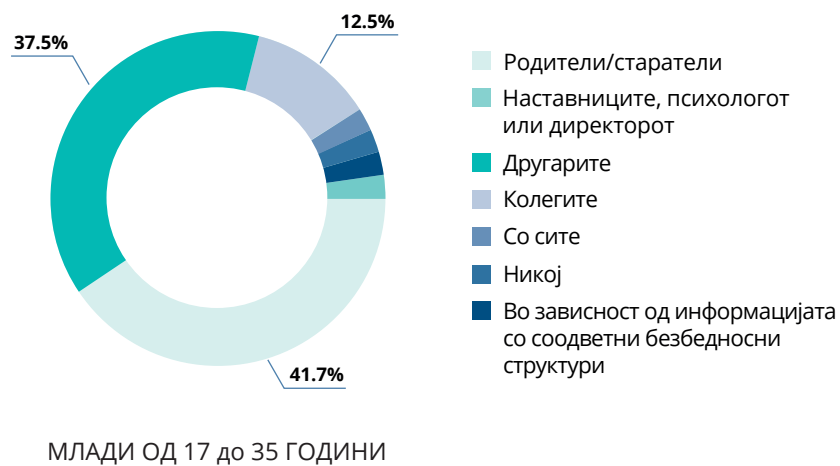
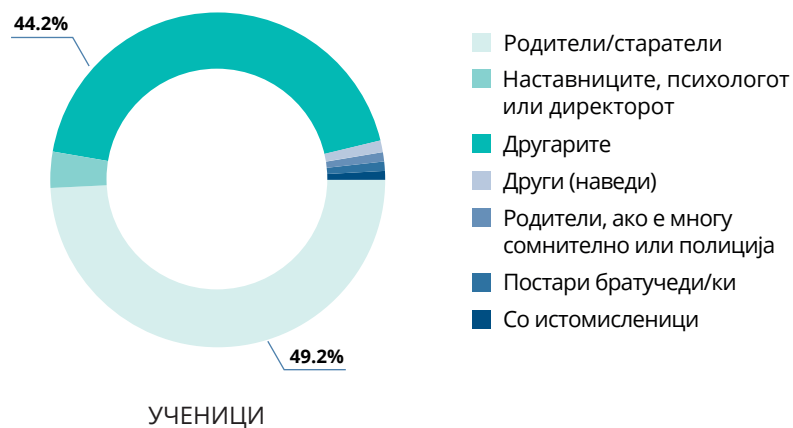
Графикон 15. Дали до сега си имал/а предавање за безбедно користење на Интернетот?

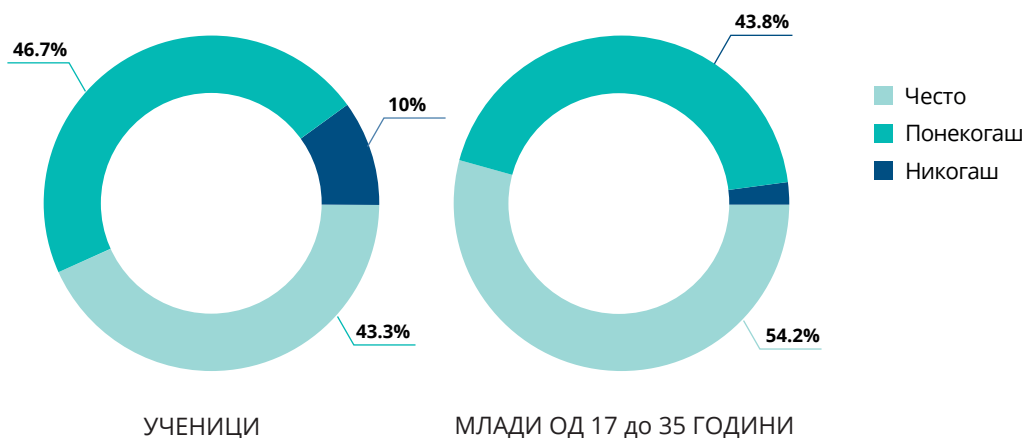
Графикон 16. Дали до сега си имал/а предавање за тоа како да пристапиш кон информациите?

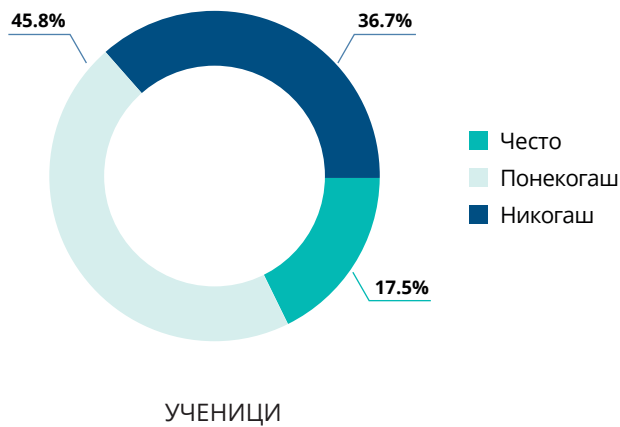
Графикон 17. Со кого би споделил/а информација за која сметаш дека е помалку чудна (на пример, комуникација за религија, култ, верување и сл. различно од она што те учат дома или средината во која живееш)?

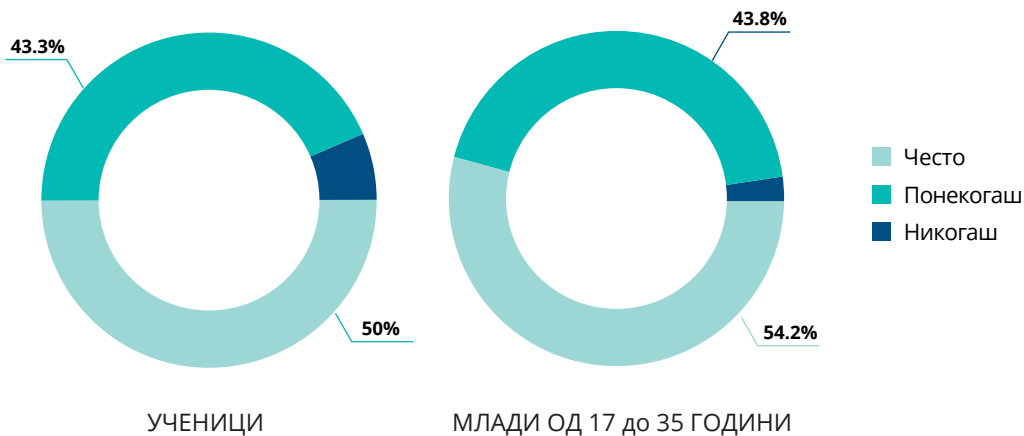
Графикон 18. Колку пати родителите/старателите побарале од тебе да им покажеш како се користи Интернетот и паметните технологии?

Графикон 19. Колку пати наставниците побарале од тебе да им покажеш како се користи Интернетот и паметните технологии?

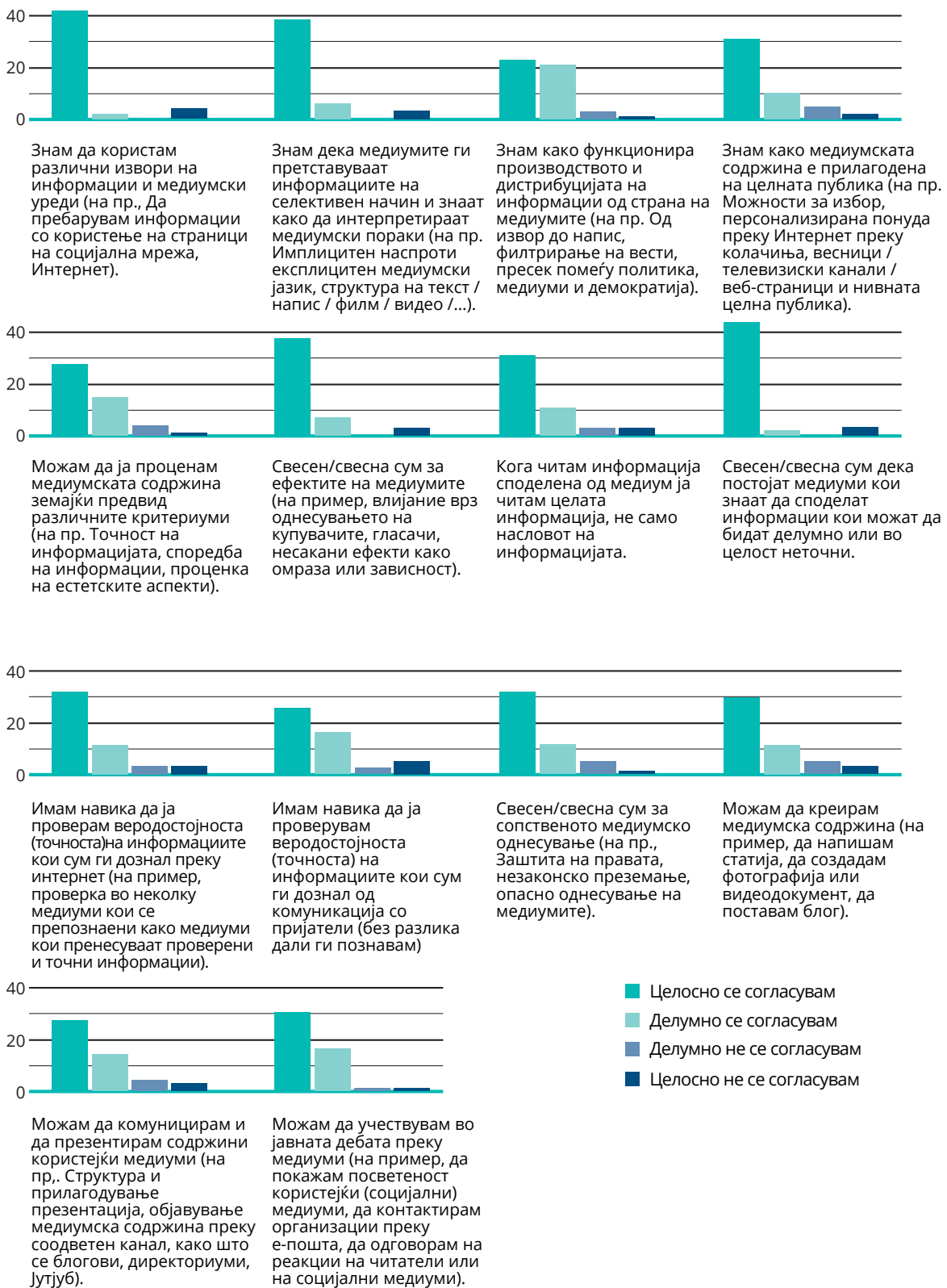

Графикон 20. Дали сметаш дека секогаш е корисно да се користат поставките за приватност, со што ќе се овозможи контрола на тоа што се објавува од страна на корисникот или од другите корисници за вас (на пр., може да се контролира „означувањето“ на туѓи фотографии, па така може да се избере соодветна опција за тоа кој сакате да ја види (ознаката) или понекогаш оваа постапка е премногу комплицирана и ти одзема време при регистрацијата или користење на профилот)?

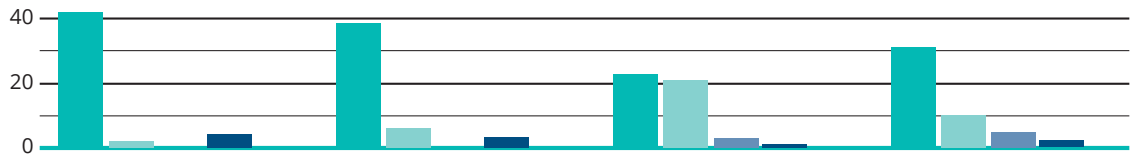

Графикон 21. Дали сметате дека е секогаш корисно да користите поставки за приватност за да контролирате што е објавено од корисникот или од други корисници за вас (на пр., Може ли да се контролира „означување“ на туѓи фотографии, за да можете да изберете соодветна опција за кого сакате да ја видите (ознаката) или понекогаш оваа постапка е премногу комплицирана и е потребно време за регистрација или користење на профилот).

УЧЕНИЦИ

МЛАДИ ОД 17 до 35 ГОДИНИ

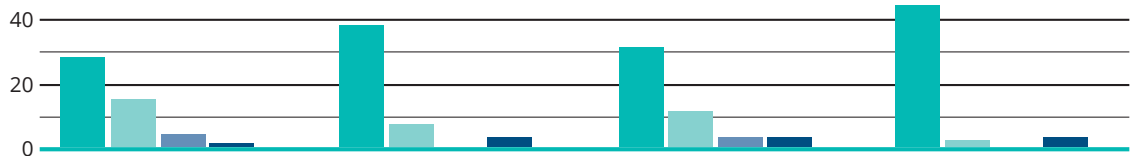

Знам да користам различни извори на информации и медиумски уреди (на пр., Да пребарувам информации со користење на страници на социјална мрежа, Интернет).

Знам дека медиумите ги претставуваат информациите на селективен начин и знаат како да интерпретираат медиумски пораки (на пр. Имплицитен наспроти експлицитен медиумски јазик, структура на текст / напис / филм / видео /...).

Знам како функционира производството и дистрибуцијата на информации од страна на медиумите (на пр. Од извор до напис, филтрирање на вести, пресек помеѓу политика, медиуми и демократија).

Знам како медиумската содржина е прилагодена на целната публика (на пр. Можности за избор, персонализирана понуда преку Интернет преку колачиња, весници / телевизиски канали / веб-страници и нивната целна публика).

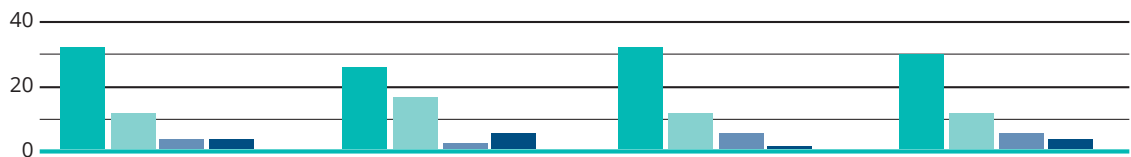

Можам да ја проценам медиумската содржина земајќи предвид различните критериуми (на пр. Точност на информацијата, споредба на информации, проценка на естетските аспекти).

Свесен/свесна сум за ефектите на медиумите (на пример, влијание врз однесувањето на купувачите, гласачи, несакани ефекти како омраза или зависност).

Кога читам информација споделена од медиум ја читам целата информација, не само насловот на информацијата.

Свесен/свесна сум дека постојат медиуми кои знаат да споделат информации кои можат да бидат делумно или во целост неточни.

Имам навика да ја проверам веродостојноста (точноста) на информациите кои сум ги дознал преку интернет (на пример, проверка во неколку медиуми кои се препознаени како медиуми кои пренесуваат проверени и точни информации).

Имам навика да ја проверам веродостојноста (точноста) на информациите кои сум ги дознал од комуникација со пријатели (без разлика дали ги познавам).

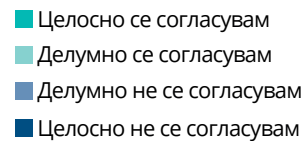
Свесен/свесна сум за сопственото медиумско однесување (на пр., Заштита на правата, незаконско преземање, опасно однесување на медиумите).

Можам да креирам медиумска содржина (на пример, да напишам статија, да создадам фотографија или видеодокумент, да поставам блог).

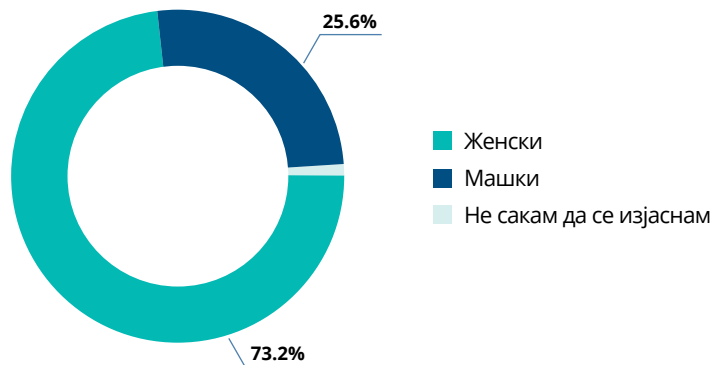
Можам да комуницирам и да презентирам содржини користејќи медиуми (на пр., Структура и прилагодување презентација, објавување медиумска содржина преку соодветен канал, како што се блогови, директориуми, Јутјуб).

Можам да учествувам во јавната дебата преку медиуми (на пример, да покажам посветеност користејќи (социјални) медиуми, да контактирам организации преку е-пошта, да одговорам на реакции на читатели или на социјални медиуми).

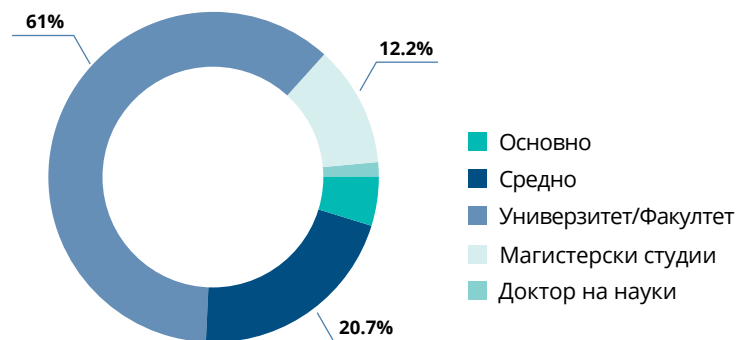

Одговори на прашалникот за онлајн медиумска писменост за наставен персонал и родители.

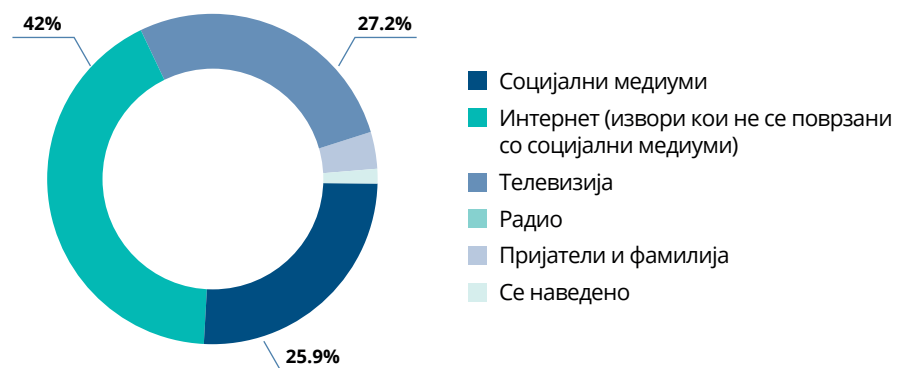
Графикон 23. Пол

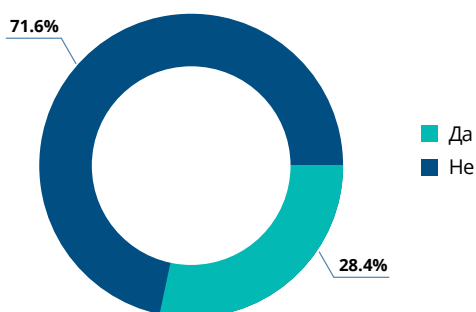
Графикон 24. Кое е највисокото ниво на образование што сте го завршиле?

Графикон 25. Од каков тип на медиуми обично се информирате?

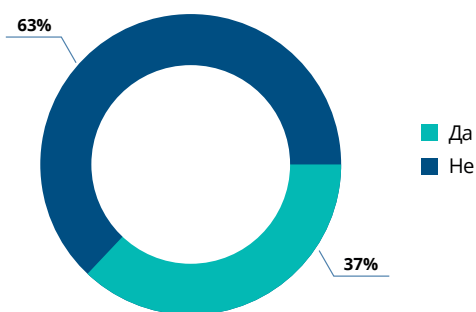
Графикон 26. Дали некогаш сте биле жртва на “лажни вести” и ако да, колку пати и од кој медиум?

Ако одговорот на претходното прашање е „Да“, ве молиме одговорете колку пати сте се соочиле со овој проблем и од каков/кој медиум?

> Фб > Генератори на весте преку социјални медиуми > 100 > Многупати, најчесто од интернет портали > Повеќе пати > Неколку пати, порталчиња кои пренесуваат сè и сешто > Курир > Не > Интернет > Сè шо зинат сè е лага, Сител, Канал 5 и Телма	> Повеќе пати, од социјалните мрежи и од телевизиските медиуми > Електронски интернет > Не знам > Немам такво искуство > Социјални медиуми > Лажни информации од ТВ Алфа > Десетина пати од медиуми без потпишани уредници или новинари > Неколку пати > Многу пати, од различни медиуми

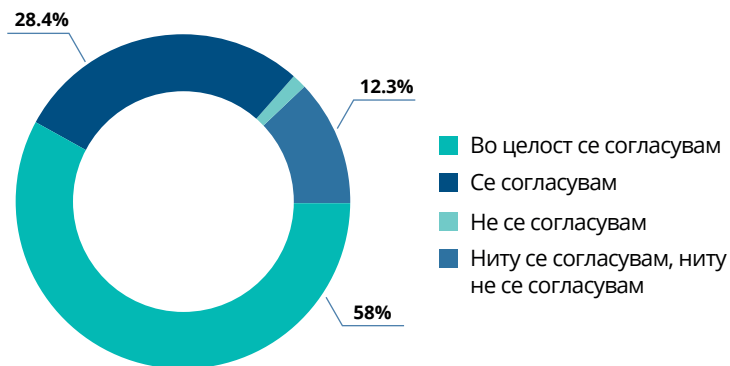
Графикон 27. Дали преземате мерки за да ја потврдите точноста на вестите што ги слушате?

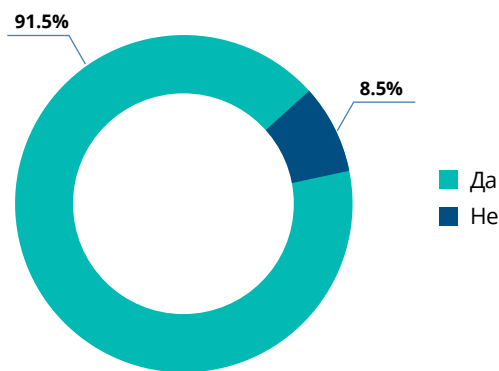
Ако одговорот на претходното прашање е „Да“, ве молиме одговорете на кој начин тоа го правите?

> Читам, слушам од повеќе медиуми и се обидувам да видам дали нешто е објективно со дополнително пребарување од доверливи извори. > Проверка/споредба со друг медиум. > Проверувам на Интернет. > Иако прашањето не е целосно, односно не е сосема јасно на какви весте се мисли, едноставно, треба да се поседува поширока информираност (ако се работи за електронски медиуми, портали) или препознатливост на личностите, нивното опкружување, афинитети, цели (ако се работи за социјалните мрежи). > Билион пати од горенаведените.	> Не сум се сретнала, ама имам предвид дека постојат и затоа преземам мерки. > Социјални медиуми. > Секогаш сакам да ги осигурам вестите што сум ги слушнала. > Не сум се соочила. > Неколку пати. > Социјални медиуми. > Пребарувам книги и повеќе интернет-сајтови да бидам сигурен. > На гугл пребарувам. > Често, интернет-портали. > Ги проверувам вестите на повеќе медиуми. > Многу пати, од различни медиуми.

Графикон 28. Дали сметате дека е важно да се борите против „лажни вести“?

Графикон 29. Дали мислите дека шансите луѓето да наредна на лажни вести на Интернет и / или социјалните медиуми се поголеми?

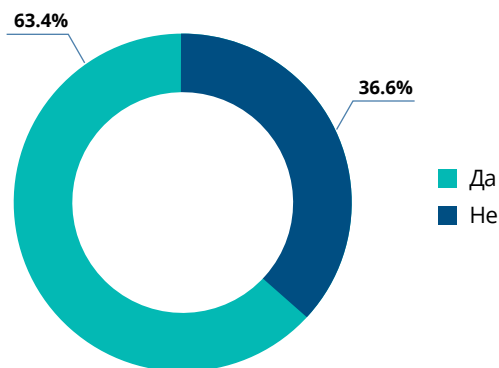

Дали можете да специфицирате зошто одговорот на претходното прашање е „Да“ или „Не“?

- › Затоа што на социјалните мрежи и разни непроверени медиуми од квази новинари и квази стручњаци е дозволено да се објавуваат секакви информации.
- › Многу малку луѓе можат и знаат да ги препознаат.
- › Затоа што луѓето слушаат, читаат различни портали и во ист момент се споделуваат исти вести. Ако не се гледа или прочита нешто различно од кажаното, луѓето ќе веруваат на првичните вести.
- › Лесно се манипулира со народот, а народот ја сфаќа информацијата како што сакаат тие.
- › Станува збор за Интернет како алатка која многу луѓе ја користат за да дојдат до потребни информации кои треба да бидат точни и прецизни.
- › За поголема реклама.
- › Заради непроверени информации.
- › Бидејќи постојано сме на социјални мрежи.
- › Не знаат да проверуваат лажни вести и извори.
- › Бидејќи на социјалните мрежи може да пишува кој било.
- › Голем дел од луѓето се информираат од социјалните мрежи и лесно се подложни на манипулации.
- › Интернетот, а особено социјалните мрежи се широк простор за пласирање на „лажни вести“. Колку што е напливот на таквите вести сеприсутен, толку импулсивните реакции на истите често добиваат несакани размери. Многу изненадува реакцијата и креирањето став само по прочитан наслов „Лажните вести“ имаат широк размер и се од различни побуди.
- › Нема контрола ниту одговорност, политизирана држава.
- › Има многу лажни вести.
- › Нема контрола на објавените содржини.
- › Затоа што мислам дека секој може да напише што било на социјалните медиуми.
- › Има многу лажни информации.
- › Најчесто имаме вести кои не секогаш ја

- искажуваат целата или точната вистина туку таа може да биде делумно точна или лажна
- > Од премногу лажни информации луѓето се збунети.
- > Затоа што сите медиуми се поткупени.
- > Затоа што поголем дел од времето го минуваме на социјалните мрежи и постојано читаме разни вести на кои им веруваме
- > Затоа што имам чувство дека денес, а во иднина ќе биде и полошо, „дозволено“ е секој да постира сè и сешто во буквална смисла на зборот во врска со секаква тема, и непроверени информации, препишани работи, па погрешно толкувани и сл.
- > Побрзо се шири инфор. и е подостапно.
- > Пример луѓето што не веруваат во Ковид-19.
- > Затоа што не можат да ги проверат брзо.
- > Од причина што насловот на некои вести е во кратки црти, а во понатамошниот текст е означува сосема друго, па некои тоа го сфаќаат на сосема друг начин и постираат не по своја вина лажни вести.
- > Затоа што секој има пристап.
- > Премногу информации секојдневно.
- > Бидејќи е полесно да се прикаже.
- > Нема голема контрола, секој објавува што сака.
- > Наивноста на луѓето, и нашиот менталитет.
- > Бидејќи се пишуваат дезинформации
- > Бидејќи на Интернет секој може да објавува што сака и кога сака.
- > Не може бидејќи треба интернет-страницата да се прошири со повеќе кликови и споделувања.
- > Лажните вести побрзо се шират и споделуваат.
- > Бидејќи не постои цензура.
- > Затоа што има и лажни странци што немаат точни информации
- > Лажни наслови, недоволно критичко размислување, информираност...
- > Има многу информации од кои сигурно некои се непроверени или лажни.
- > Има сè и сешто на Интернет.
- > Секој може да сподели каква било информација на социјалните мрежи, вистина или неистина.

Графикон 30. Дали „лажните вести“ влијаеле на вашата доверба кон новинските организации?

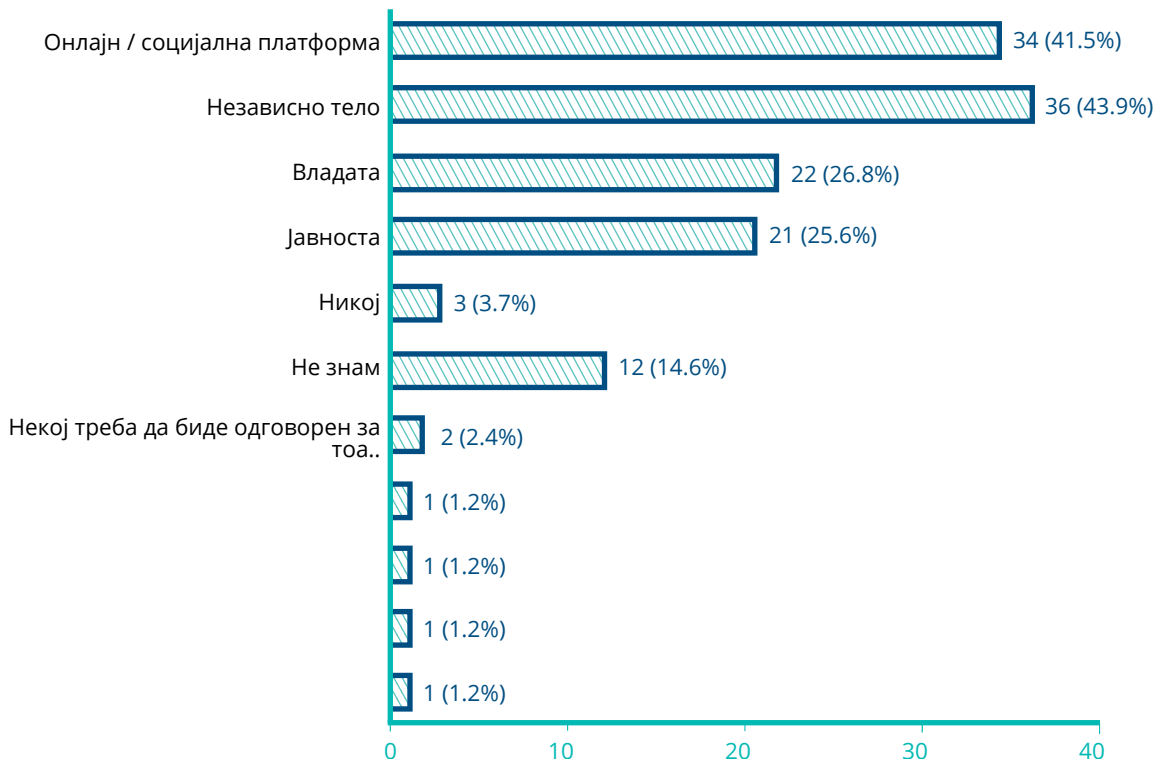

Ако одговорот на претходното прашање е „Да“, ве молиме одговорете зошто?

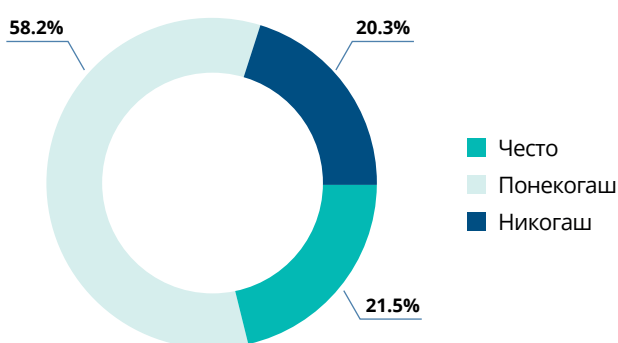
- > Од толку многу медиуми самите треба да си создадеме своја објективност, а на крај не знаеме, всушност, која е правата вистина.
- > Нема релевантност доколку пренесува лажни вести.
- > Потоа со резерва ги гледаме и слушаме вестите од новинските организации.
- > Затоа што се двоумам со каков интелектуален кадар работат.
- > Ако се сретнам со лажни вести потоа и во вистинитите се сомневам.
- > Не ги читам оние медиуми кои шират лажни вести за да добијат повеќе кликови.
- > За жал, независно новинарство, барем во онаа, вистинската смисла ретко се среќава.
- Новинарите, во некои случаи се жртви на уредувачката политика, на сопствената податливост на една или на друга страна, лично профитерство, и во многу ситуации променливост на ставовите, пласирање на „лажни вести“ поради сензационализам, некаков интерес и сл. Професионалноста подразбира, непристрасност, стручност, добра дикција, користење на стандардниот јазик, кодекс на облекување, почитување на соговорникот, ако има поканети гости, а не брутално и безобсирно упаѓање.
- > Политички се обоени и не им верувам.
- > Често има извртување на вистината
- > Затоа што не ги пренесуваат

- информациите во целост.
- › Новинарите се пристрасни и не секогаш тоа што го прикажуваат е целата, односно точната вистина на некој настан и ретко кој сносел последици за таквиот начин на работа освен ако некој покрене судска постапка сè друго поминува.
- › Тонат во лаги.
- › Со самото тоа што објавуваат лажни вести, ни предизвикуваат дилема за да им веруваме за понатамошните нови вести
- › Секојдневно, една иста вест може да е различно толкувана и кога ќе изгубите реалност за тоа што е точно а што не, се разлишува и довербата
- › Поважен им е рејтингот од квалитетот.
- › Доколку изјават лажна вест тие ќе ја изгубат својата доверба од гледачите.
- › Си го губат својот рејтинг, паѓаат ниско со презентирање на лаги и невистини.
- › Затоа што во голем дел не се проверени вести и големото влијание на политиката кај нас, односно големото влијание на политичките партии.
- › Различно презентираат за исти прашања. (Не)довербата така се гради.
- › Очекувам точни вести од новински организации.
- › Си го рушат самите имиџот.
- › Не се сигурен извор на информации.
- › Тие што шират лажни вести не ги читам со доверба.
- › Затоа што се чувствувам излажано.
- › Се стекнува недоверба.
- › Само по себе кажува.

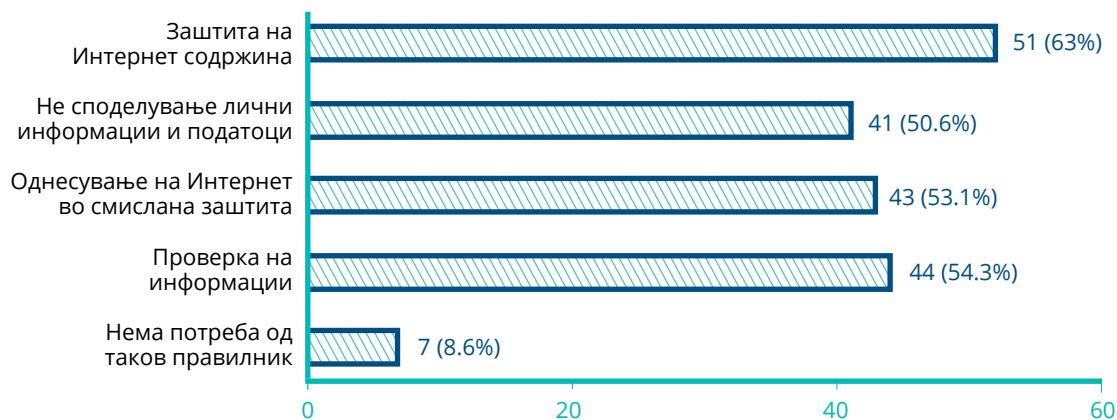
Графикон 31. Што мислите, кој треба да биде одговорен за идентификување на лажните вести на социјалните мрежи? (Ве молиме изберете ги сите применливи одговори)

Графикон 32. Дали барате од децата (како наставен персонал или родител) да Ви покажат како и за што го користат интернетот и памтните технологии?

Графикон 33. Дали сметате дека треба да има Правилник за употреба на паметни уреди и интернет во училиштето заедно со учениците и родителите / старателите што ќе содржи упатства (наведете што мислите дека треба да содржи Правилникот):

Анекс-2: Каде да побарате помош и да пријавите онлајн малтретирање, погрешни и лоши информации и дезинформации и онлајн радикализација

Навременото и ефикасно известување за компјутерски криминал, вклучително и онлајн малтретирање, злоупотреба, погрешни и лоши информации и дезинформации и онлајн радикализација до соодветните органи и обезбедување следење на извештаите за криминалот е можеби една од најважните контрамерки.¹⁶¹

Општо земено, канали на кои корисниците можат да пријават онлајн вознемирување се:

- › Преку полициски станици лично или преку телефон;
- › Известување до единицата за компјутерски криминал и дигитална форензика при МВР,

користејќи ја шемата за известување „Црвено копче“;

- › Дирекција за заштита на лични податоци ако случајот вклучува злоупотреба на податоци.¹⁶²

МВР има посебни телефонски броеви за граѓаните да пријават каков било компјутерски криминал директно во Одделот за компјутерски криминал и дигитална форензика и во која било полициска станица. МВР, исто така, воспостави шема за известување „Црвено копче“ на својата веб-страница, што е национален систем за известување достапен на веб-портал (<http://redbutton.mvr.gov.mk/>). **На воведната страница има информација дека апликацијата е наменета за пријавување какви било сознанија или информации од областа на злоупотреба на деца (до 18 години), криминал од омраза и повикување на насилство, како и трговијата со луѓе. Кога граѓанин го користи овој систем, информациите одат директно до дежурниот службеник кој ги насочува информациите до соодветната единица.**¹⁶³

161 Report Advisory mission and workshop on online fraud and other cybercrime reporting mechanisms 20 - 21 February 2017, Skopje "The former Yugoslav Republic of Macedonia" Provided under the iPROCEEDS project (April 2017), <https://rm.coe.int/3156-26-iproceeds-report-reporting-mechanisms-mk/16807be381>, [Пристапено 22 Nov. 2020].

162 Report Advisory mission and workshop on online fraud and other cybercrime reporting mechanisms 20 - 21 February 2017, Skopje "The former Yugoslav Republic of Macedonia" Provided under the iPROCEEDS project (April 2017), достапно на: <https://rm.coe.int/3156-26-iproceeds-report-reporting-mechanisms-mk/16807be381>, [Пристапено 22 Nov. 2020].

163 Report misinformation - here's how and where [In Macedonian], (2020), <http://proverkanafakti.mk/prijavete-dezininformacii-eve-kako-i-kade/>, [Пристапено 22 Nov. 2020].

МВР има посебна адреса за е-пошта: cybercrime@moi.gov.mk каде што граѓаните можат да испраќаат е-пошта за можни погрешни и лоши информации и дезинформации. Докажете што тие можат да ги испратат можат да бидат *print screen* или фотографија од веста или дури и линк до местото каде се објавени информациите. По ова, МВР ги разгледува извештаите и одлучува дали извештајот е точен, **и само доколку има кривично дело**, го проследува до Јавното обвинителство. Меѓутоа, ако сторителот не е од Северна Македонија, МВР не може да го гони, но може да биде откриен, а МВР може да ги информира властите на странската земја каде е сместен злосторникот.

Еден од најголемите проблеми е што нема механизми за пријавување на радикализација преку Интернет.

Референци

1. Agency for Audio and Audiovisual Media Services for 2017, Agency for Audio and Audiovisual Media Services, (March, 2018) p.6 https://cdn.epra.org/organizations/second_documents/54/original/%D0%93%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0%BD-%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98-%D0%B7%D0%B0-%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%82-%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%90%D0%92%D0%9C%D0%A3-%D0%B7%D0%B0-2017-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0.pdf?1535034532
2. Agency For Audio And Audiovisual Media Services, (2017), "Programme for Promoting Media Literacy in the Republic of Macedonia, available at: http://mediumskapismenost.mk/media/2017/12/Programme_for_Promoting_Media_Literacy.pdf
3. Agency For Audio And Audiovisual Media Services, (March 2019), "Media Literacy Policy", available at: http://mediumskapismenost.mk/media/2019/04/Media-Literacy-policy_online-version.pdf
4. Agency For Audio And Audiovisual Media Services, (March 2019)
5. Regulatory Strategy for the Development of Audio and Audiovisual Media Activity 2019-2023" (Original: Регулаторна стратегија за развој на аудио и аудиовизуелната медиумска дејност 2019-2023) Available at: <https://avmu.mk/wp-content/uploads/2019/03/%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%98%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D1%82-%D0%BE%D0%B4-2019-%D0%B4%D0%BE-2023-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0.pdf>
6. Akademik (2014) 'МВР апелира до граѓаните: Ако забележите педофилија на интернет – пријавете на [cybercrime@ moi.gov.mk](mailto:cybercrime@moi.gov.mk)', <https://www.akademik.mk/mvr-apelira-dograganite-ako-zabelezhte-pedofilija-nainternet-prijavete-na-cybercrime-moi-gov-mk-4/>
7. Álvaro A & Rubio R, (2016), "ICT in political participation of young people", Instituto de la Juventud, available at: https://issuu.com/injuve/docs/tic_participacionpolitica American Psychological Association, (February 15, 2017), "Many Americans Stressed about Future of Our Nation, New APA Stress in America, Survey Reveals", available at: <https://www.apa.org/news/press/releases/2017/02/stressed-nation>
8. Anderson Monica And Jiang Jingjing, (November 29, 2018), "Teens' Social Media Habits and Experiences", Pew Research Center, available at: <https://www.pewresearch.org/internet/2018/11/28/teens-social-media-habits-and-experiences/>
9. Andrews M. Travis, (May 1, 2020), " Why dangerous conspiracy theories about the virus spread so fast — and how they can be stopped, The Washington Post, available at: <https://www.washingtonpost.com/technology/2020/05/01/5g-conspiracy-theory-coronavirus-misinformation/>
10. Ahn June, (2011), "Digital Divides and Social Network Sites: Which Students Participate in Social Media?", Journal of Educational Computing Research, Vol. 45, No. 2, pp.147-163, available at: <https://journals.sagepub.com/doi/10.2190/EC.45.2.b>
11. Azinovic, V (ed) (2017). "Between Salvation and Terror: Radicalisation and the Foreign Fighter Phenomenon in the Western Balkans. The Atlantic Initiative, p. 17, available at: http://www.atlantskainicijativa.org/bos/images/BETWEEN_SALVATION_AND_TERROR/BetweenSalvationAndTerror.pdf

12. Baker A David & Algorta Perez Guillermo, (October 12, 2016), "The Relationship Between Online Social Networking and Depression: A Systematic Review of Quantitative Studies", *Cyberpsychol Behav. Soc. Netw.* 2016 Nov, 19(11), pp. 638-648
13. BBC, (June 8, 2020), "Coronavirus: Man jailed for 5G phone mast arson attack", available at: <https://www.bbc.com/news/uk-england-merseyside-52966950>
14. Blazevski Teo, (Mar 12, 2020), "For spreading false news about "Covid 19" can end up in prison", available at: <https://vistinomer.mk/za-shireње-lazhni-vesti-za-kovid-19-mozhe-da-se-zavrshi-i-vo-zatvor/>
15. Brachman Jarret and Levine Alex, (April 13, 2011), "The World of Holy Warcraft", *Foreign Policy*, available at: <http://foreignpolicy.com/2011/04/13/the-world-of-holy-warcraft/>; or see: Behr Ines Von, Reding Anaïs, Edwards Charlie & Gribbon Luke, (2013); or: Sageman Martin, (2008), "Leaderless Jihad", University of Pennsylvania Press
16. Busher Joel (2015), "What part do social networks play in radicalisation?", *RadicalisationResearch*, available at: <http://www.radicalisationresearch.org/debate/busher-social-networks/>
17. Cable Jack, Isabella Garcia-Camargo, Renée Diresta, (October 13, 2020), "A Look Into Viral North Macedonian Content Farms", available at: <https://www.eipartnership.net/rapid-response/north-macedonian-content-farms;>
18. Collins English Dictionary, "Definition of troll", , available at: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/troll>
19. Common sense education, "Internet safety", available at: <https://www.commonsense.org/education/digital-citizenship/internet-safety>
20. Consumption", *Radio Free Europe*, available at: <https://www.rferl.org/a/macedonia-s-fake-news-exports-now-for-domestic-consumption/29507388.html>Crosby Alan, (September 24, 2018), " Macedonia's 'Fake News' Exports Now For Domestic
21. Cvetkovska Saska, (November 2, 2020), " Trump and COVID-19 Fuel North Macedonia's Clickbait Boom", *Balkan Insight*, available at: <https://balkaninsight.com/2020/11/02/trump-and-covid-19-fuel-north-macedonias-clickbait-boom/>
22. Clark, L.S. (2015), "Participants on the Margins: #BlackLivesMatter and the Role That Shared Artefacts of Engagement Played Among Minoritized Political Newcomers on Snapchat, Facebook, and Twitter", *International Journal of Communication*, Vol. 10, pp. 235-253, available at: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1354856520933747>
23. DataReportal, (February 18, 2020), "Digital 2020: North Macedonia", by Simon Kemp, available at: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-north-macedonia>
24. Ministry of International Affairs, (October 16, 2019),
25. Digital dictionary of the Macedonian language, "radicalism" <http://www.makedonski.info/w/%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%BC/%D0%BC>
26. Дигитален речник на македонскиот јазик, „радикализам“ <http://www.makedonski.info/w/%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%BC/%D0%BC>
27. Dollarhide Maya & Drury Amy, (September 6, 2020), "Social Media Definition", *Investopedia*, available at: <https://www.investopedia.com/terms/s/social-media.asp>
28. Dumitrica Delia, (October 30, 2014), "Imagining engagement: Youth, social media, and electoral processes", *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*, Vol. 22, No. 1, pp. 35-53, available at: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1354856514553899>
29. Dukic Simeon, (November 2, 2020), "COVID-19 Disinformation: Implications For Polarisation In Kumanovo", available at: <https://strongcitiesnetwork.org/en/covid-19-disinformation-implications-for-polarisation-in-kumanovo/>

30. Dzlp.mk. (2018). Your rights | Дирекција за заштита на личните податоци. [online] Available at: <https://dzlp.mk/en/node/2201> [Accessed 22 Nov. 2020].
31. Eastwood David, (March 10, 2005), "Calling across the Divide", *The Economist*, available at: <https://www.economist.com/finance-and-economics/2005/03/10/calling-across-the-divide>
32. Entous Adam & Farrow Ronan, (February 11, 2019), "Private Mossad for Hire, Inside an effort to influence American elections, starting with one small-town race", *The New Yorker*, available at: <https://www.newyorker.com/magazine/2019/02/18/private-mossad-for-hire>
33. Erdelyi M. Karina, (2019), "The Psychological Impact of Information Warfare & Fake News", *PSYCOM*, available at: <https://www.psycom.net/iwar.1.html>
34. Eshet-Alkalai Yoarm, (2004), "Digital literacy: A conceptual framework for survival skills in the digital era", *Journal of Educational Multimedia Hypermedia*, 13, pp. 93–106, available at: <https://www.learnlib.org/primary/p/4793/>
35. European Commission, (November 29, 2019), "6.8 Media literacy and safe use of new media, Republic of North Macedonia", *EACEA National Policies Platform*, available at: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/en/content/youthwiki/68-media-literacy-and-safe-use-new-media-former-yugoslav-republic-macedonia#_ftn2
36. European Commission (2015), Council Resolution on encouraging political participation
37. of young people in democratic life in Europe (2015/C 417/02), *Official Journal of the*
38. European Union, Retrieved 13 September 2017, from [http://eur-ex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:42015Y1215\(02\)&from=EN](http://eur-ex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:42015Y1215(02)&from=EN)
39. *Experimental Social Psychology*, 49(2), 224-227, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0022103112002259>
40. Frampton Ben, (September 14, 2015), "Clickbait - the changing face of online journalism", *BBC*, available at: <https://www.bbc.com/news/uk-wales-34213693>
41. Festinger Leon, (1954), "A theory of social comparison processes *Hum Relations*", 7, pp. 117-140, available at: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/001872675400700202>
42. Forest James J.F., (2006), "Homeland Security: Protecting America's Targets", *Greenwood*,
43. FOLDOC, (September 19, 2008), "Information and communication technology from", available at: <https://foldoc.org/Information+and+Communication+Technology>
44. García-Galera María-Carmen, Del-Hoyo-Hurtado Mercedes & Fernández-Muñoz Cristóbal, (June, 2014), "Engaged Youth on the Internet, The role of social networks in Social Active Participation", *Comunicar*, Vol. 22, No. 43, pp. 35–43, available at: <https://www.mendeley.com/catalogue/5ffb3593-2092-3b2b-b2bc-dee24870346c/>
45. Government of the Republic of North Macedonia, (2012), "Government to launch project against internet abuse of children", available at: <https://vlada.mk/node/4148?ln=en-gb;>
46. Government of the Republic of Macedonia, (July 17, 2018), "National Cybersecurity strategy 2018-2022", available at: https://mioa.gov.mk/sites/default/files/pbl_files/documents/strategies/cyber_security_strategy_macedonia_2018-2022_-_eng.pdf
47. Government of the Republic of North Macedonia, (July 24, 2019), "Proposed Plan for Resolute Action against the Spreading of Disinformation", available at: <https://vlada.mk/node/18641?ln=en-gb>
48. Hadad Chuck, (October 13, 2015), "Why some 13-year-olds check social media 100 times a day", *CNN Health*, available at: <https://edition.cnn.com/2015/10/05/health/being-13-teens-social-media-study/index.html>
49. Hadji-Janev Metodi & Bogdanoski Mitko, (2015), "The Terrorist Threat to the Critical Information Infrastructure in Southeast Europe", *Future Access Enablers for Ubiquitous and Intelligent Infrastructures*, Springer, available at: <https://www.springerprofessional.de/en/the-terrorist-threat-to-the-critical-information-infrastructure-/6885392>

50. Hadji Janev Metodi Shabani Samet, (2020) Project "Passage4prevent: use of education to prevent youth online radicalization", sponsored under the EU Strive for development programme.
51. Hargittai Eszter & Walejko Gina, (2008), "The participation divide: Content creation and sharing in the digital age", *Information, Communication & Society*, pp. 239–256, available at: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13691180801946150>
52. Hasan Youssef, Bègue Laurent, Scharrow Michael, & Bushman J. Brad (2013), "The more you play, the more aggressive you become: A long-term experimental study of cumulative violent video game effects on hostile expectations and aggressive behavior", *Journal of*
53. Hennessey Jason, (April 22, 2020), "12 Surprising Examples of Clickbait Headlines That Work", *Search Engine Journal*, available at: <https://www.searchenginejournal.com/12-surprising-examples-of-clickbait-headlines-that-work/362688/#close>
54. Higdon Nolan, (August 15, 2020), "The Anatomy of Fake News: A Critical News Literacy Education", University of California Press, available at: <https://www.ucpress.edu/book/9780520347878/the-anatomy-of-fake-news>
55. Hobbs Renee, (1998), "The seven great debates in the media literacy movement", *Journal of Communication*, available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1460-2466.1998.tb02734.x>;
56. Hoffmann, C.P., Lutz, C. & Meckel, M. (2015), "Content creation on the Internet: a social cognitive perspective on the participation divide", *Information, Communication & Society*, Vol. 18, No. 6, pp. 696–716, available at: <https://www.alexandria.unisg.ch/238646/>
57. Hogan, Marjorie; Strasburger, Victor C. (12 April 2018). "Social Media and New Technology: A Primer". *Clinical Pediatrics*. 57 (10): 1204–1215, available at: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0009922818769424>
58. IGI Global, "What is Social Media Application", available at: <https://www.igi-global.com/dictionary/social-media-development-usage-challenges-and-opportunities/43791>
59. Игор Петровски, (Јуни 29, 2018), „Младите и интернетот“, Капитал
60. Independent (July 8, 2020), "Pornographic videos and photos with girls and women from Gevgelia county shared via Viber and Messenger", (Original: Независен (Јули 8, 2020), „Порнографски видеа и фотографии со девојки и жени од Гевгелиско препраќани на Вибер, Месинџер“), available at: <https://nezavisen.mk/pornografski-vidео-i-fotografii-so-devojki-i-zheni-od-gevgelisko-preprakjani-na-viber-mesindzher/>
61. Instruction issued by the Australian Government, (2020), "Living Safe Together", available at: <https://www.livingsafetogether.gov.au/> and <https://www.livingsafetogether.gov.au/get-the-facts/Pages/default.aspx>
62. Jackson Chris, (September 5, 2018), "Fake news, filter bubbles, post-truth and trust: A study across 27 countries", Ipsos, available at: <https://www.ipsos.com/en-us/news-polls/Fake-News-Study>
63. Jean M. Twenge, Thomas E. Joiner, Megan L. Rogers, Gabrielle N. Martin, (November 14, 2017), "Increases in Depressive Symptoms, Suicide-Related Outcomes, and Suicide Rates Among U.S. Adolescents After 2010 and Links to Increased New Media Screen Time", available at: <https://journals.sagepub.com/doi/bs/10.1177/2167702617723376?journalCode=cpxa>
64. Jordanovska Meri, (January 26, 2020), "Pornographic group "Public room " is closed, The members are opening the new One", A1On, (Original „Порнографската група „Јавна СОба“ е затворена, членовите отвораат нова“ А1Он), available at: <https://a1on.mk/macedonia/pornografskata-grupa-javna-soba-e-zatvorena-chlenovite-otvoraat-nova/>

65. McKerlich, R., Ives, C. & McGreal, R. (2013), The Effect of Social Network Sites on Adolescents' Social and Academic Development: Current Theories and Controversies, *International Review of Research in Open and Distance Learning*, Vol. 14, No. 4,
66. Media Literacy Now, (January, 2020), "U.S. Media Literacy Policy Report 2020", the report is available at: <https://medialiteracynow.org/u-s-media-literacy-policy-report-2020/>
67. Melki Jad, (2017), "Media, Youth, & Radicalization: The Role Of Media & Digital Literacy In Countering Violent Extremism", Lebanese American University, available at: https://www.researchgate.net/publication/336533271_THE_ROLE_OF_MEDIA_DIGITAL_LITERACY_IN_COUNTERING_VIOLENT_EXTREMISM/link/5da4d6b045851553ff91f88d/download
68. Middaugh Ellen, Bowyer Benjamin, Kahne Joseph (June 24, 2016), "U Suk?! Participatory Media and Youth Experiences With Political Discourse", *Youth & Society*, Vol. 49, No. 7, available at: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0044118X16655246>
69. Ministry of Defence, (September 12, 2018), "Minister Shekerinska from the International Conference "We are working together against hybrid threats": Democracy, interethnic relations and membership in NATO and the EU are strengthening the country in dealing with hybrid threats", available at: <http://www.mod.gov.mk/?mainnews=ministerkata-sekerinska-od-megunarodnata-konferencija-rabotime-zaedno-protiv-hibridnite-zakani-demokratijata-meguetnickite-odnosi-i-clenstvoto-vo-nato-i-eu-ja-jaknat-dr&lang=en>
70. Ministry of Education and Science (2018), "Education Strategy and Action Plan", available at: <http://mrk.mk/wp-content/uploads/2018/10/Strategija-za-obrazovanie-ENG-WEB-1.pdf>
71. Ministry of Information Society (December 21, 2017), "Digital Literacy Promotion Project in the Republic of Macedonia - National MOS (Microsoft Office Specialist)", available at: <http://arhiva.mioa.gov.mk/?q=node/4534>;
72. Ministry of Information society, (October 22, 2020), "Signed Memorandum of Cooperation Between MISA and MASIT", where among others, "Raise the level of digital literacy of citizens by means of trainings" is one of the projected activity., available at: <https://mioa.gov.mk/?q=en/node/3152>
73. Modern Technologies MK, (November 18, 2019), "Parents must learn how to protect their children from overuse of the internet" (original: Современни технологии МК, (Ноември 18, 2020), „Родителите мора да научат како да ги заштитат децата од прекумерна употреба на интернет“), available at: <https://sovremenitehnologii.mk/ekspertite-za-internetot/>
74. Morina Engjellushe, Austin Beatrix, Roetman Jan Tim & Dudouet Véronique, (2019), "Community Perspectives on Preventing Violent Extremism, Lessons learned from the Western Balkans", Research Report, Berghof Foundation, available at: https://www.berghof-foundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Other_Resources/WB_PVE/CTR_PVE_WesternBalkans_Research_Report.pdf
75. Murphy Margi, (October 23, 2018), "Government bans phrase 'fake news'", available at: <https://www.telegraph.co.uk/technology/2018/10/22/government-bans-phrase-fake-news/>
76. Murray, James (December 18, 2011), "Cloud network architecture and ICT - Modern Network Architecture", TechTarget, available at: <https://web.archive.org/web/20170920133800/http://itknowledgeexchange.techtarget.com/modern-network-architecture/cloud-network-architecture-and-ict/>
77. Nagyfejeo Eva, Weisser Carolin & Griffin Matthew, (2018), "Cybersecurity Capacity Review FYR Macedonia 2018", Global Cyber Security Capacity Center, Oxford
78. Newport Academy, (March, 2020), "How to Recognize Teen Cyberbullying", available at: <https://www.newportacademy.com/resources/restoring-families/teen-cyberbullying/>

79. Nordicom, "Digital Age", 1999, Available at: <http://www.nordicom.gu.se/en/clearinghouse/recommendations-addressed-unesco-mediaeducation>
80. N. Grinberg, K. Joseph, L. Friedland, B. Swire-Thompson, D. Lazer, (2019), "Fake news on Twitter during the 2016 US presidential election", *Science*, pp. 363, 374–378;
81. Östman Johan (2012), "Information, expression, participation: How involvement in user-generated content relates to democratic engagement among young people", *New Media & Society*, Vol. 14, No. 6, pp.1004–1021, available at: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1461444812438212>
82. Overseas Security Advisory Council (OSAC), (July 14, 2020), "North Macedonia 2020 Crime & Safety Report", available at: <https://www.osac.gov/Country/NorthMacedonia/Content/Detail/Report/4c2842d7-0569-4811-8e69-192b0f314190>
83. Oxford University Press, "Cyberstalking",
84. Oxford Dictionaries, "Cyberspace", Definition of cyberspace in US English by, available at: <https://www.lexico.com/en/definition/cyberspace>
85. Oxford Dictionaries Online, "Soft target", available at: https://www.lexico.com/en/definition/soft_target;
86. Parliamentary Assembly, (June 27, 2000), "Assembly debate, Report of the Committee on Culture and Education", Recommendation 1466 (2000), Council of Europe, available at: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16811&lang=en>
87. Postmes Tom & Brunsting Suzanne, (2002), "Collective action in the age of the internet: Mass-communication and online mobilization", *Social Science Computer Review*, 20, 290-301, available at: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/089443930202000306>
88. Report Advisory mission and workshop on online fraud and other cybercrime reporting mechanisms 20 - 21 February 2017, Skopje "The former Yugoslav Republic of Macedonia" Provided under the iPROCEEDS project (April 2017), <https://rm.coe.int/3156-26-iproceeds-report-reporting-mechanisms-mk/16807be381>,
89. Report misinformation - here's how and where [In Macedonian], (2020), <http://proverkanafakti.mk/prijavete-dezinformacii-eve-kako-i-kade/>, [Accessed 22 Nov. 2020].
90. Recommendation N. (97) 20 of the Committee of Ministers of the Council of Europe on hate speech from 1997, available at: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/doc/cm/rec%281997%29020&expmem_EN.asp
91. Recommendations addressed to UNESCO Adopted by the Vienna Conference „Educating for the Media and the Digital Age“, 1999, Available at: <http://www.nordicom.gu.se/en/clearinghouse/recommendations-addressed-unesco-mediaeducation>
92. Rouse Margaret, (2019), "internet of things (IoT)", IOT Agenda, available at: <https://internetofthingsagenda.techtarget.com/definition/Internet-of-Things-IoT>
93. Sánchez-Navarro, J. & Aranda, D. (2012), "Messenger and social network sites as tools for sociability, leisure and informal learning for Spanish young people", *European Journal of Communication*, Vol. 28, No. 1, pp.67–75, available at: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0267323111432411>
94. Santora Marc & Barnes E. Julian, (September 16, 2018), "In the Balkans, Russia and the West Fight a Disinformation-Age Battle", *The New York Times*, available at: <https://www.nytimes.com/2018/09/16/world/europe/macedonia-referendum-russia-nato.html>
95. SCL, (August 10, 2020), "The real-world effects of 'fake news' – and how to quantify them", SCL ORG, available at: <https://www.scl.org/articles/12022-the-real-world-effects-of-fake-news-and-how-to-quantify-them>

96. Schmid, A. P. (2013-03-27). "Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review". The International Center for Counter-Terrorism – The Hague (ICCT).
97. Sageman Martin (2008), "Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-First Century", Philadelphia: University of Pennsylvania Press
98. Selepak, Andrew, (2010), "Skinhead Super Mario Brothers: An Examination of Racist and Violent Games on White Supremacist Web Sites" *Journal of Criminal Justice & Popular Culture*, 17(1), 1-47, available at: <https://www.semanticscholar.org/paper/Skinhead-Super-Mario-Brothers%3A-An-Examination-of-on-Selepak/581e60a66b63bd58853d9cffb9304fb81f25314e>
99. Shu Catherine, (January 7, 2020), "Why the world must pay attention to the fight against disinformation and fake news in Taiwan", *Techcrunch*, available at: <https://techcrunch.com/2020/01/07/why-the-world-must-pay-attention-to-the-fight-against-disinformation-and-fake-news-in-taiwan/>
100. Singer P.W., Brooking ET. (2018), "Like War: The Weaponization of Social Media", Eamon Dolan/Houghton Mifflin Harcourt, New York
101. Skopje Diem, (October 7, 2019), "Dronzina: North Macedonia Was Target of Russian Cyber-threats", available at: <https://skopjediem.com/2019/10/07/dronzina-north-macedonia-was-target-of-russian-cyber-threats/>
102. Spasovski, Mancevski and Ademi, part of the event "Traveling Classroom" (Original: "Спасовски, Манчевски и Адеми дел од настанот „Патувачка училница“: Само со хоризонтален пристап ќе се зајакнат капацитетите и свесноста за сајбер безбедност од најмала возраст"), available at: https://mvr.gov.mk/vest/10216?fbclid=IwAR3OghzMIJB9-s90iHIS2bvWqqUIRTf1m-wNV7jffD_Ni7m6WxPvYh3-z8Y
103. Stojkovski Bojan, (May 22, 2020), "Hackers Expose Gaping Holes in North Macedonia's IT Systems", BIRN, available at: <https://balkaninsight.com/2020/05/22/hackers-expose-gaping-holes-in-north-macedonias-it-systems/>
104. Stojkovski Bojan, (July 28, 2020), "New Cyber Attacks on North Macedonia Spur Calls for Better Defences", BIRN, available at: <https://balkaninsight.com/2020/07/28/new-cyber-attacks-on-north-macedonia-spur-calls-for-better-defences/>
105. Stosny Steven, (February 6, 2017), "He once called it 'election stress disorder.' Now the therapist says we're suffering from this", *The Washington Post*, available at: <https://www.washingtonpost.com/news/inspired-life/wp/2017/02/06/suffering-from-headline-stress-disorder-since-trumps-win-youre-definitely-not-alone/>
106. Strate Lance, (1999), "The varieties of cyberspace: Problems in definition and delimitation", *Western Journal of Communication*. 63 (3): 382–83, available at: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10570319909374648>
107. Subramanian Samanth, (February 15, 2017), "Inside The Macedonian Fake-News Complex, The Macedonian Teens Who Mastered Fake News", *Wired*, available at: <https://www.wired.com/2017/02/veles-macedonia-fake-news/>
108. Synovitz Ron, Mitevaska Maria, (October 22, 2020), "'Fake News' Sites In North Macedonia Pose As American Conservatives Ahead Of U.S. Election", *Radio Free Europe*, available at: <https://www.rferl.org/a/macedonia-fake-news-sites-us-election-conservatives/30906884.html>
109. Swann William Jr. & Buhrmester D, Michael (2015), "Identity Fusion", *Psychological Science*, Vol. 24(1) 52–57, available at: <https://labs.la.utexas.edu/swann/files/2016/03/52-57.pdf>
110. Tang Grey & Lee Frances L.F., (2013), "Facebook Use and Political Participation: The Impact of Exposure to Shared Political Information, Connections with Public Political Actors, and Network Structural Heterogeneity", *Social Science Computer Review*, Vol. 31, No. 6, pp. 763–773, available at: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0894439313490625?journalCode=ssce>

111. Tanriverdi Belgin, Apak Özlem, (2010), "Analysis of Primary School Curriculum of Turkey, Finland, and Ireland in Terms of Media Literacy Education", available at: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ889203.pdf>
112. Theben Alexandra, Porcu Federica, Peña-López Ismael, Villanueva Lupiáñez Francisco, (2018), "Study on the Impact of the Internet and Social Media on Youth Participation and Youth Work", European Commission, available at: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/b7fbaf6c-5e36-11e8-ab9c-01aa75ed71a1>
113. The American Psychiatric Association, (May 7, 2018), "Baby Boomers Report Greatest Increase in Anxiety", New York, available at: www.psychiatry.org/newsroom/news-releases/americans-say-they-are-more-anxious-than-a-year-ago-baby-boomers-report-greatest-increase-in-anxiety
114. The Council of Europe, (2016), "European Ministerial Conferences on Mass Media Policy and Council of Europe Conferences of Ministers responsible for Media and New Communication Services", Strasbourg, available at: <https://rm.coe.int/16806461fb>
115. The Council of Europe, (2017), "Internet Literacy Handbook", Ch-5, available at: <https://rm.coe.int/internet-literacy-handbook/1680766c85>
116. The European Commission, (December 12, 2007), "A European approach to media literacy in the digital environment", Brussels, COM(2007),
117. The European Commission, (August 20, 2009), "Commission Recommendation of 20 August 2009 on media literacy in the digital environment for a more competitive audiovisual and content industry and an inclusive knowledge society", OJ L 227, 29.8.2009, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32009H0625>
118. The 7th European Ministerial Conference on Mass Media Policy, as seen in The Council of Europe, (2016), "European Ministerial Conferences on Mass Media Policy and Council of Europe Conferences, of Ministers responsible for Media and New Communication Services", available at: <https://rm.coe.int/16806461fb>
119. The U.S. Embassy in North Macedonia, (March 9, 2020), "Remarks of Ambassador Byrnes at "The Harmful Influence of Disinformation", available at: <https://mk.usembassy.gov/remarks-of-ambassador-byrnes-at-the-harmful-influence-of-disinformation/>
120. Tzu Sun, "The Art of War", text as written by Sun Tzu in the translation of Lionel Giles, first published in 1910
121. UNESCO (2005), Aspects of Literacy Assessment: Topics and issues from the, UNESCO Expert Meeting. 1012 June, 2003. Paris, France: UNESCO, available at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000140125>
122. UNESCO, (2013), "Media and Information Literacy Policy & Strategy Guidelines", available: [http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/media-development/media-literacy/developing-mil-policy-and-strategy/;](http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/media-development/media-literacy/developing-mil-policy-and-strategy/)
123. UNESCO, (May 27, 2014), "First European Media and Information Literacy Forum", available at: <https://en.unesco.org/events/first-european-media-and-information-literacy-forum>
124. UNESCO, (2015), " Second European Media and Information Literacy Forum", available at: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/media-development/media-literacy/global-alliance-for-partnerships-on-media-and-information-literacy/second-european-media-and-information-literacy-forum/>
125. UNESCO's Manual on violent extremism UNESCO (2016), "A Teacher's Guide on the Prevention of Violent Extremism" <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002446/244676e.pdf>, or in the

126. UNESCO, (2017), "Preventing violent extremism through education: a guide for policy-makers", available at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247764>
127. USAID, (September 30, 2020), "YOUTH EMPLOYABILITY SKILLS (YES) NETWORK:", available at: <https://www.usaid.gov/macedonia/fact-sheets/youth-employability-skills-yes-network#:~:text=The%20program%20targets%20students%20in,and%20the%20City%20of%20Skopje.>
128. UNESCO, (April 5, 2019), "EU and UNESCO collaborate to strengthen youth media and information literacy skills", available at: <https://en.unesco.org/news/eu-and-unesco-collaborate-strengthen-youth-media-and-information-literacy-skills-0>
129. Vjesti, (2015), (Macedonian websites hacked" (Original in Croatian: "Hakovani sajtovi makedonskih institucija"), Available at: <https://www.vijesti.me/svijet/balkan/168775/hakovani-sajtovi-makedonskih-institucija>
130. Wardle Claire & Derakhshan Hossein, supported by: Burns Anne & Dias Nic, (2017), "Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policymaking", Council of Europe,
131. World Health Organization, (2002), "World report on violence and health: summary", Geneva, available at: https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/summary_en.pdf
132. Weimann, Gabriel, (2010), "Terror on Facebook, Twitter, and Youtube", Brown Journal of World Affairs, 16(2), 45-54, available at: <http://bjwa.brown.edu/16-2/terror-on-facebook-twitter-and-youtube/>
133. Weimann Gabriel, (2015) "Terrorism in Cyberspace: The Next Generation", New York, NY: Columbia University Press/Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press, ISBN: 978-0-231704496.
134. Williams, Pete (February 3, 2006), "MySpace, Facebook attract online predators", NBC
135. Yee Nick and Bailenson Jeremy, (2007), "The Proteus effect: The effect of transformed self-representation on behavior", Human Communication Research, vol. 33, no. 3, pp. 271-290, available at: <http://web.stanford.edu/~bailenso/papers/proteus%20effect.pdf>
136. YouTube Creator Academy, accessed at: <https://creatoracademy.youtube.com/page/lesson/discoverability-analytics>

**Фондација Конрад Аденауер
Претставништво во Северна Македонија**

Ристо Равановски 8
МК - 1000 Скопје
Т + 389 / (2) 3217 075
skopje@kas.de